

AVIOPUOLISOIDEN VÄLINEN ELATUSVELVOLLISUUS

Lapin yliopisto
Oikeustieteiden tiedekunta
Perhe- ja jäämistöoikeus
Pro gradu -tutkielma
Laura Karolina Tawast
Kevät 2014

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Aviopuolisoiden välinen elatusvelvollisuus

Tekijä: Laura Tawast

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Perhe- ja jäämistöoikeus

Työn laji: Tutkielma x Laudaturtyö___ Lisensiaatintyö___ Kirjallinen työ___

Sivumäärä: XIV + 86 + liitteet (2)

Vuosi: Kevät 2014

Tiivistelmä:

Käsittelen tässä maisteritutkielmassa aviopuolisoiden välistä elatusvelvollisuutta. Selvitän, mikä tarkoitus ja millaisia vaikutuksia aikuisten henkilöiden välisellä yksityisoikeudellisella elatusvelvollisuudella on nyky-yhteiskunnassa. Tutkielma on lainopillinen (oikeusdogmaattinen), joten keskityn voimassa olevan avioliittolain elatussäännösten sisältöön. Kokonaiskuvan hahmottamiseksi teen työn eri osissa myös historiallisia katsauksia aiheen aiempaan sääntelyyn.

Tarkennan elatusvelvollisuuden sisältöä selvittäen, miten elatusvastuu jakautuu aviopuolisoiden kesken, millaiseen elatuksen tasoon aviopuolisot ovat oikeutettuja ja millä tavoilla elatusvelvollisuuden voi toteuttaa. Tutkin myös, millaisissa olosuhteissa avioliiton oikeusvaikutuksena tunnettu elatusvelvollisuus voi jatkua vielä avioeron jälkeenkin. Tämän lisäksi selvitän, minkälaisiin seikkoihin lakisääteinen elatusvelvollisuus vaikuttaa avioliiton solmineen henkilön elämässä.

Osallistumisella perheen yhteiseen talouteen ja puolisojen elatukseen on merkittävä vaikutus avioliiton solmineen henkilön taloudelliseen asemaan avioliiton aikana ja joissakin tilanteissa myös avioliiton purkauduttua. Elatusvelvollisuuden merkityksellisyys korostuu tilanteissa, joissa puolisot ovat taloudellisesti eri asemassa. Kahden palkansaajan perhemallin yleistyttyä aviopuolisoiden väliset taloudelliset riippuvaisuudet eivät ole entiseen tapaan arkipäivää. Riippuvuus yksityisoikeudellisesta elatuksesta kuitenkin kasvaa silloin, kun sosiaaliturva heikkenee. Aviopuolisot voivat valita elatusvelvollisuuden täyttämistavat vapaasti, mikä on omiaan vahvistamaan perinteistä, sukupuolenmukaista työnjakoa perheissä. Kotityölle panoksensa antava puoliso voi joutua kantamaan riskin heikentyvästä sosiaaliturvastaan. Velvollisuus osallistua puolison elatukseen vaikuttaa monien etuuksien saamiseen ja maksujen suorittamiseen.

Avainsanat: avioliitto, elatusapu, elatusvelvollisuus, oikeusdogmatiikka

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen Rovaniemen hovioikeuden käyttöön x

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi x

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi x
(vain Lappia koskevat)

SISÄLLYSLUETTELO

LÄHTEET.....	IV
LYHENTEET	XII
LIITTEET	XIV
1 ELATUS AVIOPUOLISOIDEN VELVOLLISUUTENA.....	1
2 AVIOLIITTO JA ELATUSVELVOLLISUUS SEN OIKEUSVAIKUTUKSENA.....	7
2.1 AVIOLIITOSTA	7
2.2 ELATUSVELVOLLISUUS AVIOLIITON OIKEUSVAIKUTUKSENA	8
3 ELATUSVELVOLLISUUDEN SISÄLTÖ.....	10
3.1 PUOLISOIDEN SAMANLAINEN ELINTASO	10
3.2 ELATUSVASTUUN JAKAUTUMINEN PUOLISOIDEN KESKEN	11
3.3 PERHEEN YHTEISEEN TALOUTEEN OSALLISTUMINEN	13
3.4 PUOLISOIDEN TARPEIDEN TYYDYTTÄMINEN	14
3.5 ELATUSVELVOLLISUUDEN SUORITTAMISTAPA	18
3.5.1 OSALLISTUMINEN PERHEEN ELATUKSEEN ENNEN VUOTTA 1988.....	18
3.5.2 AVIOLIITTO LAIN UUDISTUS JA TILANNE SEN JÄLKEEN	20
4 ELATUSVELVOLLISUUDEN PÄÄTTYMINEN.....	31
4.1 PUOLISON KUOLEMA.....	31
4.2 AVIOERON VAIKUTUS ELATUSVELVOLLISUUTEEN	34
5 ELATUSAPU	43
5.1 MAKSAMINEN TUOMIOISTUIMEN VELVOITAMANA.....	43
5.1.1 ELATUSVELVOLLISUUDEN LAIMINLYÖMINEN	44
5.1.2 PUOLISOIDEN ERILLÄÄN ASUMINEN	45
5.1.3 ELATUSAPUPÄÄTÖKSEN MUUTTAMINEN	48
5.2 PUOLISOIDEN KESKINÄINEN SOPIMUS	50
5.2.1 VAHVISTUTTAMINEN ASUINPAIKAN OLLESSA SUOMESSA	50
5.2.2 VAHVISTUTTAMINEN ASUINPAIKAN OLLESSA ULKOMAILLA.....	56
5.2.3 ELATUSAPUSOPIMUKSEN MUUTTAMINEN	57
5.3 KANSAINVÄLISESTÄ AVIOLIITOSTA	58
5.4 ELATUSAVUN INDEKSISIDONNAISUUS	63
6 ELATUSVELVOLLISUUDEN VAIKUTUKSIA	64
6.1 OIKEUS SAADA TOIMEENTULOTUKEA.....	64
6.2 SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON ASIAKASMAKSU JA PALVELUSETELI	66
6.3 PÄIVÄSAKON RAHAMÄÄRÄ	70
6.4 VEROTUKSESTA	70
7 AVIOPUOLISOIDEN VÄLISESTÄ ELATUSVELVOLLISUUDESTA MUUALLA.....	73
7.1 RUOTSI.....	73
7.2 EUROOPAN UNIONI.....	82
8 YHTEENVETO.....	83

LÄHTEET

KIRJALLISUUS

Aarnio, Aulis: Tulkinnan taito – ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta, WSOY, Helsinki, 2006

Aarnio, Aulis & Helin, Markku: Suomen avioliitto-oikeus, Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki, 1992

Aarnio, Aulis & Kangas, Urpo: Perhevarallisuus-oikeus, Talentum, Helsinki, 2010

Agell, Anders: Underhåll till barn och make, Iustus Förlag, Juridiska Föreningen i Uppsala, Uppsala, 1986

Agell, Anders: Äktenskaps- och samboenderätt enligt 1987 års lagstiftning. Andra omarbetade upplagan. Iustus Förlag, Juridiska Föreningen i Uppsala, Uppsala, 1987

Diduck, Alison: Law's Families, LexisNexis UK, London, 2003

Gottberg, Eva: Perhe, elatus ja sosiaaliturva. Tutkimus yksityisen ja julkisen elatusvastuun rajoista, rakenteesta ja toimivuudesta. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden sarja A:80, Turku, 1995

Gottberg, Eva: Aviopuolisoiden välisen taloudellisen suhteen sääntelystä, 2007

Saatavissa: <http://www.edilex.fi/login.ezproxy.ulapland.fi/artikkelit/7151.pdf>, hakupäivä 19.9.2013

Gottberg, Eva: Perhesuhteet ja lainsäädäntö. 7. ajantasaistettu painos. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden sarja A: 133, Turku, 2013

Gottberg-Talve, Eva: Puolison elatusapua koskevista sopimuksista avioerossa. Teoksessa: Kartio, Leena – Wikström, Kauko – Saarnilehto, Ari & Nuutila, Ari-Matti (toim.): Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta, Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, A. juhlaulkaisut N:o 4, Turku, 1991

Grauers, Folke: Ekonomisk familjerätt. Makars och sambors egendom och bostad. Gåva, arv, testamente och boutredning. Karnov Group Sweden AB, Stockholm, 2012

Julkunen, Raija: Naisetko kotiin? Oikeus 4/1993, s. 363–376

Kangas, Urpo: Puolisoiden elatusvelvollisuus ja laitoshoitomaksu. Teoksessa: Van Aerschot, Paul – Ilveskivi, Paula & Piispanen, Kirsi (toim.): Juhlakirja Kaarlo Tuori 50 vuotta. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitos, Helsinki, 1998

Kangas, Urpo: KKO 2004:104. Puolisoiden elatusvelvollisuus avioliiton aikana ja avioeron jälkeen. Teoksessa: Timonen, Pekka (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2004:II. Talentum, Helsinki, 2005

Kangas, Urpo: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, Helsinki, 2012

Koskelo, Pauliine: Naisten työvoima ja lainsäätäjän näkyvä käsi. Oikeus 1/1988, s. 6–26

Latvala, Minna: Puolison armoilla. Työttömyysturvan tarveharkinta. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 97. Kelan tutkimusosasto, Helsinki, 2008

Lindfors, Heidi: KKO 2007:28. Aviopuolison elatusvelvollisuuden vaikutus maksuvaraan yksityishenkilön velkajärjestelyssä. Teoksessa: Timonen, Pekka (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2007:I, Talentum, Helsinki, 2007

Litmala, Marjukka: Perheoikeuden kehityslinjoja 1985–2005. Teoksessa: Tala, Jyrki & Litmala, Marjukka (toim.): Katsauksia Suomen lainsäädäntökehitykseen 1985–2005. Paremmen sääntelyn toimintaohjelma. Osa 2. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 9/2006, Helsinki, 2006

Saatavissa: <http://vnk.fi/julkaisukansio/2006/j09-katsauksia-lainsaadantokehitykseen-osa-2/pdf/fi.pdf>, hakupäivä 28.11.2013

Lohi, Tapani: Vastuu kuolleen henkilön velasta. Jäämistöomaisuuden arvoon rajoittuva vastuu. Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki, 1998

Lohi, Tapani: KKO 2010:3. Puolison oikeus elatusapuun avioeron jälkeen. Teoksessa: Timonen, Pekka (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2010:I. Talentum, Helsinki, 2010

Luoto, Ilpo: Pitkäaikaispotilaiden asiakasmaksu ja puolison asema, Edita Publishing Oy, 2002

Saatavissa: <http://www.edilex.fi/login.ezproxy.ulapland.fi/artikkelit/1.pdf>, hakupäivä 6.3.2014

Mikkola, Tuulikki: Kansainvälinen avioliitto- ja jäämistöoikeus, WSOYpro Oy, Helsinki, 2009

Mikkola, Tuulikki: Perheoikeus. Teoksessa: Tammilehto, Timo (toim.): Oikeusjärjestys. Osa I. Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja. Sarja C 59, Rovaniemi, 2012

Nieminen, Liisa: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, Talentum Media Oy, Helsinki, 2013

Nousiainen, Kevät & Wilhelmsson, Thomas (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia. Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 42, Helsinki, 1994

Pylkkänen, Anu: Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2009

Pylkkänen, Anu: Vaihtoehto avioliitolle. Seksuaalisuudesta yhteistalouden sääntelyyn, Vastapaino, Tampere, 2012

Saarenpää, Ahti: Avioliittolain muutokset. Neljäs uudistettu painos. Artikla ry:n kustannus, Rovaniemi, 1992

Siltala, Raimo: Oikeudellinen tulkintateoria, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja N:o 261, Helsinki, 2004

Takki, Tapio: Avioliittolain elatussäännöksistä. Defensor Legis 1975:5-6, s. 186–213

Tolonen, Hannu: Oikeuslähdeoppi, Sanoma Pro Oy, Helsinki, 2003

Tottie, Lars & Teleman, Örjan: Äktenskapsbalken. En kommentar. Andra Upplagan. Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2010

OIKEUSKÄYTÄNTÖ

Hovrätten för Västra Sverige

RH 2000:42, målnummer T314-99

Högsta domstolen

NJA 1998 s. 238 (NJA 1998:37), målnummer T975-97

Korkein oikeus

KKO 1993:78

KKO 1996:53

KKO 1996:54

KKO 2004:104

KKO 2006:55

KKO 2007:13

KKO 2007:28

KKO 2008:66

KKO 2010:3

KKO 2011:97

Korkein hallinto-oikeus

KHO 2002:3

KHO 2004:62

KHO 2004:63

KHO 2009:24

KHO 2009:79

KHO 2009:80

SÄÄDÖKSET JA KANSAINVÄLISET SOPIMUKSET

Suomalaiset

Asetus sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista 9.10.1992/912.

Avoliittolaki 13.6.1929/234.

Laki eräiden elatusapujen sitomisesta elinkustannuksiin 29.8.2008/583.

Laki lapsen elatuksesta 5.9.1975/704.

Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista 3.8.1992/734.

Laki sosiaali- ja terveydenhuollon palvelusetelistä 24.7.2009/569.

Laki toimeentulotuesta 30.12.1997/1412.

Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä 25.1.1993/57.

Oikeusministeriön asetus velallisen maksukyvyn arvioinnin perusteista yksityishenkilön velkajärjestelyssä 30.3.2001/322.

Perintö- ja lahjaverolaki 12.7.1940/378.

Perintökaari 5.2.1965/40.

Rikoslaki 19.12.1889/39.

Tuloverolaki 30.12.1992/1535.

Työntekijän eläkelaki 19.5.2006/395.

Vahingonkorvauslaki 31.5.1974/412.

Valtioneuvoston asetus päiväskön rahamäärästä annetun asetuksen muuttamisesta 1037/2001.

Veronkantolaki 5.8.2005/609.

Verotililaki 7.8.2009/604.

Ruotsalaiset

Giftermålsbalk 1920:405.

Äktenskapsbalk 1987:230.

Ärvdabalk 1958:637.

Euroopan unionin säädökset

Neuvoston asetus toimivallasta, sovellettavasta laista, päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta sekä yhteistyöstä elatusvelvoitteita koskeissa asioissa, 18.12.2008, (EY) N:o 4/2009, EUVL L 7, 10.1.2009, s. 1–79.

Neuvoston päätös, tehty 30 päivänä marraskuuta 2009, elatusvelvoitteisiin sovellettavasta laista 23 päivänä marraskuuta 2007 tehdyn Haagin pöytäkirjan tekemisestä Euroopan yhteisön toimesta, 16.12.2009, 2009/941/EY, EUVL L 331, s. 17–23.

Kansainväliset sopimukset

Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus. Suomen säädöskokoelman sopimussarja 7–8/1996.

Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi. Suomen säädöskokoelman sopimussarja 18–19/1990.

LAINVALMISTELUAINEISTO

HE 62/1986 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi avioliittolain sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta.

Saatavissa: <http://www.eduskunta.fi/pdf/HE/HE62-1986s1.pdf>
<http://www.eduskunta.fi/pdf/HE/HE62-1986s2-31.pdf>
<http://www.eduskunta.fi/pdf/HE/HE62-1986s32-61.pdf>
<http://www.eduskunta.fi/pdf/HE/HE62-1986s62-91.pdf>
<http://www.eduskunta.fi/pdf/HE/HE62-1986s122-142.pdf>, hakupäivä 30.9.2013

HE 167/2003 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi vahingonkorvauslain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

Saatavissa:
[http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/?\\${APPL}=akirjat&\\${BASE}=akirjat&\\${T}HWIDS}=0.25/1394098105_283164&\\${TRIPPIFE}=PDF.pdf](http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/?${APPL}=akirjat&${BASE}=akirjat&${T}HWIDS}=0.25/1394098105_283164&${TRIPPIFE}=PDF.pdf), hakupäivä 6.3.2014

HE 20/2009 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sosiaali- ja terveydenhuollon palvelusetelistä sekä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetun lain 12 §:n muuttamisesta.

Saatavissa:
[http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/?\\${APPL}=akirjat&\\${BASE}=akirjat&\\${T}HWIDS}=0.12/1393491132_103902&\\${TRIPPIFE}=PDF.pdf](http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/?${APPL}=akirjat&${BASE}=akirjat&${T}HWIDS}=0.12/1393491132_103902&${TRIPPIFE}=PDF.pdf), hakupäivä 27.2.2014

HE 144/2010 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi Suomen keskusviranomaisesta eräissä elatusapua koskevissa kansainvälisissä asioissa, laiksi elatusvelvoitteita koskevan neuvoston asetuksen soveltamisesta sekä eräiksi näihin liittyviksi laeiksi.

Saatavissa: <http://www.edilex.fi/he/fi20100144.pdf>, hakupäivä 23.10.2013

Komiteanmietintö 1970: A 8. Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, Helsinki, 1970

Komiteanmietintö 1972: A 21. Avioliittolakikomitean mietintö I, Helsinki, 1972

Komiteanmietintö 1976:29. Avioliittolakikomitean mietintö II, Helsinki, 1976

Komiteamietintö 1983:20. Avioliittotoimikunnan mietintö. Avioliiton solmiminen ja purkaminen, Helsinki, 1983

Regeringens proposition 1986/87:1 om äktenskapsbalk m. m.

Saatavissa: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Forslag/Propositioner-och-skrivelser/prop-1986871-om-aktenskapsba_GA031/, hakupäivä 15.1.2014

JULKAISUT, TILASTOT JA MUUT LÄHTEET

Elinkeinoelämän keskusliiton internet-sivut

Saatavissa:
http://www.ek.fi/ek/fi/tyomarkkinat_ym/tyoelama/tasa_arvo/naiset_miehet/index.php, hakupäivä 28.9.2013

http://www.ek.fi/ek/fi/tyomarkkinat_ym/tyoelama/tasa_arvo/naiset_miehet/palkkaerot.php, hakupäivä 28.9.2013

http://www.ek.fi/ek/fi/tyomarkkinat_ym/tyoelama/tasa_arvo/naiset_miehet/tyo_perhe.php, hakupäivä 11.11.2013

Justitiedepartementet: Familjerätt. Information om lagreglerna, Stockholm, 2013

Saatavissa: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/21/71/40/3b24d436.pdf>, hakupäivä 9.10.2013

Kansaneläkelaitos: Kelan lapsiperhe-etuustilasto 2012, Helsinki, 2013

Saatavissa:
[http://uudistuva.kela.fi/it/kelasto/kelasto.nsf/NET/040613100800AS/\\$File/Lapsiperhe-etuustilasto_2012.pdf](http://uudistuva.kela.fi/it/kelasto/kelasto.nsf/NET/040613100800AS/$File/Lapsiperhe-etuustilasto_2012.pdf), hakupäivä 22.11.2013

Kiianmaa, Nelli: Tasa-arvobarometri 2012, Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 2012:23, Helsinki, 2012

Saatavissa:
http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=5197397&name=DLFE-24709.pdf, hakupäivä 6.11.2013

Oikeusministeriö: Ohje lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi, julkaisu 2007:2, Helsinki, 2007

Saatavissa:
<http://oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/200702ohjelapsenelatusavunsuuruudenarvioimiseksi.html>, hakupäivä 13.11.2013

Saarenpää, Ahti: Perhe- ja jäämistöoikeuden maisteritutkielmaseminaari- ja projektiopetuslento, Lapin yliopisto, Rovaniemi, 16.10.2013

Salmi, Minna; Lammi-Taskula, Johanna & Närvi, Johanna: Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo, Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 24/2009. Edita Publishing Oy, Helsinki, 2009

Saatavissa: http://www.tem.fi/files/22983/TEM_24_2009_tyo_ja_yrittajyys.pdf,
hakupäivä 7.11.2013

Suomen Lakimiesliitto: Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma, 2011

Saatavissa: http://www.lakimiesliitto.fi/site/assets/files/1362/tasa-arvo-ja_yhdenvertaisuussuunnitelma_web.pdf, hakupäivä 27.2.2014

Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan internet-sivut

Saatavissa: <http://www.tane.fi/fi/etusivu/tasa-arvo>, hakupäivä 27.11.2013

Tilastokeskus: Siviilisäädyn muutokset 2012, Suomen virallinen tilasto (SVT), Helsinki, 2013

Saatavissa: http://www.tilastokeskus.fi/til/ssaaty/2012/ssaaty_2012_2013-04-19_fi.pdf, hakupäivä 4.3.2014

LYHENTEET

AL	avioliittolaki 13.6.1929/234
AsiakasmaksuA	asetus sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista 9.10.1992/912
AsiakasmaksuL	laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista 3.8.1992/734
Bryssel I -asetus	neuvoston asetus (EY) N:o 44/2001 tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta siviili- ja kauppaoikeuden alalla, 22.12.2000
ElatusL	laki lapsen elatuksesta 5.9.1975/704
EU	Euroopan unioni
GB	giftermålsbalk 1920:405
Haagin pöytäkirja	elatusvelvoitteisiin sovellettavasta laista Haagissa 23 päivänä marraskuuta 2007 tehty pöytäkirja, 16.12.2009, 2009/941/EY
HD	Högsta domstolen
HE	hallituksen esitys
IndeksiL	laki eräiden elatusapujen sitomisesta elinkustannuksiin 29.8.2008/583
KHO	korkein hallinto-oikeus
KKO	korkein oikeus
KM	komiteanmietintö
Neuvoston asetus 4/2009	neuvoston asetus (EY) N:o 4/2009 toimivallasta, sovellettavasta laista, päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta sekä yhteistyöstä elatusvelvoitteita koskevista asioista, 18.12.2008
PalveluseteliL	laki sosiaali- ja terveydenhuollon palvelusetelistä 24.7.2009/569
PerVL	perintö- ja lahjaverolaki 12.7.1940/378

PK	perintökaari 5.2.1965/40
Prop.	regeringens proposition
RL	rikoslaki 19.12.1889/39
Tasa-arvobarometri	Tasa-arvobarometri 2012 (sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 2012:23)
TTTL	laki toimeentulotuesta 30.12.1997/1412
TVL	tuloverolaki 30.12.1992/1535
VahL	vahingonkorvauslaki 31.5.1974/412
VeronkantoL	veronkantolaki 5.8.2005/609
VJL	laki yksityishenkilön velkajärjestelystä 25.1.1993/57
vp	valtiopäivät
ÄB	ärvdabalk 1958:637
ÄktB	äktenskapsbalk 1987:230

LIITTEET

LIITE 1: ASIAKIRJAMALLI ELATUSAPUSOPIMUKSESTA

LIITE 2: ESIMERKKILASKELMA PITKÄAIKAISESTA LAITOSHOIDOSTA PERITTÄVÄN
ASIAKASMAKSUN SUURUUDESTA

1 ELATUS AVIOPUOLISOIDEN VELVOLLISUUTENA

Velvollisuus osallistua puolison elatukseen vaikuttaa avioliitossa elävien henkilöiden taloudelliseen asemaan huomattavasti. Oikeuksia ja velvollisuuksia, joita avioituminen tuo mukanaan, ei kuitenkaan usein tunneta tarkasti. Elatusvelvollisuuden merkityksellisestä luonteesta huolimatta sen sääntely avioliittolaissa (234/1929, AL) ei ole yksityiskohtaista.

Pohjoismainen avioliittomalli luotiin 1900-luvun alussa. Tarkoituksena oli saavuttaa uskonnolla perustellusta sukupuolihierarkiasta irtautettu muotti avioliitolle. Painokkaasti tasa-arvo-, hyvinvointi- ja talouspoliittisiin tavoitteisiin yhdistettynä avioliittomallille oli – ja on yhä – keskeistä puolisoiden tasa-arvoisuus, yhteisvastuu perheen elatuksesta ja sopimusvapaus. Suomi otti ohjenuorakseen pohjoismaisen avioliittomallin itsenäistymisensä jälkeen. Tuolloin avioliittosääntelyn niin sanottu isän valtaa korostava perinne sai alkaa muuttumaan.¹

Perheoikeuden alalla sääntely on arvosidonnaista, minkä takia parisuhdelainsäädännön kaikkia osioita ei ole uudistettu ajan saatossa.² Perus- ja ihmisoikeuksien sääntely vaikuttaa silti kattavasti koko oikeusjärjestykseen eikä se ole jättänyt perheoikeuttakaan vaille huomiota. Perus- ja ihmisoikeussäännökset eivät kuitenkaan määrittele kansallisen perhelainsäädäntömme aineellista sisältöä, vaan lainsäädäntömme ainoastaan vaaditaan olevan yhdenmukaista perus- ja ihmisoikeussääntelyn kanssa.³

Elatusvelvollisuudesta säädettiin kattavasti ensimmäistä kertaa vuoden 1879 vaivaishoitoasetuksessa. Lähtökohtana oli jokaisen julkisoikeudellinen velvollisuus huolehtia omasta ja erinäisten sukulaistensa elatuksesta köyhäinhuoitoyhdistystä kohtaan.⁴ Tämän julkisoikeudellisen elatusvelvollisuuden mukaan henkilön, joka ei pystynyt elättämään itseään, tuli saada elatusta ja hoitoa

¹ Pylkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 50 ja s. 91.

² Litmala: Perheoikeuden kehityslinjoja 1985–2005. Teoksessa: Tala & Litmala (toim.): Katsauksia Suomen lainsäädäntökehitykseen 1985-2005. Paremman sääntelyn toimintaohjelma. Osa 2, 2006, s. 87.

³ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 5–7.

⁴ Gottberg: Yksityinen elatus. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 13.

omaisiltaan⁵ pakollisia perustarpeitaan varten.⁶ Näin pyrittiin estämään vaimavun varaan joutuminen. Sama lähtökohta kuului vuoden 1922 köyhäinhuoltolakiin, vuoden 1956 huoltoapulakiin ja vielä vuoden 1982 sosiaalihuoltolakiin.⁷ Nimenomaisesti aviopuolisoiden välisestä elatusvelvollisuudesta saatiin kattava sääntely vuoden 1929 avioliittolakiin.⁸ Elatussäännöksiä on muutettu viimeksi vuonna 1987. Nämä tarkistukset tulivat voimaan vuonna 1988.

Naisten työssäkäyntiä pidetään nykyään itsestään selvänä, eikä omia ansiotuloja saava nainen ole entiseen tapaan taloudellisesti riippuvainen miehestään. Avioliiton solmiminen ei ole myöskään välttämätöntä oman toimeentulon turvaamiseksi, koska henkilön ja perheen toimeentulo turvataan viimesijaisesti sosiaalihuoltoon kuuluvalla toimeentulotuella. Valtion taloudelliset säästötoimet ja varojen rajallisuus kuitenkin siirtävät vastuun toimeentulosta pääosin ihmiselle itselleen. Riippuvuus aviopuolisolta saatavasta elatuksesta kasvaa silloin, kun sosiaaliturvassa ilmenee heikkouksia.⁹ Elatusapua koskevien AL:n säännösten on kuvattu osoittavan, että avioliitto on voimassaoloaikanaan elatusinstituutio lain uudistuksen jälkeenkin.¹⁰

Puolisoiden päättäessä ansio- ja kotitöiden jakamisesta – toisin sanoen elatusvelvollisuuden täyttämistavasta avioliitossaan – aihepiiri kytkeytyy ajankohtaiseen ja tärkeään kysymykseen sukupuolten tasa-arvosta. Perinteistä työnjakoa, jonka mukaan nainen tekee kotitöitä miehen kasvattaessa pankkitilin saldoa, noudatetaan edelleen etenkin silloin, kun perheeseen tulee lapsia. *Naisten asemaa tutkiva komitea* totesi aikoinaan tekemässään mietinnössä miesten ja naisten yhteiskunnallisen eriarvoisuuden perustuneen sille eriarvoisuudelle, jo-

⁵ Sääntely ei oikeuttanut henkilöä vaatimaan elatusta sukulaisiltaan. Velvoitteet käsiteltiin hallinnollisessa järjestyksessä, koska ne olivat julkisen vallan ja yksityisen välisiä (Gottberg: Yksityinen elatus. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 14).

⁶ Gottberg: Perhe, elatus ja sosiaaliturva, 1995, s. 7.

⁷ Gottberg: Yksityinen elatus. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 13–14.

⁸ Elatusvelvollisuuden on kuitenkin katsottu seuraavan avioliiton luonteesta jo ennen tätä avioliittolain alkuperäisversiota (Gottberg: Perhe, elatus ja sosiaaliturva, 1995, s. 13).

⁹ Nousiainen: Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmista – johdannoksi. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 4.

¹⁰ Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 181.

ka heillä oli perheenjäseninä. Todellinen tasa-arvoisuus nähtiin mahdolliseksi saavuttaa perheiden perustuessa tasa-arvoisen työnjaon pohjalle.¹¹

Todellinen tasa-arvo tarkoittaa valtioneuvoston asettaman *tasa-arvoasiain neuvottelukunnan* mukaan sitä, että yksilön valintoja eivät ohjaa hänen sukupuolensa perusteella häneen kohdistetut odotukset, vaatimukset tai toiveet.¹² Naisten asemaa tutkivan komitean näkökulmasta miehen ja naisen yksilöllisen kyvykkyyden tulisi sukupuoliroolin sijaan olla perusteena kohtelulle työmarkkinoilla, pääsyyllä eri ammatteihin ja töihin sekä etenemiselle ammatissa. Komitean käsityksen mukaan naisen ja miehen tasa-arvoisuuden edistäminen puolestaan tarkoittaa pyrkimystä luoda yhteiskunnalliset olosuhteet, joiden vallitessa yhteiskunnalliset tehtävät, oikeudet ja velvollisuudet koskevat miestä ja naista samalla tavoin. Sukupuoli ei tällöin ole perusteena yksilölle asetettuihin esteisiin.¹³

Perusoikeusuudistusta 1990-luvulla valmisteltaessa sukupuolten tasa-arvon edistäminen työelämässä, koulutuksessa ja perhe-elämässä nähtiin tärkeäksi.¹⁴ Tasa-arvoa on kuvattu pohjimmiltaan sukupuolittuneeksi käsitteeksi, jonka sisältö vaihtelee asiayhteyden mukaan. Lakiperusteiset parannukset, joilla on tähdätty muodolliseen tasa-arvoisuuteen, on usein hyväksytty melko yksimielisesti. Tosiasiallisen tasa-arvon sisällöt ovat puolestaan aina olleet väiteltäviä.¹⁵ On esitetty, että täysin tasa-arvoinen parisuhde voi olla teoreettisesti mahdoton heteroseksuaaleille pareille, jotka elävät annetun sukupuoliroolin mukaisesti päivittäisessä perhe-elämässään.¹⁶

Nykyään oikeusjärjestys rakentuu aikaisempaa ilmeisemmin yksilöiden ja yksilöille kuuluvien oikeuksien varaan. Oikeuksien yksilöllisyys ja individualismi on nostettu korokkeelle, mutta toisaalta Suomessakin puhutaan perhearvojen paluusta ja perhekokonaisuuden painottamisesta.¹⁷ Joitakin perheeseen liittyviä

¹¹ KM 1970: A 8, Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, s. 124–125.

¹² Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan internet-sivut, <http://www.tane.fi/fi/etusivu/tasa-arvo>.

¹³ KM 1970: A 8, Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, s. 8.

¹⁴ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 89.

¹⁵ Pylkkänen: Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law, 2009, s. 10–11.

¹⁶ Diduck: Law's Families, 2003, s. 34.

¹⁷ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 375.

asioita saatetaan vaivattomasti pitää luonnollisina. Näin on ollut esimerkiksi sellaisen perhemallin osalta, jossa nainen hoitaa kotona lapsia.¹⁸

Äidin mieltämistä luonnolliseksi hoivaajaksi tai huolenpitäjäksi voidaan pitää vastakohtana rationaaliselle maailmalle sekä myöhäismodernille, valinnan, individualismin ja tasa-arvon maailmalle.¹⁹ Rationaalinen luonnollinen henkilö on laissa sukupuolineutraali. Tämä kertoo luottamuksesta siihen, että hän käyttää tahdonvapauttaan päättäessään toiminnastaan perheessään.²⁰ Sukupuolten tasa-arvolle pohjautuva lainsäädäntö ei estä perinteisen perhemallin käymistä toteen, eikä oikeudellisten keinojen, eli lähinnä kansainvälisten valvontaelinten suositusluonteisten kannanottojen, ole todettu helpottavan asiaan puuttumista.²¹

Elatusvelvollisuus voi tarkoittaa velvollisuutta elättää aviopuolisoa tai lasta. Velvollisuus huolehtia lapsen elatuksesta syntyy riippumatta siitä, onko vanhempi avioliitossa jonkun kanssa vai ei, ja toisaalta aviopuolisoiden väliseen elatusvelvollisuuteen ei vaikuta se, onko heillä lapsia. Nämä velvollisuudet ovat omia kokonaisuuksiaan. Lapsen elatuksesta säädetään omassa laissaan, joka on laki lapsen elatuksesta (704/1975, ElatusL). Sekä lapselle että puolisolle suoritettaviksi määrättävien elatusapujen suuruudet on säädetty laeissa yleisluonteisesti elatuskykyyn ja elatuksen tarpeeseen viitaten. Oikeusministeriö on antanut suosituksen lapsen elatusavun määrän arvioimisen helpottamiseksi. Sen sijaan puolisolle suoritettavan elatusavun määrän arviointia varten ei ole annettu edes tällaista suuntaa antavaa ohjetta.

Tarkastelen tässä tutkielmassa aikuisten ihmisten velvollisuutta vastata toistensa elatuksesta. Tällöin elatusvelvollisuus syntyy avioliitosta, joten rajaan muunlaisten heterosuhteiden, kuten avoliittojen, tarkastelun tutkielman ulkopuolelle. Myöskään samaa sukupuolta olevien henkilöiden rekisteröityjä parisuhteita, joilla on lähestulkoon samat oikeusvaikutukset kuin avioliiton solmimisella, en huomioi erikseen.

¹⁸ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 381–382.

¹⁹ Diduck: Law's Families, 2003, s. 83–85.

²⁰ Diduck: Law's Families, 2003, s. 41–42.

²¹ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 381–382.

Tarkennan voimassa olevan avioliittolain II osan 4 luvussa tarkoitetun elatusvelvollisuuden sisältöä selvittäen, miten elatusvastuu jakautuu aviopuolisoiden kesken, millaiseen elatuksen tasoon aviopuolisot ovat oikeutettuja ja millä tavoilla elatusvelvollisuuden voi täyttää. Tämän lisäksi selvitän, millaisissa olosuhteissa avioliiton oikeusvaikutuksena tunnettu elatusvelvollisuus voi jatkua vielä avioeron jälkeenkin. Tutkin myös, minkälaisiin seikkoihin lakisääteinen elatusvelvollisuus vaikuttaa avioliiton solmineen henkilön elämässä. Elatusvelvollisuuden vaikutuksia tarkastellessani keskityn toimeentulotuen myöntämiseen, pitkäaikaisen laitoshoidon asiakasmaksun ja sosiaali- ja terveydenhuollon palvelusetelin arvon määräytymiseen, päiväsakon määrän vahvistamiseen sekä verotuksellisiin seikkoihin.

Tutkielmani on lainopillinen (oikeusdogmaattinen). Oikeusdogmatiikka on oikeustieteen erityisala, jonka tutkimuskohteena on voimassa oleva oikeus eli oikeussäännöt ja oikeusperiaatteet. Tutkimusmenetelmänä lainopissa on oikeussääntöjen tulkinta ja systematisointi sekä arvo- tai tavoitesidonnaisten oikeudellisten tulkinta- ja ratkaisuperusteiden (oikeusperiaatteiden) punninta ja keskinäinen tasapainottaminen.²² Tulkintaa voidaan kutsua lainopin praktiseksi eli käytännölliseksi ulottuvuudeksi, jolla on oma metodinsa. Käytännöllisen lainopin perustehtävänä on selvittää tosiasioiden ja niihin liitettävien oikeudellisten seuraamusten suhteita. Tätä varten lainoppi tarvitsee tarpeeksi erottelukykyisen käsitteistön.²³

Lainopillisen tutkimuksen tuloksena syntyy perusteltuja oikeudellisia tulkintalauseita, jotka on johdettu oikeuslähde- ja laintulkintaopin mukaisesti.²⁴ Tuomarin tai tutkijan oikeudellista tulkintaa määrittävät ja rajaavat oikeuslähteet sekä oikeudelliset päättelymallit.²⁵ Oikeuslähteisiin kuuluvat viranomaisten tekemät institutionaaliset päätökset ja vakiintuneet, yhteisölliset käytännöt, joista oikeus-

²² Siltala: Oikeudellinen tulkintateoria, 2004, s. 673.

²³ Aarnio: Tulkinnan taito – ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta, 2006, s. 237–240.

²⁴ Siltala: Oikeudellinen tulkintateoria, 2004, s. 673–674.

²⁵ Siltala: Oikeudellinen tulkintateoria, 2004, s. 707–709.

säännöt ja -periaatteet voidaan johtaa vallitsevan institutionaalisen tulkinta-ideologian mukaisesti.²⁶

Tutkimuskysymyksiä tarkasteltaessa on aiheellista perehtyä lakien lisäksi myös lain esitöihin, oikeuskirjallisuuteen ja -käytäntöön. Keskityn aiheeseen liittyvää kotimaista oikeuskäytäntöä esitellessäni ylimpien oikeusasteiden ratkaisuihin. Tutkielman tekeminen edellyttää myös Euroopan unionin (EU) sääntelyn huomioimista. Käytän näitä eri oikeuslähteitä *Aulis Aarnion* oikeuslähdeteoriaa silmällä pitäen. Siinä on lähtökohtana oikeuslähteen normatiivinen velvoittavuus. Erilaiset oikeuslähteet voidaan jaotella vahvasti velvoittaviin (laki ja maantapa), heikosti velvoittaviin (lain esityöt ja tuomioistuinratkaisut) ja sallittuihin oikeuslähteisiin (oikeustiede, yleiset oikeusperiaatteet, arvot, arvoarvostelmat, moraaliperiaatteet ja reaalin harkinta).²⁷

Vahvasti velvoittavien oikeuslähteiden sivuuttamisesta tuomari joutuu virkavastuuseen. Tutkija puolestaan on sidottu vahvasti velvoittavaan oikeuslähteeseen tiedollisesti. Maantapa ymmärretään yhteiskunnassa ja sen käytännöissä vallitsevaksi säännönmukaiseksi menettelyksi. Heikosti velvoittavien oikeuslähteiden sivuuttaminen ei aiheuta virkavirheseuraamusta. Tuomarin on silti perusteltava, miksi heikosti velvoittava oikeuslähde sivuutetaan. On lisäksi todennäköistä, että päätöstä muutetaan ylemmässä oikeusasteessa, jos heikosti velvoittavat oikeuslähteet jätetään huomiotta. Argumentaatiota vahvistaviin, sallittuihin oikeuslähteisiin on lupa viitata.²⁸

²⁶ Siltala: Oikeudellinen tulkintateoria, 2004, s. 687.

²⁷ Tolonen: Oikeuslähdeoppi, 2003, s. 22–25.

²⁸ Tolonen: Oikeuslähdeoppi, 2003, s. 22–25.

2 AVIOLIITTO JA ELATUSVELVOLLISUUS SEN OIKEUSVAIKUTUKSENA

2.1 AVIOLIITOSTA

Avioliitto solmitaan vihkimisellä. Se on voimassa, kunnes toinen puolisoista kuolee, hänet julistetaan kuolleeksi tai puoliset tuomitaan avioeroon. Avioliittoa voidaan tutkia oikeudellisena ilmiönä. Tällöin sille ovat tyypillisiä monet eri tahoihin ulottuvat oikeusvaikutukset, joista säädetään AL:ssa. Avioituminen oikeudellisena ilmiönä merkitsee syvää muutosta yksilön näkökulmasta tarkasteltuna.²⁹

Avioliittoon sovellettava AL keskittyy aviopuolisoiden taloudellisten suhteiden määrittämiseen.³⁰ Ketään ei voida pakottaa avioliittoon. Toisaalta avioliiton solmimiseen halukkaiden henkilöiden on täytettävä tietyt edellytykset, jotta avioliitto olisi pätevä. Avioliiton voi nähdä perinteisenä kahden aikuisen ihmisen vapaaehtoisesti muodostamana yhteiselämän muotona. Nykyaikaista avioliittoa on kuvattu myös puolen vuoden irtisanomisajalla varustetuksi taloudelliseksi sopimukseksi.³¹

Muut parisuhdemuodot ovat yleistyneet miehen ja naisen välisen avioliiton kustannuksella Euroopassa. Avioliittojen lukumäärä on pienentynyt melkein puolella verrattuna 1950- ja 1960-lukuihin. Silti monet niistä, jotka aikovat perustaa perheen, solmivat yhä avioliiton.³² Vuonna 2012 avioliittoja solmittiin kaiken kaikkiaan 28 878, ja avioeroon päättyi 13 040 avioliittoa. Parisuhteita rekisteröitiin samaisena vuonna yhteensä 329. Avioliittoja solmittiin vuonna 2012 lukumääräisesti 470 enemmän kuin vuonna 2011.³³ Luvut osoittavat avioliiton suosion vähäistä kasvua ja yleisyyttä virallistetun parisuhteen muotona – ja toisaalta myös avioerojen yleisyyttä.

²⁹ KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 2.

³⁰ Mikkola: Perheoikeus. Teoksessa: Tammilehto (toim.): Oikeusjärjestys. Osa I, 2012, s. 140.

³¹ Pylkkänen: Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law, 2009, s. 153.

³² Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 5–6.

³³ Tilastokeskus: Siviilisäädyn muutokset 2012, 2013, s. 1.

2.2 ELATUSVELVOLLISUUS AVIOLIITON OIKEUSVAIKUTUKSENA

Solmimalla avioliiton puoliset ilmaisevat tahtonsa kuulua perheoikeudellisen normiston piiriin. Velvollisuus elättää puolisoa perustuu aviopuolisoiden omaan vapaaseen tahtoon.³⁴ Avioliiton solmiminen on luonnolliselle henkilölle kuuluva oikeus, joka turvataan muun muassa kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (SopS 7–8/1996) III osan 23.2 artiklassa. Koska tämän oikeuden käyttämisestä saa jokainen päättää itse, voi elatusvelvollisuuden nähdä myös tahtona osallistua kumppaninsa elatukseen. Näin voi olettaa ongelmattomissa avioliitoissa tilanteen olevankin. Vaikka avioliittoon aikovat tai avioliitossa elävät henkilöt eivät jostain syystä haluaisi elättää toisiaan liittonsa aikana, heidän ei ole mahdollista solmia keskenään sopimusta elatusvelvollisuuden poissulkemisesta.³⁵

Avioliiton solmimisen jälkeenkin puolisojen välillä vallitsee omaisuuden erillisyyden periaate (AL 34 §). Kumpikin aviopuoliso omistaa sen mukaan omaisuutensa itsenäisesti ja on oikeutettu määräämään siitä lähtökohtaisesti ilman toisen puolison suostumusta. Elatusvelvollisuudesta ei seuraa omistusoikeutta toiselle puolisolle avioliittoon mentäessä kuuluvaan tai avioliiton aikana hänen saamaansa omaisuuteen. Aviopuolisot voivat myös hankkia yhteistä omaisuutta, jolloin he luonnollisesti ovat yhdessä ja tasavertaisesti omistajan asemassa.

Aviopuolisoiden velat ovat omaisuuden tavoin pääsääntöisesti erillisiä. Ne on maksettava itsenäisesti siitä huolimatta, että on avioitunut (AL 52.1 §). Velasta, jonka jompikumpi puoliso on tehnyt perheen elatusta varten (elatusvelka) puoliset kuitenkin vastaavat kumpikin omasta ja toisensa puolesta (AL 52.2 §). Elatusvelka tarkoittaa velaksi tehtyjä hankintoja tai sellaisia yhteisen talouden maksuja, jotka erääntyvät määräajoin.³⁶ Säännöksellä ei siten tarkoiteta toisen puolison ottamaa rahalainaa (AL 52.3 §). Puolisot ovat aina yhdessä vastuussa elatusvelasta riippumatta siitä, kumpi velan on tehnyt. AL:n elatusvelkasäännös on

³⁴ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 2.

³⁵ Kangas: KKO 2004:104. Puolisoiden elatusvelvollisuus avioliiton aikana ja avioeron jälkeen. Teoksessa: Timonen (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2004:II, 2005.

³⁶ Esimerkiksi puolisojen yhteisen asunnon vuokratilaa on vakiintuneen kannan mukaan pidetty elatusvelkana. Ks. tähän liittyvä oikeustapa KKO 2008:66 sivulta 47.

periaatteellisesti merkittävänä pidetty poikkeus puolisoiden omaisuuden ja velkojen erillisyyteen.³⁷

Elatusvelvollisuus ei aviopuolisoiden omaisuuden tai velkojen tavoin kuulu aviovarallisuusjärjestelmään, vaan on siitä erottunut kokonaisuus.³⁸ Vain puolisoiden välistä elatusvelvollisuutta on kuvattu avioliiton henkilökohtaiseksi oikeusvaikutukseksi, joka on aidosti oikeudellisesti merkityksellinen. Elatusvelvollisuus on henkilökohtainen, mutta sen vaikutukset ovat taloudellisia. Puolisoiden elatusvelvollisuuden henkilökohtaisuus näkyy siinä, että se syntyy suoraan lain nojalla, sitä ei voida siirtää eikä siitä voida luopua ennakolta.³⁹ Tästä velvollisuudesta ei voi vapautua sopimuksin, koska se on avioliitosta johtuva pakottava oikeusvaikutus, joka on voimassa avioliiton ajan.⁴⁰

³⁷ Elatusvelkasäännöksen soveltaminen käytännössä ei ole ollut tavallista, mikä on johtanut sen pitämiseen osaksi tarpeettomana (KM 1976:29, Avioliittolakilakomitean mietintö II, s. 35).

³⁸ Gottberg: Perhe, elatus ja sosiaaliturva, 1995, s. 74.

³⁹ Gottberg: Aviopuolisoiden välisen taloudellisen suhteen sääntelystä, 2007, s. 35 ja s. 50.

⁴⁰ Gottberg-Talve: Puolison elatusapua koskevista sopimuksista avioerossa. Teoksessa: Kartio, Wikström, Saarnilehto & Nuutila (toim.): Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta, 1991, s. 76.

3 ELATUSVELVOLLISUUDEN SISÄLTÖ

3.1 PUOLISOIDEN SAMANLAINEN ELINTASO

Elatuksen määrää tai tasoa ei säännellä AL:ssa. Sääntely on jätetty samalla tavalla epätäsmälliseksi myös lapsen elatuksen tason osalta.⁴¹ Kun tarkastellaan sitä, millaiseen elatuksen tasoon puoliset ovat avioliittonsa aikana oikeutettuja, on otettava huomioon puolisten tasavertaisuuden periaate.⁴² Puoliset voivat sopia elatuksen tasosta heidän avioliitossaan, vaikka puolisten välinen elatusvelvollisuus itsessään on pakottavaa oikeutta.⁴³

Samanlainen elintaso on se tavoite, johon avioliitosta aiheutuvalla elatusvelvollisuudella tähdätään.⁴⁴ Aviopuolisten tulisi nauttia samanlaisesta elintasosta riippumatta esimerkiksi siitä, että toinen heistä saisi huomattavasti korkeampaa palkkaa kuin toinen. Sen sijaan, kun verrataan eri avioliittoja toisiinsa, elatuksen tasot voivat olla niissä hyvinkin vaihtelevia. Siitä, miten elintason samantasoisuus todella toteutuu aviopuolisten elämässä, ei ole varmuutta. Puolisten tahoillaan ansaitsemat rahavarat kun eivät kuitenkaan automaattisesti muodosta kokonaisuutta, joka tultaisiin jakamaan tasan samanlaisen elintason takaamiseksi. Puolisoilla voi olla varoja omilla pankkitileillään, mikä onkin omiaan tekemään heidät taloudellisesti itsenäisiksi ja riippumattomiksi toisistaan.⁴⁵

Lähtökohtana on puolisten samanlainen, kummankin yhteiset ja yksilölliset tarpeet huomioon ottava elintaso avioliiton aikana. Sen ei tarvitse rajoittua vain vähimmäistoimeentuloon.⁴⁶ Puoliset saavat vapaasti nauttia korkeammasta elintasosta kuin mitä toimeentulotuki mahdollistaa, jos heidän tulonsa ja varallisuutensa tähän riittävät. Siispä esimerkiksi vauraassa avioliitossa elävien henkilöi-

⁴¹ ElatusL:n mukaan lapsella on oikeus riittävään elatukseen. Se käsittää lapsen kehitystason mukaisten aineellisten ja henkisten tarpeiden tyydyttämisen, lapsen tarvitseman hoidon ja koulutuksen sekä tästä aiheutuvat kustannukset (ElatusL 1 §). Vanhempien on vastattava lapsen elatuksesta kykynsä mukaan (ElatusL 2 §).

⁴² Mikkola: Perheoikeus. Teoksessa: Tammilehto (toim.): Oikeusjärjestys. Osa I, 2012, s. 145.

⁴³ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 50.

⁴⁴ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 230.

⁴⁵ Pylkkänen: Puolison elatus sukupuolittuneena oikeudellisena ilmiönä. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 145.

⁴⁶ KKO 2004:104.

den ylellisyyskulutuksen on koiduttava molempien puolisojen hyväksi. Ajatuksen voisi tiivistää niin, että avioliitossa elävät puolisot jakavat omat henkilökohtaiset elintasonsa.

3.2 ELATUSVASTUUN JAKAUTUMINEN PUOLISOIDEN KESKEN

1970-luvulta alkaen perhelainsäädännön aaterakennelmaa on kuvattu termillä *tasa-arvoideologia*. Siinä pidetään lähtökohtana perheen ja kodin sekä työelämän kuulumista molemmille sukupuolille. Vastuu niistä on myös puolisoille yhtäläinen sukupuoleen katsomatta.⁴⁷ Aviopuolisoiden yhdenvertaisuus todetaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990) seitsemännen lisäpöytäkirjan 5 artiklassa. Sen mukaan aviopuolisoilla on yhdenvertaiset yksityisoikeudelliset oikeudet ja velvollisuudet toisiinsa nähden avioliittoa solmittaessa, sen aikana ja liiton purkautuessa.

Myös avioliittolaki toteaa puolisojen olevan keskenään yhdenvertaiset (AL 2 §). Lain esitöiden mukaan kummankin puolison velvollisuuksien tulee määräytyä yhtäläisin perustein.⁴⁸ Osallistuminen elatukseen koskee kumpaakin puolisoa, joten velvollisuutta ei voi jättää vain jommankumman kontolle.

Kummankin puolison tulee kykynsä mukaan ottaa osaa perheen yhteiseen talouteen ja puolisojen elatukseen (AL 46.1 §). Elatuskyky on tärkeä kriteeri elatusvastuun jakautumisen kannalta, sillä se mainitaan lain sanamuodossa. Rahavarojen suoritettavan elatuksen taso voi siten olla korkeammalla sillä puolisoilla, jolla on parempi kyky osallistua rahallisesti perheen talouteen ja puolisojen elatukseen.

Oikeuskirjallisuudessa on todettu, että puolison elatuskykyä arvioitaessa tulisi huomioida samat asiat kuin ElatusL 2 §:n mukaan vahvistettaessa lapsen elatusapua.⁴⁹ Tämä tarkoittaa, että puolison elatuskykyarvioinnissa otettaisiin huomioon puolison ikä, työkyky ja mahdollisuus tehdä ansiotyötä, käytettävissä olevien varojen määrä sekä hänelle lain mukaan kuuluva muu elatusvastuu.

⁴⁷ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 81.

⁴⁸ HE 62/1986 vp, s. 59.

⁴⁹ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 35.

Esimerkiksi puolisolle suoritettavan elatusavun määrään voisi siten vaikuttaa pienentävästi se, että elatukseen velvollinen puoliso maksaa elatusapua lapselleen. Velkaantumista on niin ikään pidetty velallispuolison elatuskykyä heikentävänä tekijänä.⁵⁰

Osallistuminen perheen yhteiseen talouteen ja puolisoiden elatukseen voi olla puolisoiden kesken erilaista ja epäsuhtaista. Näin voi olla silloin, kun toinen aviopuolisoista on työtön ja osallistuu elatukseen kotitöin.⁵¹ On huomattava, että aviopuolisoilla on oikeus päättää itsenäisesti osallistumisestaan ansiotyöhön (AL 2.2 §). Avioliitossa elävä henkilö ei voi siksi vaatia kumppaniaan hakemaan työtä eikä käymään työssä, jotta tämä voisi täyttää elatusvelvollisuutensa nimenomaan rahallisesti. Työttömyys voi olla aviopuolison oma valinta.

Avioliitossa puolisoiden tulee osoittaa keskinäistä luottamusta sekä toimia yhteisesti perheen hyväksi (AL 2.1 §). Tätä vasten peilaten vaikuttaisi ristiriitaiselta, jos työkykyinen puoliso aiheuttaisi perheelleen toimeentulovaikeuksia irtisanoutuessaan ansiotyöstään ja jäädessään kotiin asiasta sen enempää puolisonsa kanssa neuvottelematta. Jos toinen puoliso kokisi tällöin joutuvansa vastaamaan elatuksesta yli oman kohtuullisen elatuskykynsä tai jos hän olisi tilanteeseen muuten tyytymätön, jäävät hänen vaihtoehtoihinsa viime kädessä elatusavun vaatiminen tuomioistuimessa tai avioeron hakeminen.

Elatuskyky voi ajan kuluessa muuttua suuntaan tai toiseen. Voi käydä esimerkiksi niin, että aiemmin hyvin tienannut ja elatusvastuunsa rahavaroilla täyttänyt puoliso menettää työkykynsä tapaturmaisesti tai sairastuttuaan eikä pysty enää tekemään kotitöitään. Tällöin hänellä saattaa kuitenkin olla elatukseen käytettävissä olevia varoja säästössä tai muuten saatavilla esimerkiksi saadessaan perinnön. Myös yhteiskunnan sosiaaliturvajärjestelmä voi tukea tämän tyyppisessä tilanteessa perheen toimeentuloa.

⁵⁰ Kangas: Puolisoiden elatusvelvollisuus ja laitoshoitomaksu. Teoksessa: Van Aerschot, Ilveskivi & Piispanen (toim.): Juhlakirja Kaarlo Tuori 50 vuotta, 1998, s. 207.

⁵¹ Mikkola: Perheoikeus. Teoksessa: Tammilehto (toim.): Oikeusjärjestys. Osa I, 2012, s. 145.

Puoliso ei kyennyt hänen tuloistaan ja puolisojen olosuhteista saatu selvitys huomioon ottaen avioliittolain 46 §:n 1 momentissa tarkoitetulla tavalla ottamaan osaa puolisonsa elatukseen eikä hän siten tahallaan laiminlyönyt elatusvelvollisuuttaan. Tämän vuoksi puolisoa ei voitu velvoittaa korvaamaan toiselle puolisolalle myönnettyä toimeentulotukea. Hallinto-oikeuden päätös kumottiin ja sosiaalilautakunnan hakemus puolison velvoittamisesta korvaamaan toisen puolison saama toimeentulotuki hylättiin.

Tuen saajan puoliso oli työskennellyt siivoojana noin 1 160–1 400 euron brutto-kuukausituloilla ja maksanut asunnostaan vuokraa 650 euroa kuukaudessa. Tapauksessa esitetyn selvityksen perusteella toiselle puolisolalle myönnetyn toimeentulotuen takaisinperintä siivoojana työskennelleeltä puolisolalta olisi johtanut siihen, ettei tälle olisi jäänyt rahavaroja edes ravintoon. Hänen ei katsottu kyenneen osallistumaan puolisonsa elatukseen. Elatusvelvollisuutta ei ollut laiminlyöty siksi tahallaan.

3.3 PERHEEN YHTEISEEN TALOUTEEN OSALLISTUMINEN

Aikaisemmin, avioliittolain vuoden 1929 version 47 §:n mukaan, kummallakin puolisoilla oli oikeus, sen mukaan kuin oli tavanmukaista, hankkia yhteiseen talouteen ja lasten kasvatukseen tarpeelliset tarvikkeet. Mitä puolison erityisten tarpeiden tyydyttämiseksi oli tarpeen, kuului hänen hankittavakseen. Säännös antoi puolisolalle tietyn kelpoisuuden kolmansiin henkilöihin nähden tavaroiden hankkimista varten. Puolisoiden välisessä suhteessa sen tarkoitus oli turvata molemmille luontaiset toiminta-alueet, joilla puoliset eivät voisi pätevästi estää toisiaan tekemästä oikeustoimia kolmannen kanssa.⁵²

Avioliittolain vuoden 1929 version 48 §:ssä puolestaan määrättiin, että toisen puolison oli sopivin erin annettava puolisolleen käytettäväksi tarpeellisia varoja. Näin oli tehtävä silloin, kun se, mitä viimeksi mainitun puolison oli perheen elatusta varten rahassa suoritettava, ei riittänyt menoihin, joista hänen oli huolehdittava. Puolison tuli tiettyjen edellytysten vallitessa antaa toiselle puolisolalle niin sanottua talousrahaa. Tämä tuli kysymykseen siinä tapauksessa, että puoliso olisi suorittanut hankintoja tai maksanut kuluja, jotka olivat tarpeellisia hänen ja

⁵² Takki: Avioliittolain elatussäännöksistä, 1975, s. 189–190.

perheeseen kuuluvien elatusvaateiden täyttämiseksi. Talousrahaa ei kuitenkaan tarvinnut suorittaa silloin, jos toinen puoliso olisi ilmeisesti käyttänyt näin saatuja rahoja väärin niitä tuhlaamalla.⁵³

Edellä mainitut säännökset poistettiin laista, koska niitä ei nähty tarpeellisiksi.⁵⁴ Voimassa olevassa AL:ssa ei määritellä, mitä tarkoitetaan perheen yhteisellä taloudella, johon kummankin puolison on osallistuttava. Vuoden 1987 uudistuksella ei ollut tarkoitus muuttaa lain alkuperäisversion peruseriaatteita, joten nykyäänkin perheen yhteiseen talouteen osallistumisen voi katsoa tarkoittavan yhteiseen talouteen tarpeellisia tarvikehankintoja.

Puolisoiden tulee yhteisesti toimia perheen hyväksi (AL 2 §). Lasten elatus on siten myös osa perheen yhteistä taloutta ElatusL 1–3 §:ssä säädetyllä tavalla.⁵⁵ Perheen yhteiseen talouteen osallistumisen voidaan katsoa sisältävän toisen puolison lapsen elatukseen osallistumisen, jos lapsi asuu avioparin yhteisessä kodissa. Perheen lasten jaottelu toisen puolison lapsiin ja omiin biologisiin lapsiin ei ole lain tarkoitus. Kumpaakin puolisoa koskeva velvollisuus ottaa osaa perheen yhteiseen talouteen merkitsee sitä, ettei samaan perheeseen kuuluvia lapsia eroteta toisistaan yhteisen talouden osalta.⁵⁶ On huomattava, ettei elatusvelvollisuuden täyttäminen perheen yhteiseen talouteen osallistumalla enää nykyään tarkoita elatusavun suorittamisvelvollisuuden syntymistä lapseen nähden.⁵⁷ Isä- tai äitipuolen roolissa olevaa aviopuolisoa ei voida siis velvoittaa lapsen elatusavun suorittamiseen.⁵⁸

3.4 PUOLISOIDEN TARPEIDEN TYYDYTTÄMINEN

Puolisoiden elatus pitää sisällään puolisoiden yhteisten sekä kummankin henkilökohtaisten tarpeiden tyydyttämisen (AL 46.1 §). Kummankin puolison omiin

⁵³ Takki: Avioliittolain elatussäännöksistä, 1975, s. 189–190.

⁵⁴ HE 62/1986 vp, s. 60.

⁵⁵ Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 181.

⁵⁶ KM 1983:20, Avioliittotoimikunnan mietintö, s. 42.

⁵⁷ Avioliittolain vuoden 1929 version mukaan puolison tuli osallistua myös toisen puolison lapsen elatukseen. Lapsen oli tullut syntyä ennen vihkimistä ja hänet oli tullut ottaa avioparin yhteiseen kotiin tai muutoin yhteisesti elätettäväksi, jotta elatusvelvollisuus toisen puolison lasta kohtaan syntyi. Avioliittolakiin tehdyllä muutoksella (411/1987) tämä sääntely poistettiin, ja velvollisuus vastata lapsen elatuksesta sai perusteensa vain vanhemmuudesta (Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 37).

⁵⁸ HE 62/1986 vp, s. 60.

henkilökohtaisiin tarpeisiin luetaan esimerkiksi hygieniaan, pukeutumiseen sekä sairaan- ja terveydenhoitoon liittyvät menot. Tavanomaiset virkistysmenot ovat nekin henkilökohtaisiin tarpeisiin kuuluvia menoja. Toisen aviopuolison henkilökohtaisten tarpeiden aiheuttamasta velasta aviopuolisot vastaavat yhteisvastuullisesti.⁵⁹

Sekä puolison omat tarpeet että toisen puolison tarpeet kuuluvat puolisojen henkilökohtaisiin tarpeisiin.⁶⁰ Henkilökohtaiset tarpeet voivat olla hyvin erilaisia puolisojen yksilöllisistä ominaisuuksista ja taipumuksista johtuen. Jos puoliso on hankkinut henkilökohtaista käyttöään varten tarpeellisia esineitä toisen puolison elatusvelvollisuutensa nojalla hänelle antamalla varoilla, esineet kuuluvat ensiksi mainitun puolison omaisuuteen (AL 65 §).

Puolisoiden yhteisessä taloudessa syntyvät tarpeelliset menot ovat puolisojen yhteisiä tarpeita. Tällaisina pidetään esimerkiksi sellaisia menoja, jotka liittyvät kodin ylläpitoon, vapaa-aikaan ja puolisojen yhteisiin harrastuksiin.⁶¹ Yhteisiksi tarpeiksi mielletään myös muunlaiset hankinnat ja menoerät, jotka suoritetaan molempien puolisojen intressissä heidän yhteiselonsa aikana.

Seuraavat kaksi oikeustapausta liittyvät puolisojen elinkustannusten jakamiseen silloin, kun toinen puolisoista on velkajärjestelyssä. Tapauksessa KKO 2007:28 on kysymys siitä, kuinka välttämättömät elinkustannukset tulisi jakaa aviopuolisoiden kesken velallisena olevan puolison maksuvaraa, eli hänen tulojensa ja välttämättömien elinkustannustensa välistä erotusta, laskettaessa.⁶²

KKO 2007:28

Yksityishenkilön velkajärjestelyä hakeneen velallisen nettotulot olivat pienemmät kuin hänen aviopuolisonsa nettotulot. Maksuvaraa laskettaessa velallisen nettotuloista vähennettiin vain hänen tulo-osuuttaan vastaava määrä puolisojen yhteisistä asumiskustannuksista ja muista välttämättömistä elinkustannuksista, siitä riippumatta, mitä aviopuolisot olivat keskenään sopineet näiden kustannusten jakamisesta.

⁵⁹ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 11.

⁶⁰ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus oikeus, 2010, s. 53.

⁶¹ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus oikeus, 2010, s. 53.

⁶² Lindfors: KKO 2007:28. Aviopuolison elatusvelvollisuuden vaikutus maksuvaraansa yksityishenkilön velkajärjestelyssä. Teoksessa: Timonen (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2007:I, 2007.

Yksityishenkilön velkajärjestelyn kohteena olevan puolison nettokuukausitulot olivat 645,36 euroa ja hänen aviopuolionsa nettokuukausitulot 2 673,17 euroa. Aviopari oli sopinut niin, että kumpikin puoliso vastaisi vain omista henkilökohtaisista menoistaan ja välttämättömistä elinkustannuksistaan. He olivat lisäksi sopineet, että velallispuoliso vastaisi yksin puolionsa omistaman asunnon yhtiövastikkeesta ja kotivakuutusmaksuista korvauksena asunnossa asumisestaan. Selvittäjän tekemän maksuohjelmaehdotuksen mukaan velallispuolison maksuvara oli laskettu niin, että nettotuloista oli vähennetty puolet perheen asumismenoista ja puolisoiden yhteenlasketuista välttämättömistä elinkustannuksista. Velkoja vaati KKO:ssa maksuohjelman muuttamista sellaiseksi, että velkajärjestelyn kohteena olevan puolison maksuvaraa laskettaessa puolisoiden yhteiset menot jaettaisiin heidän tulojensa mukaisessa suhteessa.

Aviopuolison tulot huomioidaan silloin, kun molemmat puoliset hakevat velkajärjestelyä, mutta myös silloin, kun hakijana on vain toinen heistä.⁶³ KKO totesi kannanotossaan, ettei aviopuolisoiden elatusvelvollisuus koske toisen puolison henkilökohtaisten velkojen suorittamista. Velkajärjestelyssä velallistahon aviopuolison nettotulojen määrä voi silti vaikuttaa siihen, kuinka suuri osuus puolisoiden yhteisistä asumiskustannuksista ja muista välttämättömistä elinkustannuksista voidaan vähentää velallisen omista nettotuloista velallisen maksuvaraa laskettaessa.

Elatusvastuu näkyy maksuvaran laskemisessa siten, että välttämättömät menot jaetaan aviopuolisoiden tulojen mukaisessa suhteessa.⁶⁴ Velallinen ei voi luopua oikeudestaan saada aviopuolisoltaan tämän elatuskyvyn mukaista elatusta velkojiaan sitovalla tavalla. Yksityishenkilön velkajärjestelystä annetun lain (57/1993, VJL) 5.1 §:n mukaan velallisen on velkajärjestelyssä käytettävä velkojensa suoritukseksi kaikki ne tulot, joita hän ei tarvitse välttämättömiin elinkustannuksiinsa ja elatusvelvollisuudesta aiheutuviin menoihin (maksuvara).

⁶³ Lindfors: KKO 2007:28. Aviopuolison elatusvelvollisuuden vaikutus maksuvaraan yksityishenkilön velkajärjestelyssä. Teoksessa: Timonen (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2007:I, 2007.

⁶⁴ Oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa tällainen jakamistapa on pääsääntö. Olosuhteiden antaessa siihen aihetta on siitä katsottu olevan mahdollista poiketa (Lindfors: KKO 2007:28. Aviopuolison elatusvelvollisuuden vaikutus maksuvaraan yksityishenkilön velkajärjestelyssä. Teoksessa: Timonen (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2007:I, 2007).

Velallisen maksuvaran laskemiseen liittyvät säännökset VJL:ssa siten syrjäyttävät aviopuolisoiden keskinäiset sopimukset asumis- ja elinkustannusten jakamisesta velkajärjestelyssä. Toinen puoliso voitiin vastoin tahtoaan velvoittaa vastaamaan puolisonsa elatuksesta niin, että velallisena olevalle puolisolle jäisi enemmän maksuvaraa velkoihin, jotka eivät olleet ensiksi mainitun puolison vastuulla. Parempituloinen puoliso, joka ei ollut velkajärjestelyssä, joutui vastaamaan puolisoiden yhteisistä menoista suuremmalla osuudella kuin puolella.

KKO 2006:55

Velallisen työmatkakulut ylittivät paikallisliikenteen käytöstä aiheutuneet menot. Yksityishenkilön velkajärjestelystä annetussa laissa tarkoitettua velallisen maksuvaraa laskettaessa työmatkakuluja ei jaettu velallisen ja hänen aviopuolisensa nettotulojen mukaisessa suhteessa vaan ne otettiin huomioon samansuuruisina kuin ne oli hyväksytty työmatkakuluvähennykseksi velallisen verotuksessa.

Tässä tapauksessa oli kysymys siitä, kuuluivatko toisen puolison työmatkakulut hänen omiin tulon hankkimiseen liittyviin kustannuksiin vai oliko niitä pidettävä sellaisina puolisoiden tai perheen elinkustannuksina, joihin myös toisen puolison olisi tullut osallistua. Toisin sanoen: olisiko velkajärjestelyn kohteena olevan puolison maksuvaraa laskettaessa hänen työmatkakustannuksensa jaettava hänen ja hänen aviopuolisensa tulojen mukaisessa suhteessa? KKO totesi tapauksen arvioinnissaan, että AL:n mukainen puolisoiden elatusvelvollisuus otetaan velkajärjestelyssä maksuvaraa laskettaessa huomioon niin, että perheen välttämättömät menot pääsääntöisesti jaetaan puolisoiden nettotulojen mukaisessa suhteessa. Tällöin enemmän ansaitseva puoliso vastaa perheen menoista suuremmalla määrällä kuin vähemmän ansaitseva puoliso.

Velallisen maksukyvyyn arvioinnin perusteista yksityishenkilön velkajärjestelyssä annetun oikeusministeriön asetuksen 4.1 §:n mukaan paikallisliikenteen käytöstä aiheutuvat menot luetaan velallisen välttämättömiin elinkustannuksiin. Ne otetaan siten maksuvaraa laskettaessa huomioon menoina vain siltä osin kuin velallisen katsotaan niistä edellä todetuin tavoin vastaavan. KKO toteaa, ettei tällöin ole merkitystä sillä, onko paikallisliikennettä käytetty perheenjäsenten työmatkoihin vai muuhun liikkumiseen.

Tapauksessa puolison työmatkakustannukset olivat kuitenkin paikallisliikenteen käytöstä aiheutuvia menoja huomattavasti suuremmat, koska hän oli käyttänyt työmatkoihinsa puolisonsa nimissä ollutta henkilöautoa, jonka kaikista kuluista oli myös itse vastannut. Jos velallinen käyttää työmatkaansa omaa autoa, työmatkakustannukset voidaan ottaa huomioon samoin perustein kuin ne voidaan hyväksyä vähennykseksi verotuksessa (velallisen maksukyvyn arvioinnin perusteista yksityishenkilön velkajärjestelyssä annetun oikeusministeriön asetuksen 4.2 §). KKO:n mukaan oli perusteltua, että puolison maksuvaran laskennassa hänen työmatkakustannuksensa vähennettiin hänen nettoansioistaan verotuksessa hyväksytyn työmatkakuluvähennyksen suuruisena. Tämän lisäksi, koska puolison työmatkoista aiheutuvat kustannukset liittyvät kiinteästi juuri hänen tulonhankintaansa, näitä menoja ei tullut jakaa aviopuolisoiden nettotulojen mukaisessa suhteessa.

Tapaus on mielenkiintoinen elatusvelvollisuuden kannalta, sillä puolisoiden tulee osallistua yhteisessä taloudessa syntyvien tarpeellisten menojen kattamiseen kykynsä mukaan. Tämä edellyttää yleensä työssäkäyntiä, josta taas voi aiheutua työmatkakustannuksia. Velkajärjestelyssä perheen välttämättömät menot pääsääntöisesti jaetaan puolisoiden nettotulojen mukaisessa suhteessa. Puolison (verotuksessa hyväksytyn vähennyksen mukaiset) työmatkakulut on kuitenkin selkeästi erotettu velkajärjestelyssä hänen omiksi tulon hankkimiseen liittyviksi kustannuksiksi, joihin toisen puolison ei tarvitse osallistua.

3.5 ELATUSVELVOLLISUUDEN SUORITTAMISTAPA

3.5.1 OSALLISTUMINEN PERHEEN ELATUKSEEN ENNEN VUOTTA 1988

Avioliittolakia edeltänyt vuoden 1734 lain aikainen naimiskaari asetti naisen hänen aviomiehensä alaisuuteen siten, että miehelle kuului valta päättää perheen sisäisistä asioista. Yksi tärkeimmistä tavoitteista avioliittolainsäädäntöä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä valmisteltaessa oli oikeudellisen tasa-arvoisuuden toteuttaminen miehen ja naisen välillä. Tämä edellytti puolisoiden

omistussuhteiden rakentamista yhdenvertaisuuden pohjalle ja miehen edusmiehisyyden poistamista päätettäessä puolisojen taloudellisista asioista.⁶⁵

AL tuli voimaan vuoden 1930 alussa. Miehen edusmiehyyden poistuminen yhdessä omaisuuden erillisyyden periaatteen omaksumisen kanssa mahdollistivat puolisojen tekemän keskinäisiä oikeustoimia avioliittonsa aikana.⁶⁶ Itsenäiset oikeudet kuuluivat lain mukaan myös naiselle.⁶⁷ Elatus nähtiin siitä lähtien sekä miehen että vaimon velvollisuudeksi. Tuon AL:n vuoden 1929 alkuperäisversion II osa käsitteli puolisojen oikeussuhteita, kuten nykyisinkin. Sen 4 luvun otsikona oli *perheen elatus* ja elatuksen pääsääntö oli alun alkujaan seuraavanlainen:

Puolisoiden tulee kykynsä mukaan rahavaroin, toiminnallaan kodissa tai muulla tavoin ottaa osaa perheen elatukseen.

AL oli periaatteellisesti suuri uudistus, vaikkakin sukupuolineutraalista sanamuodosta huolimatta sen tausta-ajatuksena oli perinteinen, sukupuolenmukaisen työnjaon perhemalli.⁶⁸ Aviovaimon paikka nähtiin AL:n säätämisestä huolimatta olevan hänen miehensä alaisuudessa. Vaikka laki ei sisältänytkaan mainintaa rahan hankkimisen kuulumisesta miehen tehtäväksi ja kodinhoitajan roolin kuulumisesta vaimolle, se sisälsi silti tällaisen olettamuksen.⁶⁹ Säännös velvoitti molemmat puolisot sukupuolesta riippumatta osallistumaan perheen elatukseen.

Muodollisesti kummallakin puolisoilla oli myös yhtäläiset mahdollisuudet täyttää elatusvelvollisuus kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön osallistumalla. Puolisoiden elatusvelvollisuutta koskeva alkuperäissäännös asetti kuitenkin ansiotyöhön osallistumisen yksin miehelle kuuluvaksi tehtäväksi: naisten selvästi heikompi työmarkkina-asema miehiin verrattuna ja puutteellisesti järjestetty lasten päivähoito aiheuttivat *tosiasiallisesti* epäyhtäläiset osallistumismahdollisuudet palkkatyöhön. Kotityötä tehneet vaimot, joilla ei ollut omia ansiotuloja, päätyivät mie-

⁶⁵ KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 8–9.

⁶⁶ Gottberg: Aviopuolisoiden välisen taloudellisen suhteen sääntelystä, 2007, s. 35.

⁶⁷ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 28.

⁶⁸ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 61.

⁶⁹ Latvala: Puolison armoilla, 2008, s. 37.

hensä taloudellisen tuen varaan. Tämän tuen saaminen saattoi puolestaan olla riippuvaista puolisoitten välisestä suhteesta.⁷⁰

Laissa ei toisin sanoen huomioitu sosiaalisia rajoitteita.⁷¹ Nainen pysyi riippuvaisena miehestään.⁷² Jos aviopuolisoista molemmat kävivätkin ansiotyössä, heidän tulonsa jakautuivat todellisuudessa epätasaisesti.⁷³ Aviovaimon epätasa-arvoisen ja riippuvaisen aseman kääntöpuolena paine elättää omaa perhettä lankesi miehelle raskaampana kuin naiselle. Näin oli erityisesti vähätuloisten tai suurperheellisten miesten kohdalla.⁷⁴

Alkuperäisen avioliittolain säännöksillä ei tavoiteltu perinteisten käsitysten muuttamista liittyen miehen ja vaimon tehtävienjakoon perheessä ja sen ulkopuolella. Lainvalmistelukunta jopa korosti mietinnössään, ettei puolisoitten yhdenvertaisuuden periaatejulistusta pitäisi käsittää niin, että avioliiton osapuolilla olisi yhtäläinen oikeus huolehtia asioista, jotka kuuluivat perheen sisäiseen taloudenpitoon. Merkityksellisimpien perheeseen ja perheen talouteen liittyvien asioiden hoitamiseen ei vaimolla ollut päätösvaltaa, vaan ne kuuluivat miehen tehtäviksi. Perinteinen käsitys vallitsi myös perheen ulkopuolisiin tehtäviin liittyen: miestä pidettiin perheen pääasiallisena elättäjänä⁷⁵ vaimon tehtävien rajoittuessa kodin piiriin. Varsinkin tämän käsityksen on nähty vaikeuttaneen naisten pääsemistä työelämässä yhdenvertaiseen asemaan miesten kanssa.⁷⁶

3.5.2 AVIOLIITTOLAIN UUDISTUS JA TILANNE SEN JÄLKEEN

Vanhentuneiden käsitysten takia perhelainsäädäntö tarvitsi uudistusta. Tosiasiallisen yhdenvertaisuuden tavoittelu edellytti käytännön tasolla yhtäläisiä mahdollisuuksia perheen asioiden hoitamiseen sekä yhteiskunnalliseen elämään ja

⁷⁰ KM 1970: A 8, Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, s. 97.

⁷¹ Pylkkänen: Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law, 2009, s. 93.

⁷² KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 13–14.

⁷³ Esimerkiksi vuonna 1965 aviovaimojen tulot olivat 22 % aviomiesten tuloista (KM 1970: A 8, Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, s. 96).

⁷⁴ KM 1970: A 8, Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, s. 96–97.

⁷⁵ Työpaikat oli ennen toista maailmansotaa tarkoitettu miehiä ja naimattomia naisia varten. Nainen erotettiin tuohon aikaan työstään avioitumisen tai ainakin lapsen synnyttämisen takia (Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 62).

⁷⁶ KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 16–17.

ansiotyöhön osallistumiseen. Tämä tavoite vaati perinteisiin sukupuolirooleihin perustuvien käsitysten hautaamista.⁷⁷

Perheoikeutemme kohdistetut tasa-arvon vaatimukset lähtivät alun alkaen liik-
keelle kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista.⁷⁸ Avioliittoinstituutioon kohdis-
tuvan muutospaineen sai aikaan naisen taloudellinen itsenäistyminen, jonka
teollinen tuotanto ja siitä syntyneet elinkeinot mahdollistivat.⁷⁹ Naisen itsenäis-
tyessä taloudellisesti hänen asemansa perheessä ajateltiin vahvistuvan. Puo-
lisoiden tasa-arvoisen aseman nähtiin puolestaan kasvattavan painetta kotitalo-
ustehtävien oikeudenmukaiseen jakamiseen. Avioliiton merkitys naisen elatus-
laitoksena alkoi vähentyä.⁸⁰

Puolisoiden välistä elatusta koskevan AL 46 §:n muotoa muutettiin lainuudistuk-
sella (411/1987) vuonna 1987. Uudistus tuli voimaan vuonna 1988. Vuoden
1929 aikaiset säännökset puolisoitten keskinäisestä elatusvelvollisuudesta eivät
sisältäneet epäkohtia, joiden takia lain perusperiaatteita olisi ollut syytä muuttaa
tai tarkistaa. Tämän vuoksi uudistuksessa ehdotettiin vain teknisiä ja selventä-
viä tarkistuksia perheen elatusta koskeviin säännöksiin.⁸¹ Elatusvelvollisuuden
suorittamistapaa ei enää nykyään mainita AL:ssa. Silti katsotaan entiseen ta-
paan, että elatusvelvollisuuden voi täyttää tuloja hankkimalla tai kotitöitä per-
heen hyväksi tekemällä.⁸² Tarvittavat rahavarat puoliso voi ansaita esimerkiksi
palkkatyöllä tai ottamalla ne ansioeläkkeestään.⁸³

Yhteiskunnallisen kehityksen takia tänä päivänä ei pitäisi vallita olettamuksia,
joiden mukaan kotityöt kuuluisivat naiselle ja tulojen hankkiminen miehelle. Su-
kupuoleen liittyvät kaavamaiset käsitykset ovat lieventyneet, mikä on ilmentymä
myönteisestä tasa-arvokehityksestä. Sukupuolen perusteella valikoituva työnja-
ko sekä työelämässä että perheen sisällä on tuon lieventymisen takia väisty-

⁷⁷ KM 1972: A 21, Avioliittolakesikomitean mietintö I, s. 16–17.

⁷⁸ Esimerkiksi juuri puolisoitten tasa-arvoa koskevia AL:n muutoksia perusteltiin ihmisoikeuksilla (Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 26).

⁷⁹ KM 1972: A 21, Avioliittolakesikomitean mietintö I, s. 10.

⁸⁰ KM 1970: A 8, Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, s. 9.

⁸¹ Tarkoituksena oli soveltuvin osin yhdenmukaistaa puolisoitten keskinäinen elatusvelvollisuus
ja lapsen elatus säännösten tasolla (HE 62/1986 vp, s. 23).

⁸² HE 62/1986 vp, s. 59.

⁸³ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 230.

nyt.⁸⁴ Sukupuolten ollessa tasa-arvoisia tulisi pitää täysin normaalina tilannetta, jossa nainen keskittyy vastaamaan aviopuolisonsa ja perheensä elatuksesta rahallisesti tuloja hankkimalla miehen täyttäessä elatusvelvollisuutensa teke-mällä suurimman osan kotitöistä. *Vuoden 2012 tasa-arvobarometrin* (tasa-arvobarometri)⁸⁵ tulosten perusteella voidaan todeta sekä naisten että miesten myös näkevän miehen aikaisempaa harvemmin ensisijaisesti perheen toimeen-tulosta vastaavana puolisona⁸⁶: yli kolmannes miehistä ja noin viidennes naisis-ta kokee nykyään, että päävastuu perheen toimeentulosta kuuluu miehelle.⁸⁷

AL:n uudistuksessa tasa-arvoisina, itsenäisinä ja tasavahvoina liiton osapuolina nähtyjen puolisoitten ei katsottu tarvitsevan erityisiä säännöksiä järjestämään suhdettaan.⁸⁸ Puolisoiden päätöksentekoa perheensä asioista ei siksi ole otettu sääntelyn kohteeksi AL:ssa. Esimerkiksi kysymys siitä, kumpi puolisoista jää lapsen syntymän jälkeen hoitamaan tätä kotiin tulee kotitöiden jakamiskysy-myksen tavoin ratkaistavaksi sen mukaan, miten puoliset päättävät työnjaosta perheessään. Aviopuolisoiden yhdenvertaisuuden takia puoliset saavat itse vali-ta elatuksen toteuttamismuodoksi ansio- tai kotityön tekemisen.⁸⁹ AL:n säännös puolison elatuksesta (46 §) on luonteeltaan ohjaava ja se ilmentää yleisen peri-aatteen. Puolisot saavat sen vuoksi muovata elatussuhteensa sekä määrällises-ti että laadullisesti sopimusvapautta noudattaen.⁹⁰

Miesten ja naisten roolit ovat poikenneet toisistaan lasten synnyttämisessä, hoi-dossa ja kasvatuksessa (hoitotyö) sekä päivittäisen elämän vaatimissa huolto-tehtävissä (kotitaloustyö). Ajan saatossa on viimein ymmärretty, että biologia ohjaa tätä työnjakoa vain lasten synnyttämisessä, johon pelkästään naiset pys-tyvät. Yhteiskunnallisten syiden on katsottu määräävän muutoin sukupuolten

⁸⁴ Kiianmaa: Tasa-arvobarometri 2012, s. 9.

⁸⁵ Tasa-arvobarometri on tehty Suomessa vuonna 2012 kartoittamaan 15–75-vuotiaiden Suo-messa asuvien henkilöiden näkemyksiä ja suhtautumista muun muassa työn ja perheen yh-teensovittamisesta sekä heidän omakohtaisia kokemuksiaan perheen sisäisestä työnjaosta ja päätöksenteosta.

⁸⁶ Tässä suhteessa tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden koulutustaso vaikutti annettuihin vastauksiin: naiset ja miehet, joilla oli alhainen koulutustaso, näkivät juuri miehen ensisijaisesti vastuulliseksi perheen toimeentulosta (Kiianmaa: Tasa-arvobarometri 2012, s. 24).

⁸⁷ Kiianmaa: Tasa-arvobarometri 2012, s. 9.

⁸⁸ Pylkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 60.

⁸⁹ Oulasmaa: Puolison elatusapu. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jää-kaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 116.

⁹⁰ Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 183.

välisestä työnjaosta.⁹¹ Hoivatyön jakaantumisen ei ole nähty tukevan olettaa tasavahvoista ja samanlaisista aviosuhteen osapuolista. Ansiotyöhön verrattuna hoivaaminen ei ole järkevää arvostettua, koska sen tuottamat tulokset eivät usein näy rahassa.⁹² Hoivatyötä tullaan kuitenkin aina tarvitsemaan.

Aviopuolisoiden vapaasti harkitsemalla työnjaolla on suuri merkitys yksilön näkökulmasta tarkastellen: jos toinen puolisoista tekee avioliiton aikana palkatta kotitöitä ja toinen käy ansiotyössä, he ovat taloudellisesti eri asemassa. Asemat ovat hyvin erilaiset, jos kotitöitä tekevälle puolisolalle ei ole kertynyt omia säästöjä. Heikosti toimeentulevan ja varattoman puolison toimeentulo muuttuu omasta puolisoista riippuvaiseksi myös nykyajan yhteiskunnassamme. Kotitöillä voi täyttää elatusvelvollisuutensa, muttei saada tuloja kuten palkkatyöllä tai elinkeinotoiminnalla. Elatussäännösten takia kotitöitä tekevä puoliso hyötyy rahavaroja hankkivan puolisonsa tuloista yleensä niin kauan kuin avioliitto kestää.

Perheenä elämisen aikaisella työnjaolla on merkitystä puolisoiden asemaan myös avioerossa ja sen jälkeen. Avioerotilanteessa työelämän ulkopuolella olleen puolison tilanne saattaa muuttua vaikeaksi hänen olemattomien rahassäästöjensä ja työkokemuksensa puutteellisuuden takia. Kotona olleen toimeentuloturvakkaan ei välttämättä ole hyvä työelämään sijoittuneeseen puolisoon verrattuna.⁹³

Tasa-arvobarometriin vastanneiden henkilöiden mukaan palkan suuruuden ei tulisi ratkaista kysymystä siitä, kumpi puolisoista on velvollinen tekemään enemmän kotitöitä. Melkein 90 % suomalaisista ei miellä pienempää palkkaa saavan puolison olevan pääosin vastuullinen kotitöistä.⁹⁴ Tulos on aviopuolisoiden välisen elatusvelvollisuuden kannalta oikeudenmukainen, sillä ansiotyötä tekevä puoliso ei useinkaan voi itse vaikuttaa palkkansa suuruuteen ja siten rahalliseen elatuskykyynsä. Puolisoiden työpäivät voivat muodostua yhtä pitkiksi ja olla yhtä kuormittavia riippumatta siitä, millainen palkkaus tehtävissä on.

⁹¹ Koskelo: Naisten työvoima ja lainsäätäjän näkyvä käsi, 1988, s. 6.

⁹² Pylkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 116.

⁹³ Pylkkänen: Puolison elatus sukupuolittuneena oikeudellisena ilmiönä. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 134.

⁹⁴ Kiianmaa: Tasa-arvobarometri 2012, s. 25.

Sen sijaan suhtautumisesta ansiotyöhön käytettyyn aikaan ja ajankohtaan ei ole tietoa.

Aviopuolisoiden on nykyään mahdollista sopia kotityöstä maksettavasta palkasta.⁹⁵ Omalta puolisolta saatavaa kotityöpalkkaa pidetään kuitenkin lahjana, joten se on peräytettävissä velkojen oikeuksien turvaamiseksi. Tämä johtuu siitä, että lakisääteisestä velvoitteesta maksettava palkka ei ole oikeusperusteeltaan pitävä kolmansien osapuolten oikeuksiin nähden.⁹⁶ Kotitöitä tekevän puolison asema ei siksi ole järkevä turvattu edes silloin, kun hän saa tekemästään kotityöstä rahallista korvausta palkkatyössä käyvältä puolisoiltaan. Puolisoilla on valinnanvaraa kotitöiden tekemisen suhteen siinä mielessä, että ne voidaan jättää perheen ulkopuolisen tahon hoidettaviksi solmimalla palvelusopimus alan yrittäjän kanssa. Kodin ylläpitoon liittyvänä menona kotityöpalveluiden teettäminen kuulune puolisoiden yhteisessä taloudessa syntyväksi tarpeelliseksi menoksi, jonka kustannuksista kummankin puolison tulee kykynsä mukaan vastata.

Avoliittosääntelyä muutettaessa kaikkia koskeva palkkatyömalli tuli tasa-arvopoliittiseksi tavoitteeksi. Sen kautta aviopuolisoista olisi pitänyt tulla yhtäläisiä elättäjiä perheelle ja vanhempia lapsille. Tavoite on tähän mennessä lähes tulkoon toteutunut palkkatyön tekemisen osalta. Vanhemmuus sen sijaan on edelleen varsin sukupuolisidonnaista.⁹⁷

Se, että miehet ja naiset käyvät kokoaikaisessa palkkatyössä, on Suomessa kansainvälisesti vertaillen yleistä. Sekä miehet että naiset myös pitävät yhtä itsestään selvänä naisten oikeutta käydä töissä perhetilanteesta riippumatta.⁹⁸ Iältään 15–64-vuotiaista naisista 68,1 prosenttia oli työllistynyt Suomessa vuonna 2012. Se on melkein yhtä paljon kuin miesten vastaava prosentuaalinen lu-

⁹⁵ Kotityöpalkasta sopiminen on ollut mahdollista vuodesta 1992 lähtien, jolloin aviopuolisoiden välinen lahjoituskielto kumottiin (Gottberg: Aviopuolisoiden välisen taloudellisen suhteen sääntelystä, 2007, s. 50).

⁹⁶ Gottberg: Aviopuolisoiden välisen taloudellisen suhteen sääntelystä, 2007, s. 50.

⁹⁷ Pylkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 60.

⁹⁸ Kiianmaa: Tasa-arvobarometri 2012, s. 18.

kema (69,8 %). Työmarkkinat ovat kuitenkin melko sukupuolittuneet Suomessa.⁹⁹ Miehet saavat sen takia keskimäärin parempaa palkkaa kuin naiset.¹⁰⁰

Eräät työalat ovat muotoutuneet selvästi joko nais- tai miesvaltaisiksi ja näiden väliset palkkaerot ovat varsin pysyviä. Syyksi tähän on nähty alojen nauttiman arvostuksen erilaisuus sekä odotukset, jotka naiselle asetetaan vanhempana.¹⁰¹ Sukupuolten välisistä palkkaeroista johtuen miehet käytännössä myös tänä päivänä pystyvät osallistumaan perheen yhteiseen talouteen ja puolisonsa elatukseen usein suuremmalla rahaosuudella kuin naiset. Palkkaerot ovat tavallisia myös samalla alalla työskentelevien miesten ja naisten välillä.¹⁰² Sukupuolten välinen kuilu palkkojen määrissä ylläpitää ajatusrakennelmaa miehestä perheen pääelättäjänä.¹⁰³

Joissakin Euroopan maissa yksilöitä kannustetaan taloudelliseen riippumattomuuteen vanhemmuudesta seuraavia etuuksia pienentämällä tai niitä poistamalla. Tavoitteena on saada sekä miehet että naiset hakeutumaan ansiotyöhön. Etuudet ovat ansiotyöstä riippumattomia ja useimmiten juuri äitiyteen liittyviä. Avioliitosta saatava yksityinen elatus voi tällöin nousta naisen kannalta avainasemaan, mikä taas vahvistaa perinteistä sukupuolten välistä työnjakoa noudatettavaa perhemallia.¹⁰⁴

Suomen lainsäädännössä on yritetty vahvistaa kahden palkansaajan perhettä ihanteena 1970-luvulta lähtien. Vaikka kumpikin puolisoista kävisi ansiotyössä, heidän tulonsa eivät kuitenkaan jakaudu tasan perheen sisällä. Tulojen epätasaisuus korostuu silloin, kun osa niistä saadaan sosiaalietuuksista. Esimerkiksi miehen palkkatyöstä aiheutuvat riskit voidaan kattaa vakuutusperusteisella työt-

⁹⁹ Elinkeinoelämän keskusliiton internet-sivut, http://www.ek.fi/ek/fi/tyomarkkinat_ym/tyoelama/tasa_arvo/naiset_miehet/index.php.

¹⁰⁰ Elinkeinoelämän keskusliiton internet-sivut, http://www.ek.fi/ek/fi/tyomarkkinat_ym/tyoelama/tasa_arvo/naiset_miehet/palkkaerot.php.

¹⁰¹ Pylkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 60.

¹⁰² Esimerkiksi lakimieskunnan palkkaeroja vuonna 2009 käsittelevän tutkimuksen mukaan lakimiesliiton jäsenten osalta sukupuolten välinen kokonaispalkkaero oli 18,2 %. Nais- ja miesjuristien keskipalkkojen erilaisuutta selittävät sijoittuminen toimiasemaryhmiin, kokemusvuodet, työaika, työskentelysektori, työsuhteen laatu ja yrityksen koko. Se palkkaeron osa, jota ei pystytä selittämään, luokiteltiin tutkimuksen tekijä Jukka Vänskän mukaan sukupuolten erilaiseksi kohteluksi (palkkasyrjintä). Selittymättömän palkkaeron suuruus oli tutkimuksessa 7,3 % (Suomen Lakimiesliitto: Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma, 2011, s. 6).

¹⁰³ Julkunen: Naisetko kotiin?, 1993, s. 372.

¹⁰⁴ Pylkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 80–81.

tömyysturvalla, mutta työelämän ulkopuolella kotitöitä tekevä ja lapsia hoitava nainen jää miestänsä heikompaan asemaan sosiaaliturvaetuuksia jaettaessa. Heikompi asema ilmenee myös tulevaisuudessa saatavan eläkkeen määrässä. Tämä voi lisätä naisten siirtymistä aviomiehen elatuksen varaan.¹⁰⁵

Monen eri tekijän on nähty aiemmin vaikeuttaneen naisten työelämässä etenemistä. 1970-luvulla työssä käyvän naisen oletettiin olevan kiinnostunut varsinkin kodin- ja lastenhoidosta. Ne myös käytännössä kuuluivat naisen tehtäviin. Sen sijaan eteneminen työssä, johtaminen ja päätöksenteko olivat osa miehen roolia.¹⁰⁶ Tänä päivänä lasten saaminen vaikuttaa naisten ja miesten työllisyyteen eri tavoilla. Työllisyysaste on matalampi miehillä, joilla ei ole lapsia kuin miehillä, joilla on lapsia. Naisten kohdalla tilanne on sen sijaan täysin toisenlainen: lapsettomat naiset työllistyvät paremmin kuin äidit. Työssäkäynti ja mahdollisuudet uralla etenemiseen riippuvat naisten osalta paljon lastenhoitopalveluiden saatavuudesta, perhevapaiden pituuksista ja korvaustasoista sekä yhteiskunnallisesta kulttuurista.¹⁰⁷ Tilaston valossa vain miehet hyötyvät vanhemmuudesta tässä suhteessa.

Suomalainen vanhempainvapaajärjestelmä perustui 1970-luvulla äidin etusijalle. Näin oli myös muissa Pohjoismaissa. Sitten vanhempainvapaa on muokattu vapaasti jaettavaksi vanhempien kesken. Lasten hoitaminen on silti pysynyt lähinnä naisten asiana, eikä vapaiden käyttämisestä ole onnistuttu tasoittamaan. Valinnanvapaus perhevapaiden käyttämisessä ei ole johtanut vanhempainvastuiden tasaisen jakautumisen tavoitteeseen: kun vapaat on jaettavissa puolisoitten valitsemalla tavalla, niitä käyttävät tavallisimmin äidit. Sukupuolenmukaisen työnjaon lisäksi vallan ja varallisuuden jakaminen perheissä, työelämässä ja yhteiskunnassa näin vahvistuvat. Naisten miehiä huonompi asema työmarkkinoilla on yhteydessä vallitsevaan tapaan perhevapaiden käyttämisessä.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 93–94.

¹⁰⁶ KM 1970: A 8, Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö, s. 9.

¹⁰⁷ Elinkeinoelämän keskusliiton internet-sivut,

http://www.ek.fi/ek/fi/tyomarkkinat_ym/tyoelama/tasa_arvo/naiset_miehet/index.php.

¹⁰⁸ Pyökkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 83–84.

Suomessa äitien osuus ansiotyössä käyvistä on – alle 3-vuotiaiden lasten äitejä lukuun ottamatta – Euroopan korkein. Siitä huolimatta, että naisten osallistuminen työmarkkinoille on yleistä, miesten osallistuminen vanhemmuuteen ei ole lisääntynyt nopeasti.¹⁰⁹ Työmarkkinoiden lisäksi myös lastenhoidon käytännöt ovat edelleen sukupuolituneita.¹¹⁰ Vanhempien päättäessä siitä, kumpi heistä käyttää perhevapaita, asiaan vaikuttavat perheen taloudellisen tilanteen lisäksi asenteet, oletukset ja kulttuuriset käsitykset siitä, mitä isyys tai äitiys on.¹¹¹

Vanhemmat, joilla on työpaikka ennen kuin he jäävät perhevapaalle, ovat tavallaan turvatussa asemassa perhevapaajärjestelmän ansiosta.¹¹² Järjestelmän avulla vanhempi voi säilyttää työpaikkansa, saada vapaata työstä ja ansiosidonnaista päivärahaa¹¹³ perheen talouden turvaamiseksi sairausvakuutuslain (1224/2004) säännösten mukaisesti. Perhevapaan pitäminen ei kuitenkaan ole taloudellisessa mielessä yhtä otollista kuin kokoaikainen palkkatyön tekeminen. Ansiosidonnaisen päivärahan saaminen laskee kotiin jäävän tuloja siitä, mitä ne olivat täyttä palkkaa saataessa, minkä johdosta taloudellinen riippuvuus ansiotyössä käyvästä puolisoista saattaa tällöin mitä todennäköisimmin kasvaa. Rahallinen elatusvelvollisuus voi tuolloin jäädä perhevapaata pitämättömän ja työssä käyvän puolison kannettavaksi, koska hän lienee usein rahallisesti kykenevämpi vastaamaan elatuksesta.

Ansiotyön tekeminen antaa henkilölle yleistä perusturvaa¹¹⁴ parempaa lisäturvaa. Lisäturva on ansiosidonnaista, ja sen merkitys kasvaa työttömyys- ja työkyvyttömyystapauksissa.¹¹⁵ Se, että Suomessa kaikilla on mahdollisuus viimeisenä keinonaan saada toimeentulotukea, ei aina tee avioeron taloudellisista seurauksista oikeudenmukaisia. Eronneiden puolisoitten ei tarvitse jakaa kertyneitä sosiaalietuuksia, joten kotityöhön panostaneen puolison sosiaaliturva voi

¹⁰⁹ Vain noin 12 % isistä käyttää vanhempainvapaata (Salmi, Lammi-Taskula & Närvi: Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo, 2009, s. 16).

¹¹⁰ Miltei 90 prosenttia lapsen saaneista naisista pitää äitiys- ja vanhempainvapaan kokonaan. Hoitovapaa ja kotihoidon tuki mahdollistavat sen, että vanhempi voi hoitaa lasta kotona vielä vanhempainvapaan jälkeenkin. Lasta hoitaa myös tällöin melkein joka tapauksessa lapsen äiti (Salmi, Lammi-Taskula & Närvi: Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo, 2009, s. 32).

¹¹¹ Salmi, Lammi-Taskula & Närvi: Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo, 2009, s. 22–23.

¹¹² Salmi, Lammi-Taskula & Närvi: Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo, 2009, s. 20.

¹¹³ Esimerkiksi vuonna 2012 vanhempainpäivärahaa sai 101 835 äitiä ja 60 470 isää. Äideille maksettu keskimääräinen päiväkorvaus oli 58,7 euroa, kun taas isille maksettuna se oli 81,4 euroa (Kansaneläkelaitos: Kelan lapsiperhe-etuustilasto 2012, 2013, s. 12–14).

¹¹⁴ Yleiseen perusturvaan kuuluvat kansaneläke, sairausvakuutus ja työttömyysturva.

¹¹⁵ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 129–130.

heikentyä.¹¹⁶ Avio-oikeus tasoittaa vain omaisuuden säästöä, ei henkilökohtaisia etuuksia. Tätä on kuvattu yksityiseksi uhraukseksi, jota ei perheen hajoamistilanteessa tulla hyvittämään.¹¹⁷

Puolisot ovat voineet yhteiselonsa sujuessa nähdä hyvänä vaihtoehtona esimerkiksi sen, että toinen heistä jää hoitamaan uutta perheenjäsentä kotiin. Työelämästä kokonaan pois jättäytyminen ja myös perhevapaiden pitäminen voivat laskea niitä pitävän puolison ansiotason lisäksi esimerkiksi hänelle kertyvän eläkkeen määrää. Kun otetaan huomioon se, että puolisot ovat voineet vaikuttaa avio-oikeuden laajuuteen sulkemalla sen avioehtosopimuksella kokonaan pois, saattaa työurastaan tinkinyt – tai jopa työkokemusta vailla oleva – puoliso jäädä hyvinkin vaikeaan asemaan avioeron jälkeen.

Ongelmia työelämän tasa-arvoisuutta tavoiteltaessa syntyy siitä, että pääsääntöisesti naiset käyttävät vanhempainvapaita.¹¹⁸ Siinä vaiheessa, kun perheen lapset ovat kouluiässä, sekä äitien että isien käyminen ansiotyössä on yhtä yleistä.¹¹⁹ Naisten työmarkkinoille pääsy, työmarkkina-aseman pysyvyys ja mahdollisuudet työelämässä etenemiselle kuitenkin vaikeutuvat johtuen edellä kuvatusta yleisestä toimintatavasta. Niin sanottu lastenhoitoriski liitetään tavallisesti naissukupuoleen.¹²⁰ Viime vuosina työelämä on kehittynyt aiempaa vaihtelevammaksi ja turvattommaksi naisille, jotka ovat perheenperustamisikäisiä ja lapsia jo saaneita. Irtisanomiset, määräaikaisten työsuhteiden ja työttömyyskaudet suuntautuvat heihin ensisijassa. Kehitys on ollut omiaan jälleen korostamaan miehen asemaa perheen elättäjänä.¹²¹

On huomattu, ettei avioliittolainsäädäntö pysty raivaamaan tietä sukupuolten tosiasialliseen tasa-arvoisuuteen. Naisten ja miesten tasa-arvoa voidaan vain

¹¹⁶ Gottberg: Yksityinen elatus. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 21.

¹¹⁷ Pyökkänen: Puolison elatus sukupuolittuneena oikeudellisena ilmiönä. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 145 ja s. 155.

¹¹⁸ Pyökkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 60.

¹¹⁹ Kiianmaa: Tasa-arvobarometri 2012, s. 56.

¹²⁰ Salmi, Lammi-Taskula & Närvi: Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo, 2009, s. 20.

¹²¹ Pyökkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 60–61.

yleisellä tasolla kohentaa lainsäädännön keinoin.¹²² Puolisoiden välinen tasa-arvoisuus edellyttää erilaisia talous- ja yhteiskuntapoliittisia keinoja, joilla pyritään sijoittamaan miehet ja naiset yhdenvertaiseen taloudelliseen asemaan. Tällöin olisi huomioitava ainakin koulutus ja koulutusta vastaavien työmahdollisuuksien järjestäminen sekä samanpalkkaisuuden toteuttaminen. Varsinkin eriarvoisuutta aiheuttavien asenteiden ja tapojen poistamista tulisi korostaa. Tämä tulisi avioliittolakikomitean mukaan onnistumaan asettamalla perheessä kummallekin puolisolle vastuu lapsista, perheen elatuksesta ja kotitöistä.¹²³

Anu Pylkkäsen mukaan voimassa olevassa perhesääntelyssä muodollinen yhdenvertaisuus on yhdistetty tosiasialliseen epätasa-arvoon. Aina ei nähdä ongelmana sitä, että perheissä tehtävän hoivatyön tullessa valinnanvapauden siivittämänä jommankumman puolison tehtäväksi kyseinen puoliso – yleensä aina nainen – joutuu epätasa-arvoiseen työmarkkina- ja toimeentuloasemaan. Epätasaisesti, sukupuolen perusteella jakautuvasta hoivasta sopimista on pidetty vaikeana, kuten hoivavastuun jakamisen käytäntöjen muuttamistakin. Huomiota on esitetty kiinnitettäväksi omistuksellista tasa-arvoa enemmän kotityön sukupuolenmukaiseen työnjakoon.¹²⁴

Pylkkänen on esittänyt, että vastuu hoivasta järjestettäisiin oikeudenmukaisesti silloin, kun se ei määräytyisi sukupuolen, seksuaalisuuden, perheaseman tai yksilön valinnan perusteella.¹²⁵ Esimerkiksi sen, että vanhempainvapaa jaettaisiin selvästi molemmille vanhemmille erikseen nimettyihin kiintiöihin, on esitetty voivan toimia eräänä keinona lisätä isien osuutta vanhempainvapaan pitämisessä. Tämän lisäksi työelämän rakenteiden ja työpaikkojen toimintakäytäntöjen kehittäminen on nähty tapana edistää sukupuolten tasa-arvoa.¹²⁶ Huomionarvoista on, että valtaosa tasa-arvobarometriin vastanneista haluaisi isien osallistuvan enemmän lasten hoitamiseen ja kasvatukseen.¹²⁷

¹²² Elinkeinoelämän keskusliiton internet-sivut, http://www.ek.fi/ek/fi/tyomarkkinat_ym/tyoelama/tasa_arvo/naiset_miehet/tyo_perhe.php.

¹²³ KM 1976:29, Avioliittolakikomitean mietintö II, s. 33.

¹²⁴ Pylkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 117 ja s. 133.

¹²⁵ Pylkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 116–117.

¹²⁶ Salmi, Lammi-Taskula & Närvi: Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo, 2009, s. 19.

¹²⁷ Kiianmaa: Tasa-arvobarometri 2012, s. 72.

Perhemallin, jossa naisen paikka on kotona ja avioeron kohdatessa hän tulee tarvitsemaan taloudellista apua, on ajateltu vahvistuvan, jos heikompaa suojaavia säännöksiä otettaisiin perhelainsäädäntöön.¹²⁸ On esitetty, että perheoikeudellisen sääntelyn sijasta vanhempainvastuiden tasaisen jakautumisen tavoitteeseen voitaisiin päästä sosiaaliturvasäännösten avulla. Niiden synnyttämät oletukset normaalista toimintatavasta voisivat ohjata vanhempien välisiä valintoja.¹²⁹

¹²⁸ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 36.

¹²⁹ Pyökkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 83–84.

4 ELATUSVELVOLLISUUDEN PÄÄTTYMINEN

4.1 PUOLISON KUOLEMA

Elatusvelvollisuuden päättyminen toisen puolison kuoleman tai kuolleeksi julistamisen johdosta vaikuttaa eloonjääneen puolison elatusvastuun kannalta selkeältä: elätettävää aviopuolisoa ei enää ole. Sen sijaan toisen puolison kuolema herättää kysymyksen siitä, kuinka eloonjääneen – ja samalla elatuksen tarpeessa olevan – puolison elatus turvataan. Ongelma kuolleen puolison elatusvastuun voimassa pysymisestä muodostuu perillisten ja elatukseen oikeutetun puolison väliseksi eturistiriidaksi.¹³⁰

Euroopan maista esimerkiksi Espanjassa, Itävallassa, Ranskassa ja Saksassa elatukseen velvollisen henkilön kuoltua hänen kuolinpesänsä joutuu vastuuseen elatuksesta.¹³¹ Suomessa lesken asemaa turvataan perintökaaren (40/1965, PK) säännöksillä. Avioliiton päättyessä toisen puolison kuolemaan eloonjääneellä puolisoilla on oikeus saada tarvitsemansa elatus kuolinpesästä niin kauan kuin se on selvitettävänä (PK 18:6.2). Kun elatusvelvollisen ja edesmenneen puolison kuolinpesä on selvitetty, päättyy eloonjääneen oikeus elatukseen.

Laissa ei ole säännöstä siitä, miten käy lakisääteiselle elatusavulle elatukseen velvollisen puolison kuollessa. Entisen aviopuolison elatusvaatimuksen kohtalo aiheuttaa myös kysymyksiä – toisin sanoen tilanne, jossa aviopuolisot ovat eronneet ennen toisen puolison kuolemaa ja eloonjäänyt entinen puoliso tarvitsee elatusta. Kuolleesta puolisoista eronnut puoliso ei ole perillinen. PK 8 luvun avustussäännökset eivät helpota entisen puolison tilannetta. Hänen on mahdollista kuitenkin saada kuolemanvaraisturvaa eri eläkelakien nojalla.¹³² Puolison saadessa elatuksen eläkkeestä ei jäämistöstä maksettavaa elatusapua välttää-

¹³⁰ Lohi: Vastuu kuolleen henkilön velasta, 1998, s. 153.

¹³¹ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 233.

¹³² Esimerkiksi työntekijän eläkelain (395/2006) 57 §:n mukaan edunjättäjän entisellä puolisoilla on oikeus leskeneläkkeeseen, jos edunjättäjä oli kuollessaan tuomioistuimen lainvoimaisen päätöksen tai tuomion tai sosiaalilautakunnan vahvistaman sopimuksen perusteella velvollinen määrääjain maksamaan hänelle elatusapua. Entisestä puolisoista ja hänen oikeudestaan leskeneläkkeeseen on voimassa, mitä leskestä ja lesken oikeudesta leskeneläkkeeseen säädetään.

mättä tarvita ollenkaan. Toisaalta entisen puolison perhe-eläke ei määrältään ehkä yltä elatusavun tasoon eikä sen saaminen ole edes taattua.¹³³

Pääsääntöisesti velkasuhteet jatkuvat velan perusteeseen liittyvän henkilön kuolemasta huolimatta.¹³⁴ Elatusapuerät, jotka ovat erääntyneet ennen perittävän kuolemaa, tulee maksaa kuolinpesän varoista. Sen sijaan vallitseva käsitys kuolinhetkellä erääntymättömien elatusapuerien osalta on se, että velvollisuus elatusavun maksamiseen päättyy kuoleman takia.¹³⁵ Erääntymättömiä elatusapuja ei oikeudenomistajien siten tarvitse suorittaa.¹³⁶ Oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa vallalla olleen kannan mukaan elatusapusaatava siis lakkaa, kun elatusvelvollinen kuolee. Kanta ei kuitenkaan saa tukea lainsäädännöstä.¹³⁷

Vahingonkorvauslain (412/1974, VahL) mukainen korvausvelvollisuus syntyy, jos tekijä on tahallaan tai tuottamuksellisesti aiheuttanut toiselle vahinkoa. Jos elatusvelvollinen henkilö on saanut surmansa, elatukseen tai elatusapuun oikeutetulla on oikeus saada korvausta elatuksen menetyksestä (VahL 5:4.1). Toisin sanoen kuolleen henkilön omaisten kohtaama elatuksen menetys, joka johtuu tuon elatusvelvollisen henkilön menehtymisestä, luetaan korvattavaksi vahingoksi. Vahingonkorvausoikeudellinen täyden korvauksen periaate edellyttää, että lähtökohtaisesti kaikki vahinkoa aiheuttaneeseen tapahtumaan riittävässä syy-yhteydessä olevat henkilö- ja esinevahingot tulee korvata.¹³⁸

Elatuksen menetyksestä määrätään korvaus huomioiden ensinnäkin se, missä määrin korvaukseen oikeutettu todennäköisesti olisi saanut elatusta surmansa saaneelta. Toiseksi asiassa on merkitystä sillä, mitä korvaukseen oikeutettu henkilö kohtuuden mukaan tarvitsee elatukseensa, kun huomioidaan hänen mahdollisuutensa hankkia itse elatuksensa ansiotyöllä sekä muut olosuhteet (VahL 5:4.2).

¹³³ Lohi: Vastuu kuolleen henkilön velasta, 1998, s. 159–160.

¹³⁴ Lohi: Vastuu kuolleen henkilön velasta, 1998, s. 151.

¹³⁵ Lohi: Vastuu kuolleen henkilön velasta, 1998, s. 108–109.

¹³⁶ Ks. elatusvastuun lakkaamiseen liittyen: Lohi, Tapani: Vastuu kuolleen henkilön velasta, 1998, s. 145–154.

¹³⁷ Tapani Lohen mukaan lähtökohtana tulisi pitää elatusapusaatavan ennallaan säilymistä. Siitä voitaisiin tehdä poikkeuksia oikeudenomistajien tarpeiden niin vaatiessa (Lohi: Vastuu kuolleen henkilön velasta, 1998, s. 162).

¹³⁸ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 122.

Elatukseen voidaan erityisestä syystä rinnastaa kotityön arvo (VahL 5:4.3). Kotityön arvo huomioidaan menetetyn elatuksen määrää koskevassa kokonaisarvioinnissa. Elatukseen rinnastetaan ainoastaan surmansa saaneen tekemän kotityön arvo: arvioitaessa sitä, mitä korvausta vaativa henkilö kohtuuden mukaan tarvitsee elatukseensa, ei tule ottaa huomioon hänen itsensä tekemän kotityön arvoa. Kun arvioidaan sitä, missä määrin korvaukseen oikeutettu todennäköisesti olisi saanut elatusta surmansa saaneelta, voidaan siis elatuksena ottaa huomioon myös surmansa saaneen kotityön muodossa antama tosiasiallinen elatus. Kotityön arvon rinnastaminen elatukseen on harkinnanvaraista, ja säännöksen soveltamisala on tarkoitettu suppeaksi.¹³⁹

Kotityön arvon huomioiminen korvausta määrättäessä tulisi ajankohtaiseksi lain esitöiden mukaan esimerkiksi tilanteessa, jossa surmansa saanut ei ollut ennen vahinkotapahtumaa ansiotyössä, vaan osallistui perheen elatukseen huolehtimalla kotona lapsista ja taloudenhoidosta. Surmansa saaneen tekemä kotityö voitaisiin ottaa huomioon korvausta määrättäessä myös silloin, kun puolisonsa kuoleman johdosta korvaukseen oikeutettu iäkäs leski asuu omakotitalossa, jonka töistä surmansa saanut puoliso oli huolehtinut.¹⁴⁰

Toisaalta silloin, kun kahden kotitöihin kykenevän ja työssäkäyvän aikuisen muodostamassa taloudessa surmansa saanut oli huolehtinut tavanomaisten kotitaloustöiden tekemisestä, ei kotityön arvon huomioiminen olisi perusteltua. Kun surmansa saaneen tekemän kotityön arvoa arvioidaan, voitaisiin yhtenä lähtökohtana pitää palkkaa, joka suoritetaan ulkopuoliselle henkilölle kyseessä olevien töiden tekemisestä. Perusteena arvioinnille voi olla alan keskimääräinen tuntipalkka. Arvon määrittäminen voidaan tehdä myös sen perusteella, missä määrin kuolemantapauksesta on tosiasiallisesti aiheutunut lisääntyneitä kodinhoitokustannuksia. Viime kädessä arviointi tehdään tapauskohtaisesti.¹⁴¹

Hoivatyö luokitellaan säännöksessä tarkoitetuksi kotityöksi. Säännöstä voidaan lain esitöiden mukaan soveltaa siten myös tilanteessa, jossa surmansa saanut henkilö oli osallistunut perheen elatukseen hoitamalla kotona sairasta tai vam-

¹³⁹ HE 167/2003 vp, s. 51.

¹⁴⁰ HE 167/2003 vp, s. 51.

¹⁴¹ HE 167/2003 vp, s. 51.

maista puolisoaan tai lastaan. Korvausvelvollisuus rajoittuu kuitenkin siihen, mitä korvaukseen oikeutettu kohtuuden mukaan tarvitsee elatukseensa. Säännöksen nojalla ei siksi tulisi aina täysimääräisesti kattaa niitä kustannuksia, jotka aiheutuvat vastaavan kotihoidon järjestämisestä ulkopuolisia hoitajia palkkaamalla. Harkinnassa tulisi huomioida mahdollisuudet järjestää muulla tavalla surmansa saaneen kotihoidon varassa olleen henkilön hoito.¹⁴²

4.2 AVIOERON VAIKUTUS ELATUSVELVOLLISUUTEEN

Julkisoikeudellinen elatusvelvollisuus kesti aikoinaan avioeron lainvoimaiseksi tulemiseen saakka, eikä henkilön ollut mahdollista saada tuohon aikaan elatusta entiseltä puolisoltaan avioeron jälkeisessä tilanteessa.¹⁴³ Nykyajan pohjoismaisen oikeusajattelun pääsäännön mukaan aviopuolison oikeus elatukseen päättyy avioeroon.¹⁴⁴ Avioero ei kuitenkaan aina tukahduta aviopuolisoiden välistä elatusvelvollisuutta: joissakin tapauksissa on mahdollista saada entiseltä puolisolta elatusapua liiton päätyttyä.

Avioerosta seuraavan avioliiton purkautumisen jälkeinen puolison elatusvastuu on ollut mahdollinen avioliittolain vuoden 1929 version 79 §:n mukaan. Säännös on ajalta, jolloin naisten työskentely muualla kuin kotona ei ollut yleistä, ja nainen oli taloudellisesti riippuvainen miehensä tuloista.¹⁴⁵ Oikeus saattoi tuolloin avioeroon tuomittaessa velvoittaa toisen puolisoista maksamaan elatusapua sen mukaan kuin hänen kykynsä ja muihin seikkoihin katsoen harkittiin kohtuulliseksi. Tämä edellytti, että toisen puolison katsottiin tarvitsevan elatusapua. Avioeroon syyllinen puoliso jäi pääsääntöisesti ilman elatusapua. Sitä ei nimittäin tullut antaa puolisolle, joka oli pääasiallisesti syyppä eroon, ellei tähän ollut erittäin painavia syitä.¹⁴⁶ Kumotun AL 79 §:n nojalla maksuvelvolliseksi tuominen ja etenkin velvollisuuden asianmukainen täyttäminen oli harvinaista.¹⁴⁷

Avioliitosta syntynyt taloudellinen suhde poistetaan puolisoiden väliltä omaisuuden osituksessa niin oikeudenmukaisesti kuin mahdollista. Tämän takia elatuk-

¹⁴² HE 167/2003 vp, s. 51–52.

¹⁴³ Gottberg: Perhe, elatus ja sosiaaliturva, 1995, s. 15.

¹⁴⁴ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 232.

¹⁴⁵ KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 193.

¹⁴⁶ Takki: Avioliittolain elatussäännöksistä, 1975, s. 195.

¹⁴⁷ KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 198.

sen tarvetta avioeron jälkeen ei yleensä ole.¹⁴⁸ On toisaalta esitetty, ettei elatusavun tuomitsemista tulisi kuitenkaan ymmärtää ääritapauksiin rajoittuvaksi poikkeukseksi, jolla pystyttäisiin auttamaan vain toivottomassa tilanteessa elävää puolisoa. Puolison elatusapuvaatimuksen kohtaloa ratkaistaessa tuomarin täytyy punnita eri suuntiin vaikuttavia ja voimakkaasti arvostuksenvaraisia näkökohtia. Elatusapujutuissa annettavat ennakkoratkaisut kehkeytyvät siksi luonteeltaan yleensä enemmän harkinta- kuin oikeusohjeeksi.¹⁴⁹

Avioliiton jälkeinen elatusapu vahvistetaan avioeron yhteydessä.¹⁵⁰ Elatusapua kaipaavan puolison on vaadittava sitä avioeroasian liitännäisenä kyseisen oikeudenkäynnin aikana. Elatusapuvaatimuksen esittäjän tulee ensinnäkin olla elatuksen tarpeessa, jotta avioliiton jälkeinen elatusapu tulisi kysymykseen (AL 48.1 §). Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, ettei elatusapu tule avioeron jälkeen kyseeseen, jos kumpikin puolisoista tekee ansiotyötä. Tällöin puolisoita ei lähtökohtaisesti nähtäisi elatusta tarvitseviksi.¹⁵¹

AL:n säännöksissä ei tästä mainita, mutta elatuksen tarpeen on synnyttävä avioliitosta. Jos näin on, kohtuullisuusedellytys on nähty täytetyksi.¹⁵² Toisaalta siinä tapauksessa, että avioliiton ja elatuskyvyttömyyden välistä syy-yhteyttä ei ole, on katsottu voitavan kuitenkin yleensä tuomita määräaikainen elatusapu.¹⁵³ Tilanteesta, jossa tarve elatukseen on syntynyt avioliitosta, käy esimerkkinä seuraava: puoliso on avioliiton kestäessä hoitanut kotia ja lapsia eikä avioeron jälkeen saakaan enää helposti töitä, koska hänen koulutuksensa tai kokemuksensa on puutteellinen.¹⁵⁴

Toiseksi edellytetään, että sillä, jolta elatusapua vaaditaan, tulee olla kyky suorittaa elatusapua. Avioeron jälkeisen elatuksen tulee olla lisäksi kohtuullista muut seikat huomioon ottaen (AL 48.1 §). Tämä tarkoittaa, että jokaisen tapa-

¹⁴⁸ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 60.

¹⁴⁹ Lohi: KKO 2010:3. Puolison oikeus elatusapuun avioeron jälkeen. Teoksessa Timonen (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2010:I, 2010, s. 35.

¹⁵⁰ Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 188.

¹⁵¹ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 58.

¹⁵² Lohi: KKO 2010:3. Puolison oikeus elatusapuun avioeron jälkeen. Teoksessa: Timonen (toim.): KKO:n ratkaisut kommentein 2010:I, 2010, s. 34.

¹⁵³ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 39.

¹⁵⁴ Mikkola: Perheoikeus. Teoksessa: Tammilehto (toim.): Oikeusjärjestys. Osa I, 2012, s. 145.

uksen olosuhteet on mahdollista huomioida velvollisuuden harkinnassa.¹⁵⁵ Avioeron jälkeiseen elatusapuun velvoittamisen kohtuullisuusharkinnassa tuomioistuimien voi huomioida puolison osituksessa tai perinnönjaossa saaman omaisuuden.¹⁵⁶ Kohtuullisuuskriteeriä sovellettaessa elatuksen tarpeen ja elatuskyvyn rinnalle voidaan ottaa tarkasteluun lisäksi avioliiton kesto, avioliitonaikaiset toimet ja muut tapauksen yksilölliset piirteet. Niitä saattavat olla puolisoitten ikä, lasten lukumäärä, puolisoitten sosiaalinen asema, ammatti, ammattikoulutus, terveydentila sekä aiempi elämäntapa.¹⁵⁷ Avioliiton purkaantumisen perusteilla ei tulisi olla sijaa tässä arvioinnissa.¹⁵⁸

Tarpeellisuuden ja elatuskyvyn arvioinnissa noudatetaan niin sanottua nettoperiaatetta. Sen mukaan bruttotuloista on vähennettävä maksetut verot ja veronluontoiset maksut. Arviointiin liittyy lisäksi tuloyhteensovitus: elatusapua vaatineen ja vaatimuksen kohteen kaikenlaiset tulot arvioidaan. Tämän jälkeen nettotulojen ja lisäksi vielä varallisuuden yhteisvaikutus laitetaan kokonaisarvioinnin kohteeksi. Viimeiseksi arvioinnissa olisi syytä ottaa tarkasteltaviksi elatuksen tarpeeseen tai elatuskykyyn vaikuttavat juoksevat menot, kuten esimerkiksi lapsen elatusapu.¹⁵⁹

Ahti Saarenpään mukaan avioliiton jälkeisen elatustarpeen edellytyksiä arvioitaessa tulee erottaa ainakin neljä erilaista näkökulmaa, jotka ovat elämisen laatu, sanktiot, sosiaaliturva ja varallisuuden käyttö. Elatusapua ei voida käyttää turvaamaan elämisen laatua, koska elatuksen tarve ei ole sama asia kuin elämisen laatu. Elatusapua ei voida määrätä suoritettavaksi vain sen takia, että toinen puoliso joutuu taloudellisesti heikompaan tilanteeseen eron jälkeen. Sekään seikka, että elatuksen tarpeessa oleva puoliso joutuu avioeron takia turvautumaan sosiaaliturvaan, ei yksin riitä perusteeksi elatusavun saamiseksi. Toisaalta elatusapua on esitetty pidettäväksi avioeron jälkeen mahdollisesti tar-

¹⁵⁵ HE 62/1986 vp, s. 60.

¹⁵⁶ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 58.

¹⁵⁷ Näin myös vanhemmassa kirjallisuudessa. Ks. Takki: Avioliittolain elatussäännöksistä, 1975, s. 197–198.

¹⁵⁸ Oulasmaa: Puolison elatusapu. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 127.

¹⁵⁹ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 233–234.

peellisena, vaikka puoliso saisikin avioero-osituksessa realisointia edellyttävää omaisuutta.¹⁶⁰

Aviovarallisuusjärjestelmä vastikesäännöstöineen toimii elatusavun sijaan varallisuuden tasaamisen tarkoituksessa avioeron jälkeen. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että elatusapu tulisi kyseeseen ensimmäisenä vaihtoehtona tilanteessa, jossa puoliso voisi saada edukseen sekä elatusavun että osituksen sovittelun.¹⁶¹ Elatusapujärjestelmä on tarkoitettu ensisijaisesti käytettäväksi sosiaaliturvatarkoitusta varten. Elatusavulla voidaan turvata puolison elatus tulevaisuudessa, kun avioero on päättänyt avioparin yhteisen talouden. Osituksessa ja sen sovittelussa on puolestaan lähtökohtana menneisyyteen suuntautuva tarkastelu.¹⁶² Ositusta käsittelevät normit eivät ole tarveharkintanormeja, vaan tarveharkintaperusteet kuuluvat ainoastaan elatussäännösten yhteyteen.¹⁶³

Elatuksen tarpeessa olevan henkilön mahdollisuudeksi jää turvautuminen sosiaaliturvajärjestelmään, jos hän ei voi vastata itse omasta elatuksestaan. Toimeentulon turvaaminen avioeron jälkeen kuuluu – ja on aina kuulunut – yhteiskunnalle.¹⁶⁴ Kun avioliittolainsäädäntöä ryhdyttiin uudistamaan, ei uudistuksen tavoitteiden eli puolisoitten tasa-arvoisuuden ja taloudellisen itsenäisyyden nähty sopivan yhteen avioliiton purkautumisen jälkeisen elatusvelvollisuuden kanssa.¹⁶⁵ Taloudellisesti toimeentulevan henkilön velvoittaminen elättämään entistä ja varatonta aviopuolisoaan edellyttää erityisperusteluita ja olosuhteiden kokonaisvaltaista kohtuullisuutta.¹⁶⁶ Vaikka puoliso saisikin elatusapua avioeron jälkeen, on sen taso joka tapauksessa matalalla.¹⁶⁷

KKO 1993:78

Kysymys siitä, milloin toinen puoliso voidaan velvoittaa suorittamaan puolisolleen elatusapua avioeron jälkeen.

¹⁶⁰ Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 185–187.

¹⁶¹ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 41.

¹⁶² Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 141.

¹⁶³ Gottberg: Yksityinen elatus. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 20.

¹⁶⁴ Gottberg: Perhe, elatus ja sosiaaliturva, 1995, s. 126.

¹⁶⁵ KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 207.

¹⁶⁶ Gottberg: Perhe, elatus ja sosiaaliturva, 1995, s. 128.

¹⁶⁷ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 60.

Tässä tapauksessa mies oli hakenut avioeroa, jolloin hänen vaimonsa oli vaatinut elatusapua. Mies vastusti vaimon elatuksen tarpeellaan perustelemaa elatusapuvaatimusta, sillä vaimo tulisi saamaan omaisuutta osituksessa ja vaimon eläke tulisi 65 vuoden iässä nousemaan. Mies vetosi myös vaimon mahdollisuuteen saada asumistukea.

Vaimo oli avioliiton aikana hoitanut puolisoiden yhteisiä lapsia noin 10 vuoden ajan kotona. Yksi lapsista oli ollut sairas. Tämän takia vaimon eläke oli jäänyt pieneksi. KKO:n perusteluiden mukaan oli epätodennäköistä, että vaimo pystyisi osituksen jälkeen vastaamaan elatuksestaan itsenäisesti noin 2 500 markan suuruisella kuukausieläkkeellään. Vaimon todettiin olevan elatusavun tarpeessa.

Miehen taloudellisesta asemasta oli esitetty selvitys, jonka mukaan elatusavun määrääminen ei ollut kohtuutonta. Mies velvoitettiin maksamaan vaimolle elatusapua asianosaisten olosuhteisiin nähden kohtuullisella 1 200 markan kuukausittaisella määrällä. Elatusapua määrättiin suoritettavaksi siihen asti kunnes vaimo täyttäisi 65 vuotta tai asiassa toisin määrättäisiin. KKO totesi tuomiolauselmassaan vielä, ettei mies saisi takaisin sitä, mitä tämä alioikeuden päätöksen perusteella oli ehkä suorittanut vaimolle.

KKO 2010:3

Kysymys ulkomaalaissyntyisen, heikon suomen kielen taidon omaavan ja ammattikoulutusta vailla olevan puolison oikeudesta elatusapuun noin kymmenen vuotta kestäneen avioliiton päättymisen jälkeen. (Ään.)

Elatusapua vaatineen Thaimaan kansalaisen katsottiin olevan vailla itsenäistä elatuskykyä, ja siten elatuksen tarpeessa. Syyksi tähän pidettiin avioliittoa, sillä hän oli asettunut Suomeen juuri sen takia ja hoitanut lapsia kotona 10 vuoden ajan ansaitsematta tuona aikana lainkaan palkkaa. Avioero oli ajanut hänet toimeentulotuen varaan. Puolisoilla ei ollut avio-oikeutta, joten elatuksen tarpeessa ollut henkilö ei saanut myöskään osituksessa omaisuutta. Asiassa esitetyn selvityksen perusteella hänen puolisoillaan oli mahdollisuudet elatusavun suorittamiseen.

Elatusapu voidaan vahvistaa suoritettavaksi siten, että elatusavun suorittaminen lakkaa päätöksessä asetetun määräajan kuluttua (AL 48.2 §). Elatusavun vahvistaminen määräaikaiseksi voi olla sopivaa, kun puolison elatuksen tarve kohdistuu vain avioeron jälkeiseen siirtymävaiheeseen.¹⁶⁸ Määräajoin maksettavaksi vahvistetun elatusavun suorittamisvelvollisuus raukeaa, jos elatusapuun oikeutettu menee uuteen avioliittoon (AL 48.3 §).

Avioliittolakia uudistettaessa avioliittolakikomitea esitti, että yksityisoikeudellista elatusvelvollisuutta tulisi pitää lisäturvana eikä elatusta voitaisi määrätä kuin enimmillään kolmeksi vuodeksi avioeron jälkeen.¹⁶⁹ Siirtymävaiheessa maksettavalla elatusavulla on tarkoitus estää elintason yhtäkkinen ja kohtuuton vajoominen.¹⁷⁰ Tapauksessa KKO 2010:3 puoliso velvoitettiin suorittamaan elatusapua 300 euroa kuukaudessa kolmen vuoden ajanjaksoksi avioliiton päättymisen jälkeen. Tuona aikana elatuksen tarpeessa olevan puolison tulisi järjestää kielitaitonsa ja koulutuksensa siten, että hän pystyisi elättämään itse itsensä.

Elatusapu voidaan vahvistaa suoritettavaksi toistaiseksi (AL 48.2 §). Se on vaihtoehto määräaikaiselle elatusavulle ja sen käyttäminen on hyvin poikkeuksellista. Elatuksen tarpeen on oltava välittömässä syy-yhteydessä avioliittoon.¹⁷¹ Elatusavun suorittaminen kertakaikkisena on mahdollista, jos elatusvelvollisen varallisuusolot ja muut seikat antavat siihen aihetta (AL 48.2 §). Se voi olla sopivaa esimerkiksi silloin, kun elatukseen velvollisella puolisoilla on kyllä omaisuutta, muttei paljoa tuloja. Kertakaikkinen elatusapu tulee kysymykseen myös silloin, kun elatusvelvollinen asuu tai on siirtymässä asumaan toiseen valtioon. Toisessa maassa asumisen on aiemmin esitetty olevan omiaan estämään elatusavun perimisen suomalaisen tuomion nojalla.¹⁷² Kertakaikkinen elatusapu on

¹⁶⁸ HE 62/1986 vp, s. 60.

¹⁶⁹ KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 208.

¹⁷⁰ Oulasmaa: Puolison elatusapu. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 111.

¹⁷¹ Oulasmaa: Puolison elatusapu. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 112.

¹⁷² HE 62/1986 vp, s. 60–61.

nähty poikkeuksena pääsääntöön, jonka mukaan kaikki puolisolle kuuluva omaisuus (omaisuuden säästö) jaetaan avioero-osituksessa tasan.¹⁷³

KKO 2004:104

Kysymys puolison elatusavusta avioeron harkinta-aikana ja avioeroon tuomitsemisen jälkeen.

Tämä tapaus eroaa yllä esitetystä ratkaisusta (KKO 2010:3) siinä mielessä, että aviovaimolla oli nyt käsiteltävässä tapauksessa ylioppilasmerkonomin koulutus, ja hän oli myös tehnyt alan töitä 10 vuotta ennen avioliittoa. Kotiäitinä puoliso oli ollut 16 vuotta perheen vanhimman lapsen syntymästä lähtien saamatta tänä aikana omia tuloja ansiotyöstä. Kotiäidin rooli oli ollut välttämätön vanhimman lapsen sairauden, molempien lasten harrastusten sekä puolison ulkomailla työskentelyn vuoksi.

Avioerohakemuksen jättämisestä alkaen, ja avioliiton ollessa siis yhä voimassa, mies oli siirtänyt perheelle 10 000 markkaa kuukaudessa joidenkin kuukausien ajan. Sen jälkeen hän oli maksanut vain lasten elatusavut täyttämättä elatusvelvollisuutta vaimoaan kohtaan avioliiton päättymiseen saakka. KKO katsoi, että vaimo oli elatusavun tarpeessa voidakseen säilyttää itsensä ja lastensa vakiintuneen ja kohtuullisena pidettävän elintason avioliiton päättymiseen asti. Miehen tulot olivat lisäksi niin suuret, että hän kykeni maksamaan elatusavun. Vaikka vaimo oli saanut 133 375 markan perinnön isänsä jälkeen ja avioero-osituksessa yhteensä 577 897,35 markan arvosta omaisuutta, tällä ei ollut merkitystä elatusavun määräämiseen harkinta-ajalta. Vaimolla oli oikeus saada vaatimaansa elatusapua avioeron tuomitsemiseen saakka.

Sen sijaan avioliiton päättymisen jälkeen puolisolta saatavan elatusavun osalta KKO totesi, ettei avioero sellaisenaan ole peruste elatusavun saamiselle. Avioliiton päättyessä kotiäiti oli 49-vuotias ja työkykyinen. Hänen ikänsä ja ansiotyöstä poissa olemisensä ei katsottu kohtuuttomasti vaikeuttaneen työn saantia. Perinnönjaossa ja osituksessa vaimolle tulleen omaisuuden nähtiin helpotta-

¹⁷³ KM 1972: A 21, Avioliittolakikomitean mietintö I, s. 213–216.

neen hänen itsenäistä elatustaan. Vaimolle ei myönnetty elatusapua puolisoltaan avioliiton päättymisen jälkeiseltä ajalta.

Avioliiton jälkeisen elatusavun saaminen puolisolta on poikkeuksellista ja tuomioistuinkäsittelyä edellyttävää. Elatusapuvaatimus käsitellään tuomioistuimessa kylläkin yleensä kiireellisesti. Avioliiton solmimiseen tähtäävän kannattaisi silti punnita mahdollisen avioeron aiheuttamat riskit jo etukäteen. Yksinomaan puolison tuloihin tai varallisuuteen ei ole suositeltavaa tuudittautua. Tilanteita ennakoivasti järkeilevä työkykyinen henkilö hankkii tai säilyttää sekä oman ammattitaitonsa että ansiotyönsä avioliitosta huolimatta, jos toivoo elintasonsa säilyvän toimeentulotukea paremmalla tasolla perheen hajoamistilanteessa.¹⁷⁴

Elatusapua voidaan avioerotuomion yhteydessä määrätä suoritettavaksi toiselle puolisolle taannehtivasti enintään kanteen vireille panoa edeltäneeltä vuodelta (AL 49.1 §). Avioeron jälkeen nostettu elatusapukanne ei voi menestyä, vaan lainvoimaisen avioeron jälkeiseksi mahdollisuudeksi elatuksen tarpeessa olevalle puolisolle jää aikaisemmin annetun elatusapupäätöksen muuttamisen tai kumoamisen vaatiminen.¹⁷⁵ Tuomioistuimen päätös elatusavun suorittamisesta voidaan panna heti täytäntöön, vaikka se ei ole saanut lainvoimaa, jollei päätöksessä ole toisin määrätty (AL 49.2 §). Elatusvelvollisuus lakkaa avioeron jälkeen viimeistään silloin, kun elatusapuun oikeutettu (entinen) puoliso solmii uuden avioliiton, ja siirtyy näin uuden aviopuolison elatuksen varaan.¹⁷⁶

Elatusavun määrään voi vaikuttaa se, että puoliso on saanut oikeuden määräyksellä jäädä vastikkeetta asumaan toisen puolison omistamaan asuntoon AL 24 §:n nojalla. Tämä asunnon käyttöoikeus yhteiselämän lopettamisen tai avioeron yhteydessä on mahdollista huomioida omistajapuolison hyväksi puolisolle maksettavaksi tulevien elatusapujen harkinnassa. Asuntoa enemmän tarvitse-

¹⁷⁴ Esimerkiksi koti-isänä olemisesta haaveilevan aviopuolison kannattaisi ennen perheen perustamista hankkia koulutus ja työkokemusta, joiden avulla voi tulla toimeen mahdollisen avioeron jälkeen. Eri asia on, jos puoliso tulee saamaan avioero-osituksessa tai muutoin suuren omaisuuden. Tällöin elintaso voi säilyä riittävänä, vaikkei hän kävisi palkkatyössä.

¹⁷⁵ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 57.

¹⁷⁶ Mikkola: Perheoikeus. Teoksessa: Tammilehto (toim.): Oikeusjärjestys. Osa I, 2012, s. 145.

van puolison jäämisen puolisoiden yhteiseen kotiin ei tulisi lisätä toisen puolison laissa säädettyä elatusvelvollisuutta.¹⁷⁷

Hallituksen esityksen perustelut koskien voimassa olevaa AL 24 §:ää johtavat siihen, että säännöksessä tarkoitettu käyttöoikeus on vastikkeeton silloinkin, kun kyse on toiselle puolisolle kuuluvasta omaisuudesta. KKO:n mukaan säännös olisi ristiriidassa AL:n elatusvelvollisuutta koskevien periaatteiden kanssa, jos sitä tulkittaisiin tuolla tavalla myös avioeron jälkeiseltä ajalta. Avioeron jälkeiseltä ajalta asunnon omistaja on oikeutettu saamaan kohtuullista asumiskorvausta asuntoon jääneeltä entiseltä puolisolta.¹⁷⁸

Avioeron lainvoimaiseksi tulon ja osituspäivän väliseltä ajalta määrättävään asumiskorvaukseen liittyvät tapaukset KKO 1996:53 ja KKO 1996:54. Kummankin tapauksen perusteluissa KKO totesi, ettei korvausvelvollisuutta ole arvioitava eri tavalla vain sen perusteella, onko huoneiston käyttöoikeus perustunut tuomioistuimen määräykseen vai toisen puolison muuttamiseen pois yhteisestä kodista ilman oikeuden määräystä. Molempien tapausten perusteluissa KKO myös viittasi aiempaan ratkaisuunsa (1974 II 64), jossa puoliso oli avioeropäätöksen lainvoimaiseksi tulon jälkeiseltä ajalta velvollinen suorittamaan korvausta toisen puolison omistaman huoneiston käyttämisestä. Vuoden 1996 ratkaisuja yhdistää myös kysymys pesänjakajan toimivallasta.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 61.

¹⁷⁸ KKO 1996:54.

¹⁷⁹ Tapauksessa KKO 1996:53 pesänjakaja oli velvoittanut asuntoon jääneen entisen vaimon suorittamaan sen hallintaan oikeuttavien osakkeiden omistaneelle aviomiehelle asumiskorvausta kuukausittain avioeropäätöksen lainvoimaiseksi tulemisesta aina siihen saakka, kunnes ositus saisi lainvoiman tai vaimo muuttaisi pois huoneistosta. KKO:n mukaan pesänjakaja ei olisi ollut toimivaltainen velvoittamaan korvauksen suorittamiseen osituspäivän jälkeen. Se muutti hovioikeuden tuomiota ja oikaisi pesänjakajan toimittamaa ositusta niin, että vaimo vapautettiin maksamasta pesänjakajan määräykseen perustuvaa asumiskorvausta osituspäivän jälkeiseltä ajalta. Näin myös tapauksessa KKO 1996:54, jossa pesänjakaja oli katsonut asuntoon asumaan jääneen entisen puolison olevan velvollinen suorittamaan asumiskorvausta asunnon omistaneelle miehelle hovioikeuden avioerotuomion antamispäivästä siihen asti, kunnes entinen vaimo luovuttaisi asunnon miehen hallintaan. KKO:n mukaan pesänjakaja olisi saanut velvoittaa asumiskorvauksen suorittamiseen vain osituspäivään saakka. KKO muutti tässäkin tapauksessa hovioikeuden tuomiota ja oikaisi pesänjakajan toimittamaa ositusta ja omaisuuden erottelua niin, että entinen vaimo vapautettiin maksamasta miehelle asumiskorvausta osituspäivän jälkeiseltä ajalta.

5 ELATUSAPU

Luvuissa 5.1.1 ja 5.1.2 käsittelen tuomioistuimen määräämää elatusapua tilanteessa, jossa toinen puoliso kokee täyttävänsä yksin puolisoiden välisen elatusvelvollisuuden tai jossa puoliset asuvat erillään toisistaan avioliiton aikana erona luvussa 4.2 esitettyyn avioeron jälkeiseen elatusapuun. Tuomioistuimen elatusapupäätöksen muuttamisesta, elatusapusopimuksesta, kansainvälisestä avioliitosta sekä elatusavun indeksisidonnaisuudesta esitetty koskee kuitenkin myös avioeron jälkeiseltä ajalta maksettavaa elatusapua.

5.1 MAKSAMINEN TUOMIOISTUIMEN VELVOITTAMANA

Vuoden 1929 avioliittolain 49 §:ssä säädettiin puolisoilla olevan oikeus vaatia oikeudenkäyntiteitse elatusvelvolliselta puolisoilta rahana maksettavaa elatusta ja niin sanottua talousrahaa avioliiton aikana. Tällöin elatusvelvollisuuden laiminlyönnin tuli kuitenkin olla ilmeinen silloin, kun elatusvaade oli olemassa. Säännöksen sanamuodon mukaan elatusvelvollista puolisoa ei avioliiton säilyessä normaalitilassa voitu pakottaa oikeudenkäyntimenettelyn kautta täyttämään velvollisuuttaan luontaisuuksilla eli toiminnalla kodissa tai muulla tavoin.¹⁸⁰ Tämä tarkoitti, että suorituskanne menestyi vain rahalla suoritettavaan elatusapuun velvoittamiseksi.¹⁸¹

Puolisoiden keskinäisessä suhteessa syntyviä käytännön erimielisyyksiä ei tule ratkaista tuomioistuinteitse. Tämä seuraa niin sanotusta *puuttumattomuuden periaatteesta*. Aviopuolisoiden tulee siten koettaa saada konfliktinsa ratkaistua tekemällään sovinnolla. Esimerkiksi kotitaloustöiden jakamiskysymystä ei voi saattaa käräjäoikeuden ratkaisuvaltaan.¹⁸²

¹⁸⁰ Siinä tapauksessa, että kotitöitä tehnyt vaimo laiminlöi hänen aviomiehensä mielestä tehtävänsä, mies ei voinut esittää saamisvaatimusta vaimoaan kohtaan. Tällaisen menettelyn katsottiin olevan lakiehdotuksen hengen ja tarkoituksen vastainen: ehdotus perustui käsitykseen siitä, että vaimo toimii kykynsä mukaisesti kodin piirissä, ja tämän velvollisuuden täyttämisen tulee olla vapaaehtoista.

¹⁸¹ Takki: Avioliittolain elatussäännöksistä, 1975, s. 187–188.

¹⁸² Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 29.

Elatusavulla tarkoitetaan rahasuorituksia.¹⁸³ Elatusvelvollisuus voidaan täyttää elatusavulla, jos normaali avioliiton aikainen elatus tilanne häiriintyy. Tällöin vaatimuksen esittävän puolison tulee olla elatuksen tarpeessa.¹⁸⁴ Oikeudenkäyntimenettely elatusavun saamiseksi voidaan aloittaa yksin tämän vaatimuksen takia. Asia voidaan ratkaista vaihtoehtoisesti yhdessä yhteiselämän lopettamisesta koskevan jutun kanssa.¹⁸⁵

5.1.1 ELATUSVELVOLLISUUDEN LAIMINLYÖMINEN

On mahdollista, että tuomioistuin määrää puolison elatusavun suorittamiseen toiselle puolisolalle avioliiton voimassaolon aikana, jos puoliset eivät vapaaehtoisesti täytä elatusvelvollisuutta avioliiton ollessa voimassa (AL 47 §).¹⁸⁶ AL ei sisällä enää oikeusperustetta, joka oikeuttaisi esimerkiksi kotitöitä tekevän puolison vaatimaan rahaa käyttöönsä aviopuolisoltaan.¹⁸⁷ Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että elatussäännöksiä tulisi lukea niin kuin AL 47 § ja 48 § olisivat alkuperäisissä muodoissaan. AL:n muutoksesta huolimatta siis tarkoitettiin, että puoliso voisi tarvittaessa vaatia toiselta puolisolta varoja.¹⁸⁸

Puoliso, joka kokee täyttävänsä yksin puolisoitten välisen elatusvelvollisuuden, ei voi ryhtyä omatoimisesti käyttämään toisen puolison omaisuutta. Elatusapua on vaadittava tuomioistuimessa, jos hän haluaa puolisonsa osallistuvan elatukseen. Tilanteessa, jossa aviopuolisot asuvat yhdessä elatusapukannetta vireille pantaessa, tuomioistuimen tehtäviin kuuluu tutkia, lyökö aviopuoliso laimin elatusvelvollisuutensa.¹⁸⁹ Vaikka itse puolisoitten elatusvelvollisuus on yksityisoikeudessamme indispositiiviseksi säädetty, voivat puoliset elatusapukanteen vireilläolosta huolimatta sopia elatusavusta, koska tämä asia puolestaan on dispositiivinen.¹⁹⁰

¹⁸³ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 36.

¹⁸⁴ Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 183–184.

¹⁸⁵ HE 62/1986 vp, s. 60.

¹⁸⁶ Esimerkiksi silloin, kun toinen puoliso ei luovuta rahaa puolisolleen eikä tämä voi sen seurauksena osallistua totutulla tavalla heidän taloutensa hankintoihin, rikkoo ensin mainittu puoliso elatusvelvollisuuttaan. Näin on vaikka, hän muulla tavoin ottaisi osaa elatukseen (Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 35).

¹⁸⁷ Näin säädettiin AL:ssa ennen kuin sitä uudistettiin vuonna 1988.

¹⁸⁸ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 35.

¹⁸⁹ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 231.

¹⁹⁰ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 42.

Puolison, joka ei saa elatusta puolisoltaan, tulee toimia tällaisessa tilanteessa ripeästi, sillä mahdollisuus saada elatusapua taannehtivasti on rajallinen.¹⁹¹ Elatusapua voidaan määrätä suoritettavaksi taannehtivasti enintään kanteen vireille panoa edeltäneeltä vuodelta (AL 49.1 §). Velvoittaminen suorittamaan elatusapua taannehtivasti tulee kysymykseen esimerkiksi tilanteessa, jossa elatusvelvollinen on pitkittänyt sopimusneuvotteluja liittyen elatukseen ja sen tasoon.¹⁹² Aviopuolison on tullut kuitenkin jo pidemmän aikaa laiminlyödä elatusvelvollisuuttaan liiton aikana.¹⁹³ Lisäksi edellytetään, että velvollisuutensa täytäneen puolison on tullut kantaa vastuuta elatuksesta yli sen tason, mikä hänen kohtuullinen elatuskykynsä on.¹⁹⁴ Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, ettei hänen tällaisessa tilanteessa tarvitse olla elatusavun tarpeessa.¹⁹⁵ Jos tuomioistuimen elatusavun suorittamista koskevassa päätöksessä ei ole määrätty muulla tavoin, se voidaan panna heti – lainvoimaa vailla – täytäntöön (AL 49.2 §).

5.1.2 PUOLISOIDEN ERILLÄÄN ASUMINEN

Aviopuolisoiden välisen elatusvelvollisuuden yleissäännöstä (AL 46 §) sovelletaan myös silloin, kun puoliset asuvat toisistaan erillään. Puolisoiden tulee siten ottaa kykynsä mukaan osaa perheen yhteiseen talouteen ja puolisojen elatukseen, vaikka he eivät asuisikaan yhdessä (AL 47 §).

Oikeuskirjallisuudessa esitetyn kannan mukaan elatusapua koskevan kanteen nostaneen aviopuolison ei tarvitse esittää näyttöä siitä, että hänen puolisonsa laiminlyö elatusvelvollisuutensa, jos aviopuolisot eivät asu yhdessä. Puolisoiden asuessa toisistaan erillään elatusvelvollisuus siis voitaisiin olettaa laiminlyödyksi sen puolison osalta, joka on elatusapuvaatimuksen kohteena. Elatusavun maksamisen vaatimiseen tuomioistuimessa ei tarvittaisi tällöin erityisperusteluita, ja elatusapua voitaisiin aina vaatia puolisolta näissä tilanteissa.¹⁹⁶ Elatusapua vaa-

¹⁹¹ Mikkola: Perheoikeus. Teoksessa: Tammilehto (toim.): Oikeusjärjestys. Osa I, 2012, s. 145.

¹⁹² Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 52.

¹⁹³ HE 62/1986 vp, s. 61.

¹⁹⁴ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 11.

¹⁹⁵ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 41.

¹⁹⁶ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 231.

tivan puolison tulisi joka tapauksessa olla elatuksen tarpeessa, jotta sitä voitaisiin määrätä suoritettavaksi erillään asumisen perusteella.¹⁹⁷

Tuomioistuimen veloitettua henkilön maksamaan elatusapua toisaalla asuvalle puolisolleen avioliiton aikana, ei elatusvelvollisuuteen kuulu rahasuorituksen lisäksi muuta.¹⁹⁸ Pois muuttaneelta ja elatusapua maksavalta puolisolta ei voida vaatia kotitöiden tekemistä. Elatusvelvollisuudesta ei voi vapautua järjestämällä asumisensa eri osoitteeseen kuin missä aviopuoliso asuu. Aviopuolison on osallistuttava elatukseen, vaikka hän joutuisi hoidettavaksi laitokseen. Vastavasti kotona asuvan on täytettävä oma elatusvelvollisuutensa.¹⁹⁹

KKO 2007:13

Puoliso vaati pesänjakajan toimittamassa osituksessa korvausta siitä hyödystä, jonka toinen puoliso oli saanut, kun hän oli avioeron harkintajan saanut yksin asua puolisoiden yhdessä omistamassa asunnossa. Koska vaatimuksen katsottiin koskevan avioliiton aikaista puolison elatusta, vaatimus ei kuulunut osituksessa käsiteltäviin asioihin. (Ään.)

Tapauksessa vaimo muutti yhteisten lasten kanssa pois aviopuolisoiden yhteisestä kodista välien rikkouduttua. KKO viittasi perusteluissaan aikaisempaan ratkaisuunsa (KKO 1974 II 64), jossa avioeroa edeltävältä ajalta vaadittu korvaus asumishyödystä oli hylätty. Perusteena hylkäämiselle tuossa tapauksessa oli se, että toinen puoliso oli velvollinen osallistumaan perheen elatukseen samojen perusteiden mukaan kuin ennen erilleen muuttamista. Yhteiseen asuntoon asumaan jäänyt puoliso ei ollut näin saanut sellaista hyötyä, josta pois muuttaneella puolisollla olisi osituksessa ollut oikeus saada korvausta.

Aviopuolisoiden välisen elatusvelvollisuuden kannalta kiinnostavaa tapauksessa KKO 2007:13 on se, että vaimon pois muuton puolisoiden yhteisestä asunnosta katsottiin merkitsevän osallistumista miehen elatukseen. Vaimo olisi ollut oikeutettu vaatimaan puolisolta elatusapua jouduttuaan mahdollisesti suorittamaan elatusta enemmän kuin mihin hän oli ollut velvollinen – hän kuitenkin vaati asumishyötykorvausta pesänjakajan toimittamassa ositustoimituksessa.

¹⁹⁷ Saarenpää: Avioliittolain muutokset, 1992, s. 184.

¹⁹⁸ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 36.

¹⁹⁹ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 231.

KKO:n mukaan puolison elatusapua koskeva riitaisuus kuuluu tuomioistuimen ratkaisovaltaan eikä pesänjakajan käsiteltäväksi. Se totesi vielä lopuksi, että vaimon kanne oli nostettu liian myöhään siltä osin kuin se koski puolison elatus- ta koskevaa kysymystä, koska elatusapua voidaan määrätä suoritettavaksi taannehtivasti enintään kanteen vireillepanoa edeltäneeltä vuodelta. Tapaus korostaa elatusavun taannehtivan määräämisen rajallisuutta eli mahdollisuutta saada elatusapua kanteen vireille panoa edeltäneeltä vuodelta.

KKO 2008:66

Aviopuolisot A ja B olivat yhdessä vuokranneet määrääjäksi asuinhuoneiston. B:n muutettua pois asunnosta A oli maksanut yksin koko vuokran vuokrasuhteen päättymiseen saakka. A:n oikeutta saada B:ltä tämän osalta muuton jälkeen maksamiensa vuokrien osuus oli arvioitava puolisoitten elatusvelvollisuutta koskevien säännösten perusteella.

KKO:n mukaan tapauksessa oli kysymys siitä, oliko vuokrat maksaneella puolisoilla oikeus saada huoneistosta pois muuttaneelta ja vuokranmaksuvelvollisuutensa laiminlyöneeltä puolisoilta tämän osuus yleisten velvoiteoikeudellisten periaatteiden nojalla vai tulisiko tätä oikeutta arvioida puolisoitten elatusvelvollisuutta koskevien säännösten perusteella. KKO totesi, että yleisten velvoiteoikeudellisten periaatteiden nojalla puoliso, joka on yksin maksanut puolisoitten koko velan, voi vaatia toiselta puolisoilta liikaa maksamansa osuuden. Tämän osuuden määrä on puolet, jos toisin ei ole sovittu.

Vakiintuneesti on katsottu, että puolisoitten yhteisen asunnon vuokravelka on velka, joka on otettu AL 46 §:ssä tarkoitettua perheen yhteistä taloutta ja puolisoitten elatusta varten. Tällaisiin velkoihin ei edellä mainittua sääntöä voida soveltaa. Puolisot ovat vastuussa velasta velkojaan nähden yhteisvastuullisesti. Heidän keskinäistä vastuutaan arvioitaessa on kuitenkin otettava huomioon AL 46.1 §:n periaate: kummankin puolison on kykynsä mukaan otettava osaa perheen yhteiseen talouteen ja elatukseen.

Puolison oikeutta saada toiselta puolisoilta takaisin tämän osuus asuinhuoneiston vuokrista tuli arvioida AL 49.1 §:n nojalla. Puoliso olisi voinut saada taannehtivasti suoritettavan elatusavun muodossa korvausta siitä, että hän oli toisen

puolison laiminlyönnin vuoksi joutunut avioliiton aikana osallistumaan perheen elatukseen yli sen, mihin hän AL 46.1 §:n mukaan olisi ollut velvollinen. Tällöin olisi tullut arvioida se, missä määrin puoliset ovat kokonaisuudessaan osallistuneet elatuskustannuksiin eikä vain sitä seikkaa, miten yhteisen asunnon vuokra on maksettu.

KKO:n ratkaisun mukaan vuokran maksamisesta huolehtineella puolisoilla ei ollut oikeutta saada puolisoltaan velkomaansa vuokrien osuutta yleisten velvoiteoikeudellisten periaatteiden nojalla. Sen sijaan oikeuden arviointi puolisoiden elatusvelvollisuutta koskevien säännösten perusteella jää tapauksessa ikään kuin kesken. Syynä tähän on se, että vaatimuksen esittänyt puoliso on vasta KKO:ssa toissijaisesti vaatinut asian palauttamista käräjäoikeuteen, jotta hän voisi esittää näyttöä oikeudestaan saada suoritus myös AL:n puolison elatusta koskevien säännösten nojalla.²⁰⁰ KKO kumosi hovioikeuden ja käräjäoikeuden tuomiot ja vapautti pois muuttaneen puolison kaikesta suoritusvelvollisuudesta puolisolleen.

5.1.3 ELATUSAPUPÄÄTÖKSEN MUUTTAMINEN

Elatusavun suorittamista koskevan tuomioistuimen päätöksen tai puolisojen tekemän elatusavun suorittamista koskevan sopimuksen muuttaminen oikeudenkäynnin kautta on harvinaisempaa kuin alioikeuksissa vahvistetut puolison elatusvelvollisuutta koskevat riidat.²⁰¹ Tuomioistuimen antamaa päätöstä voidaan muuttaa, jos sitä on muuttuneiden olosuhteiden vuoksi pidettävä aiheellisenä (AL 51.1 §). Aiheellisuutta pohdittaessa tulisi huomioida ne asiat, jotka otetaan huomioon myös elatusavun suorittamisvelvollisuuden ja elatusavun määrän vahvistamisessa.²⁰² Kumpikin puolisoista voi tehdä muuttamisvaatimuksen, sillä elatusapupäätös ei saa oikeusvoimaa.²⁰³ Oikeusvoimavaikutus,

²⁰⁰ Käräjäoikeudessa tai hovioikeudessa ei ollut vedottu AL:n pykälistä (46, 47 ja 49 §) ilmeneviin seikkoihin, joiden perusteella määräytyy puolison oikeus saada korvausta liikaa maksamaan elatusvelasta. Kanteen nostanut puoliso oli perustanut vaatimuksensa yksinomaan siihen, että kysymys oli tavallisesta huoneenvuokrasuhteesta johtuvasta takautumissaatavasta. Hän oli lisäksi hovioikeudessa ilmoittanut, ettei hänen vaatimuksensa ole koskenut miltei osin puolisojen välistä elatusapua. Tämän takia juttua ei voitu palauttaa käräjäoikeuteen.

²⁰¹ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 232.

²⁰² HE 62/1986 vp, s. 61.

²⁰³ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 59.

joka tavallisesti liittyy tuomioistuimen antamaan tuomioon, syrjäytyy elatusvelvollisuudesta annetun ratkaisun kohdalla.²⁰⁴

Tuomioistuimen päätöstä, jossa elatusapu on vahvistettu suoritettavaksi kerta-kaikkisena, ei voida kuitenkaan muuttaa enää sen jälkeen, kun elatusapu on maksettu (AL 51.1 §). Tämä perustuu siihen, että kertakaikkisen elatusavun tuomitsemisella pyritään tavallisesti pysyvään lopputulokseen aviopuolisoiden taloudellisissa asioissa. Muuttamalla jo maksettua elatusapua voitaisiin hankaloittaa elatusapuun oikeutetun tilannetta.²⁰⁵ Elatusavun maksaneen puolison on kuitenkin katsottu voivan vaatia tekemäänsä suoritusta takaisin vetoamalla perusteettoman edun palautusta koskevaan oppiin.²⁰⁶

Elatusapua muutettaessa on mahdollista ottaa huomioon myös kanteen vireillepanoa edeltäneiden kuuden kuukauden aikana vallinneet olosuhteet (AL 51.2 §). Tämä tarkoittaa sitä, että muuttamiskanteen vireillepanon aikaista tosiseikastoa verrataan siihen tosiseikastoon, joka oli käsillä kuusi kuukautta ennen muutuskanteen vireillepanoa.²⁰⁷ Muutosharkintaa tehtäessä on – etenkin avioeron jälkeiseltä ajalta maksettavaa elatusapua muutettaessa – myös huomioitava, mistä olosuhteiden muutos on johtunut. Jos esimerkiksi elatusvelvollinen olisi muuten vain irtisanoutunut palkkatyöstään aiheuttaen näin elatuskykynsä alenemisen, voitaisiin elatusavun määrän vähentämiseen suhtautua pidättyväisesti.²⁰⁸

On huomattava, että laissa säädetty oikeus elatukseen – sekä sovittu että tuomittu elatusapu – tuottaa saajalleen vahvan etuoikeuden toisiin velkojiin nähden konkurssissa, ulosotossa ja velkajärjestelyssä. Jos puoliso on tosiasiallisesti elatuksen tarpeessa, toinen puoliso voi maksaa hänelle elatusapua omasta velkaantumisestaan huolimatta.²⁰⁹ Tuomioistuimen tulee harkita, saako elatusapua suorittanut puoliso kokonaan tai osaksi takaisin sen, mitä hän on suorittanut, jos puolison elatuksesta annettua päätöstä muutetaan tai se kumotaan (AL 51.4 §).

²⁰⁴ Takki: Avioliittolain elatussäännöksistä, 1975, s. 211–212.

²⁰⁵ HE 62/1986 vp, s. 61–62.

²⁰⁶ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 59.

²⁰⁷ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 45.

²⁰⁸ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 45.

²⁰⁹ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 99–100.

Harkinnan tuomioistuin tekee viran puolesta. Selkeänä pääsääntönä pidetään kuitenkin sitä, ettei jo tehtyjä suorituksia palauteta. Näin on etenkin silloin, kun suorituksensaaja on toiminut vilpittömästi.²¹⁰

5.2 PUOLISOIDEN KESKINÄINEN SOPIMUS

Avioliitto ei lähtökohtaisesti rajoita puolison oikeutta tehdä sopimuksia.²¹¹ Avioliitto ei myöskään rajoita puolison oikeutta esiintyä kantajana ja vastaajana (AL 33.1 §). Puolisot saavat tehdä sopimuksia myös keskenään, kuitenkin ottaen huomioon, mitä AL:n II osan 3 luvussa²¹² sanotaan (AL 33.2 §). Sopimusvapauden periaatetta noudatetaan siis aviopuolisoiden keskinäisissä sopimuksissa, jotka koskevat elatusapua.

Jo avioliittolain vuoden 1929 version säännösten mukaan, puolisoiden oli mahdollista sopia elatusvelvollisuudesta. Aviopuolisoiden välisiä sopimuksia elatukseen liittyen ennustettiin tehtävän tulevaisuudessa melko paljon, kun AL:a säädettiin. Käytännössä tällaiset sopimukset aviopuolisoiden välillä ovat harvinaislaatuksia, mutta kuitenkin lain mukaan mahdollisia.²¹³ Aviopuolisoiden keskinäinen elatusapusitoumus vähentää sopimuksen voimassaoloaikana elatusvelvollisen puolison maksukykyä kolmanteen tahoön nähden. Vaikka elatukseen oikeutettu puoliso saisi kookkaan perinnön tai elatusvelvollisen puolison elatuskyky alentuisi, ei elatusvelvollinen puoliso voi yksin päättää sovitun elatusavun maksamisen lopettamisesta.²¹⁴

5.2.1 VAHVISTUTTAMINEN ASUINPAIKAN OLLESSA SUOMESSA

Puolisolle suoritettavan elatusavun määrä ja sen suorittamistapa voidaan vahvistaa sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä (AL 46.2 §). Puolisot voivat tehdä keskenään sopimuksen 47 tai 48 §:n nojalla toiselle puolisolle suoritettavasta elatusavusta.²¹⁵ Sopimus on tehtävä kirjallisesti sekä esitettävä sen kun-

²¹⁰ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 50.

²¹¹ Aviopuolisoiden sopimuskenteko-oikeutta voivat rajoittaa lähinnä AL:n II osan 2 luvun säännökset. Kummankin puolison tulee siten omaisuuttaan vallitessaan huomioida AL 37–39 §:ssä olevat rajoitukset (AL 36 §). Muunlaisia sitoumuksia avioliitossa elävä voi tehdä kuten naimaton.

²¹² Avioliittolain II osan 3 luku koskee avioehtosopimuksia ja puolisoiden välisiä lahjoja.

²¹³ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 52.

²¹⁴ Kangas: Puolisoiden elatusvelvollisuus ja laitoshoitomaksu. Teoksessa: Van Aerscht, Ilveskivi & Piispanen (toim.): Juhlakirja Kaarlo Tuori 50 vuotta, 1998, s. 207.

²¹⁵ Ks. malli aviopuolisoiden välisestä elatusapusopimuksesta (LIITE 1).

nan sosiaalilautakunnan vahvistettavaksi, jossa puolisoilla tai toisella heistä on asuinpaikka (AL 50.1 §). Ennen sopimuksen vahvistamista sosiaalilautakunnan on harkittava, voidaanko sopimusta pitää kohtuullisena ottaen huomioon puolison elatuksen tarve, toisen puolison maksukyky sekä muut asiaan vaikuttavat seikat (AL 50.3 §). Sopimus, jonka sosiaalilautakunta on vahvistanut, voidaan panna täytäntöön niin kuin tuomioistuimen antama lainvoimainen päätös (AL 50.4 §).

Sopiminen elatusavusta on mahdollista niissä tilanteissa, joissa puoliso laiminlyö elatusvelvollisuutensa tai puoliset asuvat erillään. Myös silloin, kun puoliset tuomitaan avioeroon ja toinen puolisoista tarvitsee elatusapua, voidaan tehdä sopimus puolisolle suoritettavasta elatusavusta. Elatusapua koskeva sopimus on mahdollista solmia avioliiton aikana tai avioeron jälkeen.²¹⁶ Avioliiton purkauduttua puoliset ovat melkein täysin vapaita sopimaan elatusvelvollisuudesta, joka tulee suurelta osin harkinnanvaraiseksi asiaksi. Toisaalta oikeuskirjallisuudessa ja -käytännössä esitetyn kannan mukaan sitova sopimus elatusavun laskutavasta tai määrästä voidaan tehdä jo ennen avioitumista.²¹⁷ Elatusapusopimuksen tekeminen ja vahvistuttaminen vastaisen varalle – eli myös silloin, kun elatusvelvollisuutta ei ole laiminlyöty tai kun puoliset asuvat yhä yhdessä – käy päinsä, kuten seuraavasta KHO:n ratkaisusta ilmenee.

KHO 2002:3

Avioliittolain 50 §:n mukaista puolisojen välistä elatussopimusta ei voitu jättää vahvistamatta sillä perusteella, että sopimus oli esitetty vahvistettavaksi ennenaikaisena. Puolisojen välisen elatussopimuksen tekemistä ei ole rajoitettu tilanteisiin, joissa elatusvelvollisuus on laiminlyöty tai puoliset asuvat erillään. Elatussopimus voidaan tehdä myös vastaisuuden varalle. Sosiaalilautakunnan on ennen sopimuksen vahvistamista harkittava, voidaanko sopimusta pitää kohtuullisena avioliittolain 46 §:n 1 momentti huomioon ottaen. Mitä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksulaissa tarkoitettuihin maksuihin tulee, niin puolisojen velvollisuus osallistua toistensa elatukseen avioliittolaissa säädetyllä tavalla tulee ottaa aina huomioon maksua määrättäessä riippumatta siitä, onko sopimus vahvistettu vai ei.

²¹⁶ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus oikeus, 2010, s. 56.

²¹⁷ Gottberg-Talve: Puolison elatusapua koskevista sopimuksista avioerossa. Teoksessa: Kartio, Wikström, Saarnilehto & Nuutila (toim.): Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta, 1991, s. 76–77.

Puolisot olivat pyytäneet hakemuksessaan, että heidän tekemänsä ja AL 50 §:n mukainen puolisoitten välinen elatussopimus vahvistetaan. Lakimies hylkäsi päätöksellään puolisoitten vaatimuksen heidän allekirjoittamansa elatussopimuksen vahvistamisesta, koska puolisot asuivat edelleen yhdessä eikä väitetty elatusvelvollisuuden laiminlyönnistä ollut esitetty. Edelleen sosiaali- ja terveyslautakunta hylkäsi päätöksellään puolisoitten oikaisuvaatimuksen keskinäisen elatussopimuksen vahvistamisesta. Puolisot hakivat muutosta sosiaali- ja terveyslautakunnan päätökseen. Hallinto-oikeuden kumottua puolisoitten vaatimuksesta sosiaali- ja terveyslautakunnan päätöksen ja palautettua asian lautakunnalle uudelleen käsiteltäväksi sosiaali- ja terveyslautakunta vaati KHO:ssa hallinto-oikeuden päätöksen kumoamista.

KHO totesi ratkaisussaan, ettei AL:ssa ole rajoitettu puolisoitten välisen elatussopimuksen tekemistä eikä sellaisen sopimuksen vahvistamista 50 §:ssä tarkoitetulla sosiaalilautakunnan päätöksellä tilanteisiin, joissa elatusvelvollisuus on laiminlyöty tai puolisot asuvat erillään. Elatussopimus voidaan tehdä siten myös vastaisuuden varalle. KHO kumosi ja poisti sosiaali- ja terveyslautakunnan ja hallinto-oikeuden päätökset sekä palautti asian sosiaali- ja terveyslautakunnalle uutta käsittelyä varten.

Sosiaalilautakunnan tehtävänä on tarkistaa sopimuksen muoto ja sen sisältämät määräykset. AL ei kuitenkaan sisällä muotovaatimuksia elatusapusopimuksen sisällöstä. Sisältömääräysten tutkiminen liittyy sopimuksen täytäntöönpanokelpoisuuteen tulevaisuudessa mahdollisesti syntyvässä tilanteessa, jossa elatusvelvollinen puoliso ei maksakaan elatusapua sovitusti. Lautakunnan on kiinnitettävä huomiota myös siihen, onko elatusapusopimuksessa määritelty elatusavun taso AL:n mukainen. Sopimus tulee vahvistaa, jos sosiaalilautakunta ei havaitse poikkeamia näistä edellytyksistä.²¹⁸

Jos sen sijaan edellytykset vahvistamiselle eivät täyty sellaisen syyn takia, joka on kuitenkin korjattavissa, tulee sosiaalilautakunnan kehottaa puutteellisen sopimuksen tehneitä puolisoita virheen korjaamiseen siten kuin hallintolaissa (434/2003) säädetään. Korjaamisen jälkeen menettelyä jatketaan. Jos taas puo-

²¹⁸ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 56–57.

lisot eivät voi korjata elatusapusopimuksessaan olevaa virhettä, sopimusta ei vahvisteta sosiaalilautakunnassa.²¹⁹

Sosiaalilautakunnan on huomioitava puolison tarve elatukseen arvioidessaan sopimuksen kohtuullisuutta. Menettelynä puolison elatuksen tarpeen harkinta on lähellä lapsen elatustarpeen yhteydessä tehtävää harkintaa. AL:n tavoin ei myöskään ElatusL kuitenkaan määrittele tarkasti seikkoja, jotka huomioidaan arvioitaessa lapselle määrättävää elatusapua. Oikeusministeriö on antanut lapsen elatusavun suuruuden arvioinnin helpottamiseksi ohjeen²²⁰, jossa tarkennetaan sitä, miten lapsen riittävään elatukseen tarvittavaa rahamäärää arvioidaan. Oikeusministeriön ohje lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi ei kuitenkaan perustu lakiin. Se on lähinnä sosiaaliviranomaisten työtä helpottava ohjenuora.²²¹

Puolison tarvetta elatukseen voidaan pohtia kahdesta eri lähtökohdasta: tulo- tai kustannussidonnaisesta. Kustannussidonnaisen tarkastelutavan mukaan elatusapua maksetaan todellisten menojen suorittamiseksi. Tulosidonnaisessa näkökulmassa puolestaan puolisoiden yhteenlasketut nettotulot katsotaan käytettävän puoliksi, jos talouteen kuuluvat vain aviopuolisot. Sillä, miten puolisot saavat käytettävissä olevan tulojen nettomäärän kasaan, ei ole merkitystä arvioinnissa. Tulosidonnaisessa lähestymistavassa laskennallinen elatusapu saadaan jakamalla puolisoiden saamat kaikenlaiset nettotulot kahdella.²²² Elatuksen tarpeessa oleva puoliso on oikeuskirjallisuudessa esitetyn kannan mukaan oikeutettu saamaan tämän määrään puolisoltaan.²²³

Myös elatusapua suorittavan puolison elatuskyky tulee kuitenkin otettavaksi huomioon. Maksukykyä rasittavat velvoitteet, jotka tuomioistuin on määrännyt,

²¹⁹ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 57.

²²⁰ Ks. oikeusministeriön ohje lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi (julkaisu 2:2007), <http://oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/200702ohjelapsenelatusavunsuuruudenarviointi.html>.

²²¹ Saarenpää: Perhe- ja jäämistö-oikeuden maisteritutkielmaseminaari- ja projektiovetusluento, Lapin yliopisto, 16.10.2013.

²²² Esimerkiksi silloin, kun vain toinen puolisoista saa kuukausittain 2 000 euron nettopalkan, lähdetään elatusavun tarpeessa olevan ja palkkaa saamattoman puolison elatusavun määrän harkinnassa liikkeelle 1 000 eurosta.

²²³ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 54.

pienentävät puolisolle maksettavan elatusavun määrää.²²⁴ Tämä tarkoittaa toisaalta sitä, ettei puolison elatuskyvyn arvioinnissa voida vähentää hänen nettotuloistaan velvoitteita, joihin hän on itse vapaaehtoisesti sitoutunut pienentäen näin puolisolle tulevaa elatusapua. Puolisot voivat sopia tulosidonnaisen lähtökohdan mukaisesta elatusavusta. Jos sen sijaan elatusapua koskeva tapaus on riittävä, ei asiaa ratkaista tulosidonnaisella mallilla. Tällöin tuomioistuin harkitsee elatuksen tarpeen.²²⁵

Vaikka elatusapua koskevaa sopimusta ei vahvistettaisikaan sosiaalilautakunnassa, se on sitova aviopuolisoiden välillä.²²⁶ Puoliso on sopimuksen perusteella velvollinen suorittamaan elatusapua, eikä muita toimenpiteitä lähtökohtaisesti tarvita.²²⁷ Elatuksen tarpeessa oleva puoliso voi vaatia kanteella sopimuksen mukaista suoritusta toiselta puolisolta. Elatusavun vahvistaminen tuomioistuimessa tulee kyseeseen tilanteissa, joissa aviopuoliso ei ole noudattanut puolisonsa kanssa tekemänsä elatusapusopimuksen määräyksiä. Tällöin voidaan vaatia erillistä vahvistamisratkaisua. Elatusapusopimuksen vahvistaminen sosiaalilautakunnassa ei ole siten ainoa keino elatusta tarvitsevan puolison suojaamiseksi tilanteessa, jossa toinen puoliso ei noudata tehtyä sopimusta.

Puolisoiden tekemän sopimuksen mukaista elatusapua voidaan pitää liian suurena, ja sen johdosta sopimusta pätemättömänä, esimerkiksi silloin, kun puoliso sitoutuu siinä luopumaan koko palkastaan toisen puolison elatuksen tarpeen takia. Toisaalta myöskään sopimusta, jossa määrättäisiin puoliso vapaaksi elatukseen liittyvistä velvoitteista, ei pidetä pätevänä, jos toinen puoliso tarvitsee elatusta puolisoltaan. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että sopimus, jossa kumpikin puolisoista määrätään puolisonsa elatuksesta vapaaksi (niin sanottu *nollasopimus*), saattaisi kuitenkin olla puolisolten välisessä suhteessa pätevä. Tämä edellyttäisi, että he ovat taloudellisesti yhtä vahvoja. Elatusvelkavastuuseen ei tällaisellakaan sopimuksella voida ulottaa vaikutuksia.²²⁸

²²⁴ Esimerkiksi tuomittu vahingonkorvaus tai lapsen elatusapu sekä velka- tai takausvastuut vaikuttavat elatuskykyyn.

²²⁵ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 54–56.

²²⁶ Kangas: Perhe- ja perintöoikeuden alkeet, 2012, s. 231.

²²⁷ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 56.

²²⁸ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 53.

KHO 2004:63

Avioliittolain 50 §:n mukaista puolisoitten välistä elatussopimusta ei voitu pitää kohtuullisena ottaen huomioon vähemmän ansaitsevan puolison elatuksen tarve ja enemmän ansaitsevan puolison maksukyky. Äänestys 4-1.

Tapauksessa oli kysymys siitä, voitiinko puolisoitten tekemän elatussopimuksen muutos vahvistaa toisen puolison edunvalvojan vaatimuksesta. Toinen puolisoista asui yksityisessä hoitokodissa. Ratkaisussa huomioitiin puolison elatuksen tarve, toisen puolison maksukyky sekä muut asiaan vaikuttavat seikat.

Kotona asuneen vaimon katsottiin suoriutuvan itsensä elättämisestä omalla eläkkeellään niin, ettei hän tarvinnut elatusta hoitolaitoksessa asuvalta puolisoiltaan. Aviomiehen katsottiin puolestaan tarvitsevan tulojaan saadakseen hoitoa omaan sairauteensa, vaikka miehen eläke oli suurempi kuin hänen vaimonsa eläke. Asiassa tehtyjen laskelmien perusteella hoitolaitoksessa asunut puoliso olisi tarvinnut lisätoimeentulotukea, jos elatussopimus olisi vahvistettu. KHO ei muuttanut hallinto-oikeuden päätöstä sopimuksen vahvistamatta jättämisestä.

KHO 2004:62

AL:n 50 §:n 3 momentin maininta sopimuksen kohtuullisuudesta ottaen huomioon muun ohessa puolison maksukyky tarkoittaa samalla, että elatusapua suorittavan puolison tulee olla elossa sopimuksen vahvistamisajankohtana. Työntekijäin eläkelain 4 a §:n 1 momentin 4 kohdan säännös ei anna aihetta tulkita mainittua avioliittolain säännöstä toisin. Näin ollen sosiaalilautakunta ei voi vahvistaa puolisoitten välistä elatussopimusta, jos elatusapua suorittava puoliso on kuollut. Äänestys 3-2.

Kysymys ei ollut tässä tapauksessa elatussopimuksen kirjallisuus- eikä kohtuullisuusvaatimuksen täyttymisestä, vaan siitä, voiko viranomainen vahvistaa elatussopimuksen toisen puolison kuoleman jälkeen. Puolisot olivat allekirjoittaneet keskinäisen elatussopimuksensa vastaisen avioeron varalta peräkkäisinä päivinä. Sopimuksen mukaan puoliso maksaisi toiselle puolisolle kuukausittain toistuvaisavustuksen, joka olisi suuruudeltaan kohtuullinen maksajan kuukausituloihin nähden. Elatusavun suorittava puoliso kuoli kaksi vuotta sopimuksen alle-

kirjoittamisen jälkeen. Puolisot oli tuomittu avioeroon sopimuksen allekirjoittamisen ja elatusapua suorittavan puolison kuoleman välisenä aikana.

KHO totesi ratkaisussaan, että puolisoiden välinen elatussopimus voidaan kyllä tehdä vastaisuuden varalle ja se voi koskea myös avioeroon tuomittuja puolisoita. Kuitenkin AL:ssa oleva maininta sopimuksen kohtuullisuudesta ottaen huomioon muun ohessa puolison maksukyky tarkoittaa samalla, että elatusapua suorittavan puolison tulee olla elossa sopimuksen vahvistamisajankohtana. Tämä ei ilmene AL:n sanamuodosta.

5.2.2 VAHVISTUTTAMINEN ASUINPAIKAN OLLESSA ULKOMAILLA

Jos kummallakaan elatusapusopimuksen osapuolena olevalla puolisoilla ei ole Suomessa asuinpaikkaa, sosiaalilautakunta voi silti vahvistaa puolisoiden keskenään tekemän kirjallisen sopimuksen toiselle puolisolle suoritettavasta elatusavusta. Sopimus on esitettävä vahvistettavaksi Helsingin kaupungin sosiaalilautakunnalle (AL 50.2 §). Tällöin kuitenkin kahden edellytyksen tulee täytyä. Suomalaisella tuomioistuimella tulee olla asiassa toimivalta ja puolisoiden on tullut sopia Suomen lain soveltamisesta elatusvelvoitteeseen (AL 50.2 §). Näiden kriteerien toteutuessa on mahdollista, että suomalaiset puolisot tekevät ja vahvistuttavat elatusapusopimuksensa täällä, vaikka he asuisivat esimerkiksi Euroopan talousalueen ulkopuolella.²²⁹

Jotta sopimuksen vahvistuttaminen kävisi päinsä, on ensinnäkin Suomen tuomioistuimen oltava neuvoston asetuksen ((EY) N:o 4/2009) 3 tai 6 artiklan mukaan toimivaltainen elatusta koskevassa asiassa (AL 50.2 §). Asetuksen 3 artikla sisältää toimivaltaa koskevia yleisiä säännöksiä. Sen kohdissa a ja b käydetään asuinpaikan käsitettä toimivaltaisen tuomioistuimen osoittamiseen. Sen sijaan kohta c liittää toimivaltaisuuden henkilön oikeudellista asemaa koskevaan pääkanteeseen. Suomen tuomioistuin on toimivaltainen puolisoiden asuessa ulkomaille, kun sillä on toimivalta ratkaista henkilön oikeudellista asemaa koskeva kanne, johon elatusta koskeva vaatimus on liitännäinen. Toimivalta ei kui-

²²⁹ HE 144/2010 vp, s. 9.

tenkaan saa perustua yksinomaan osapuolen kansalaisuuteen. Neuvoston asetuksen 6 artikla koskee puolestaan toissijaista toimivaltaa.²³⁰

AL 50 §:n esitöiden mukaan olisi epäasianmukaista, jos sosiaalilautakunnan tulisi arvioida sopimuksen kohtuullisuus vieraan valtion lain mukaan.²³¹ Tämän takia edellytetään, että toisaalla asuvien puolisoitten, jotka kuitenkin haluavat tehdä ja vahvistuttaa elatusapusopimuksensa Suomessa, on tullut sopia Suomen lain soveltamisesta asiaan. Tässä sopimisessa on noudatettava elatusvelvoitteisiin sovellettavasta laista Haagissa 23 päivänä marraskuuta 2007 tehdyn pöytäkirjan (Haagin pöytäkirja) 7 artiklan määräyksiä.²³²

Suomessa käsiteltävää elatusvaatimusta varten puolisoit voivat nimenomaisesti määrätä Suomen lain sovellettavaksi (7.1 artikla). Määräämisen tulee tapahtua puolisoitten tekemässä ja heidän molempien allekirjoittamassa sopimuksessa ennen menettelyn alkamista. Sopimuksen on oltava kirjallinen tai tallennettuna millä tahansa välineellä niin, että sen sisältämät tiedot ovat saatavissa myöhemmää käyttöä varten (7.2 artikla).

5.2.3 ELATUSAPUSOPIMUKSEN MUUTTAMINEN

Perheoikeudelliselle elatussaamiselle on luonteenomaista, että sen perusteella syntynyt suoritusvelvollisuus voi syntyä, päättyä ja vaihdella ajan kuluessa laadultaan ja määrältään niiden muutosten mukaisesti, mitä elatusvelkojan elatusen tarpeessa ja elatusvelallisen elatuskyvyssä tapahtuu.²³³ Puolisoitten tekemän elatusavun suorittamista koskevan sopimuksen muuttamisesta säädetään AL 51 §:ssä – kuten tuomioistuimen antaman elatusapupäätöksenkin muuttamisesta. Kertakaikkista elatusapua koskevan sopimuksen muuttaminen on siten

²³⁰ Toimivalta tulee selvittää 6 artiklan mukaisesti Luganon yleissopimuksen määräysten nojalla, jos edellä mainitun 3 artiklan perusteella ei löydy toimivaltaista tuomioistuinta.

²³¹ HE 144/2010 vp, s. 9.

²³² Tämä tarkoittaa, että aviopuolisoitten elatusapusopimukseen sovellettava laki ei voi määräytyä Haagin pöytäkirjan muiden lainvalintasääntöjen mukaan. Puolisoitten tulee nimenomaan sopia Suomen lain soveltamisesta noudattaen 7 artiklan määräyksiä.

²³³ Takki: Avioliittolain elatussäännöksistä, 1975, s. 210.

rajallista, ja sopimuksen muutosharkinnassa on mahdollista huomioida kanteen vireille panoa edeltäneiden kuuden kuukauden aikaiset olosuhteet.²³⁴

Olosuhteiden muutoksen lisäksi puolisoiden elatusavusta tekemää sopimusta voidaan muuttaa, jos sopimusta on pidettävä kohtuuttomana. Kysymys voi tällöin olla elatusapusopimuksen alkuperäisestä tai jälkiperäisestä kohtuuttomuudesta, joka antaa aiheen tehdyn sopimuksen muuttamiselle.²³⁵ Tarve sosiaalilautakunnan vahvistaman sopimuksen muuttamiselle sopimuksen kohtuuttomuuden perusteella on arvioitu poikkeukselliseksi.²³⁶

Muutoksia voidaan tehdä myös sellaisiin sopimuksiin, joita ei ole esitetty lautakunnalle vahvistettaviksi tai jotka tuomioistuin on vahvistanut. Väliä ei ole sillä, tuleeko elatusapu suorittaa toistuvasti vai yhdellä kertaa.²³⁷ Puolisot ovat esimerkiksi voineet ennen avioeron vireille panemista solmia elatusapusopimuksen, johon ei ole haettu lautakunnan vahvistusta. Elatusavun saaja voi esittää sittemmin avioero-oikeudenkäynnin yhteydessä vaatimuksen suuremmasta elatusapumäärästä vedoten alkuperäisen sopimuksen kohtuuttomuuteen.²³⁸

5.3 KANSAINVÄLISESTÄ AVIOLIITOSTA

Suomalaisten ja ulkomaalaisten solmimien avioliittojen lisääntyessä ovat kasvaneet myös maasta toiseen vaadittavat ja suoritettavat elatusavut.²³⁹ Elatusapujen vahvistamisen avioerojen yhteydessä on ennustettu kääntyvän kasvuun, kun kansainväliset avioliitot ja niiden avioeroon päättymiset lisääntyvät.²⁴⁰ Tässä yhteydessä tulevat tarkasteltaviksi tuomioistuinten kansainväliseen toimivaltaan, sovellettavaan lakiin sekä päätösten tunnustamiseen ja täytäntöönpanoon liittyvät kysymykset.

Suomen, Islannin, Norjan, Ruotsin ja Tanskan välillä Tukholmassa 6.2.1931 tehdyn avioliittoa, lapseksiottamista ja holhousta koskevia kansainvälis-

²³⁴ Ks. luvussa 5.1.3 esitetty.

²³⁵ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 59.

²³⁶ HE 62/1986 vp, s. 62.

²³⁷ Aarnio & Helin: Suomen avioliitto-oikeus, 1992, s. 49.

²³⁸ HE 62/1986 vp, s. 62.

²³⁹ Mikkola: Kansainvälinen avioliitto- ja jäämistö-oikeus, 2009, s. 147.

²⁴⁰ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 55–56.

yksityisoikeudellisia määräyksiä sisältävän sopimuksen (SopS 20/1931, avioliit-
tokonventio) sisältämät määräykset kansainvälisestä toimivallasta puolison elat-
usapuasioissa on kumottu vuonna 2001. Tämän takia neuvoston asetusta (EY)
N:o 44/2001 tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden tunnustamisesta ja
täytäntöönpanosta siviili- ja kauppaoikeuden alalla (Bryssel I -asetus) sovelle-
taan nykyään Suomen ja Ruotsin välillä. Suhteessa Norjaan ja Islantiin sovelle-
taan Luganon sopimusta (L 612/1993). Suomen ja Tanskan välillä sovelletta-
vaksi tulee Brysselin sopimus.²⁴¹

Elatusapukysymykset ovat kansainvälisen toimivalta- ja täytäntöönpanosäänte-
lyn piirissä. Tuomioistuinten kansainvälistä toimivaltaa ja tuomioiden täytän-
töönpanoa koskevaan Luganon yleissopimukseen on liittynyt myös EU:n ulko-
puolisia maita. Sitä sovelletaan Suomen ja niiden EU:n ulkopuolisten valtioiden,
jotka ovat sopimukseen liittyneet, välisissä suhteissa. Tässä sääntelyssä tuorein
säädös on neuvoston asetus 4/2009. Sitä sovelletaan toimivaltaan elatusvelvoit-
teita koskevissa asioissa (AL 126.3 §). Asetuksessa säädetään tyhjentävästi
toimivallasta, minkä takia kansallisia säännöksiä ei voida enää asetuksen sovel-
tamisen alkamisesta lähtien soveltaa.²⁴² Se määrittää elatusasioiden oikeuspai-
kaksi pääsääntöisesti vastaajan asuinpaikan tai elatukseen oikeutetun asuin-
paikan (1 artikla). Aviopuolisot voivat tehdä myös sopimuksen tuomioistuimen
toimivallasta.²⁴³

KKO 2011:97

*Sveitsissä asuneet puoliset tuomittiin avioeroon 22 vuotta kestäneen
avioliiton jälkeen. Avioeron liitännäisvaatimuksena Sveitsiin asumaan
jäänyt puoliso vaati Suomeen muuttaneelta puolisoelta elatusapua. Kysy-
mys puolison oikeudesta elatusapuun Sveitsin lain nojalla. (Ään.)*

Puolisot oli vihitty avioliittoon Sveitsissä, missä heidän viimeinen yhteinen koti-
paikka myös sijaitsi. Heidät oli tuomittu avioeroon Suomessa. Avioeron jälkeen
vaimo oli päätenyt tulottomaksi ja varattomaksi, koska hänellä ei ollut ammattia
eikä koulutusta. Vaimon elatusapuvaatimuksen perusteena käräjäoikeudessa
oli se, että hän oli avioliiton ajan ollut pääasiassa kotirouva.

²⁴¹ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 56.

²⁴² HE 144/2010 vp, s. 9.

²⁴³ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 56.

KKO totesi, että AL 128.1 §:n mukaan silloin, kun puolisoilla ei ole kotipaikkaa samassa valtiossa, avioliiton henkilökohtaisiin oikeusvaikutuksiin tulee sovellettavaksi sen valtion laki, missä kummallakin puolisoilla viimeksi avioliiton aikana oli kotipaikka. Tämä edellyttää, että toisella puolisoilla on kotipaikka yhä siellä. Tapauksessa tuli siten sovellettavaksi Sveitsin laki. KKO:n perusteluiden mukaan entisen vaimon olosuhteita koskevan selvityksen perusteella hänen avioeron jälkeiset ansiotulonsa olivat olleet niin pienet, ettei hän kyennyt niillä elättämään itse itseään. Hän oli siten Sveitsin lain mukaan elatuksen tarpeessa.

Miehen maksukykyä tuli arvioida Suomessa vallinneiden olosuhteiden mukaan hänen muutettua maahan asumaan. Saadun selvityksen perusteella miehellä oli kyky elatusavun maksamiseen, joten KKO velvoitti miehen suorittamaan entiselle vaimolleen elatusapua 1 100 euroa kuukaudessa 1.7.2010 lukien. Hovioikeuden tuomion perusteella entiselle vaimolle suoritettuja eriä ei tullut palauttaa miehelle.

On huomattava, että AL 128 §:ää on muokattu vuonna 2011 voimaan tulleella muutoksella. Voimassa olevan sääntelyn mukaan asiassa, joka koskee oikeutta elatukseen, sovelletaan sen valtion lakia, joka määrätään sovellettavaksi elatusvelvoitteisiin sovellettavasta laista Haagissa 23 päivänä marraskuuta 2007 tehdyssä pöytäkirjassa (AL 128.2 §). Myös neuvoston asetuksessa 4/2009 on viittaus Haagin pöytäkirjaan, jonka mukaan elatusasiaan sovellettava laki määräytyy. Pöytäkirjan määräykset elatusvelvoitteisiin sovellettavasta laista ovat universaalisti sovellettavia. Niitä sovelletaan siksi myös silloin, kun pöytäkirjan määräykset johtavat sellaisen valtion lain soveltamiseen, joka ei ole mainitussa pöytäkirjassa osapuolena.²⁴⁴

Haagin pöytäkirjan sisältämä yleissääntö sovellettavasta laista määrää, että elatusvelvoitteisiin sovelletaan pääsääntöisesti sen maan lakia, jossa elatusapuun oikeutetun asuinpaikka on (3.1 artikla). Jos elatusapuun oikeutetun asuinpaikka muuttuu, uuden asuinpaikan lakia sovelletaan muutoksen tapahtumishetkestä lähtien (3.2 artikla). Tapauksessa KKO 2011:97 esitetyn ela-

²⁴⁴ HE 144/2010 vp, s. 9.

tusapuvaatimuksen osalta sovellettavaksi tulisi siten myös voimassa olevan lain mukaan pääsääntöisesti Sveitsin laki.

Haagin pöytäkirja sisältää kuitenkin erityissäännön, jota sovelletaan puolisoiden ja entisten puolisoiden kohdalla. Jos jonkun muun valtion lailla on läheisempi yhteys tapaukseen, sitä voidaan soveltaa. Tämä edellyttää, että jompikumpi puolisoista on 3 artiklan mukaan määräytyvän lain soveltamista vastaan (5 artikla).

Puolisoiden on mahdollista tehdä lakiviittaus johonkin 8 artiklan sallimaan lakiin. Haagin pöytäkirjan nojalla määräytyvän lain soveltamisesta voidaan kieltäytyä vain siinä määrin kuin sen vaikutukset olisivat selvästi vastoin tuomioistuinvaltion oikeusjärjestyksen perusteita (13 artikla). Elatusapuun oikeutetun tarpeet ja elatusvelvollisen varallisuus sekä elatusapuun oikeutetulle säännöllisten elatusmaksujen sijasta mahdollisesti maksettu korvaus otetaan huomioon elatusavun suuruutta määritettäessä, vaikka sovellettavassa laissa säädettäisiin toisin (14 artikla).

Vieraan valtion lain soveltamista rajoittava säännös löytyy myös AL:sta. Asia, joka koskee elatusavun vahvistamista tai vahvistetun elatusavun muuttamista, on aina elatusavun määrää harkittaessa huomioitava elatukseen oikeutetun tarve saada elatusta sekä elatusvelvollisen maksukyky²⁴⁵ sen estämättä, mitä sovellettavassa laissa säädetään (AL 132 §). Tämän suoraan sovellettavan säännöksen nojalla ei ole mahdollista luoda elatusvelvollisuutta, jos sitä ei ole puolisoilla sovellettavan vieraan valtion lain perusteella.²⁴⁶

Suomi on mukana useissa valtakunnan rajat ylittävää elatusapujen perintää koskevissa järjestelyissä.²⁴⁷ Niiden lisäksi Suomi tunnustaa ja panee täytäntöön

²⁴⁵ KKO totesi tapauksen KKO 2011:97 perusteluissa, ettei siinä tuomittua elatusapua tullut pitää AL 132 §:n mukaisesti liian suurena, sillä elatusavun määrää harkittaessa oli huomioitu elatuksen tarve ja maksukyky.

²⁴⁶ Mikkola: Kansainvälinen avioliitto- ja jäämistöoikeus, 2009, s. 145.

²⁴⁷ Kansainvälisiä velvoitteita sisältyy pohjoismaiden kesken tehtyyn sopimukseen elatusapujen perimisestä pakkotoimin (SopS 8/1963), vuoden 1973 Haagin sopimukseen elatusapua koskevien päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta (SopS 35/1983), Bryssel I -asetukseen, yleissopimukseen tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden täytäntöönpanosta yksityisoikeuden alalla (Luganon sopimus; SopS 44/1993), Suomen ja Kanadan Ontarion osavaltion välillä voimassa olevaan vastavuoroisuusjärjestelyyn (SopS 33/1990), Suomen ja Amerikan

ulkomailla elatusavusta annettuja päätöksiä oman lainsäädäntönsä nojalla.²⁴⁸ Ratkaisut, jotka koskevat puolison elatusta, ovat täytäntöön pantavissa ulkomailla annetun elatusapua koskevan päätöksen tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta annetun lain (370/1983) mukaisesti. Pohjoismaista elatusavun perimistä koskevaa sopimusta (SopS 8/1963) noudatetaan yhä pohjoismaiden välillä. Niiden säännökset ovat nykyään neuvoston asetuksen 4/2009 mukaisia.²⁴⁹

Neuvoston asetuksen 4/2009 mukaan jäsenvaltiossa tehty elatusvelvoitepäätös on tunnustettava muissa jäsenvaltioissa ilman eri menettelyä. Päätös, joka on tehty jäsenvaltiossa, jota vuoden 2007 Haagin pöytäkirja sitoo, tunnustetaan toisessa jäsenvaltiossa ilman eri menettelyä ja ilman, että tunnustamista voi vastustaa. Jos päätös on tuossa jäsenvaltiossa täytäntöönpanokelpoinen, se on sitä myös toisessa jäsenvaltiossa ilman täytäntöönpanokelpoiseksi julistamista (17 artikla).

Päätös, joka on tehty jäsenvaltiossa, jota vuoden 2007 Haagin pöytäkirja ei sido, tunnustetaan toisissa jäsenvaltioissa ilman eri menettelyä (23.1 artikla). Jos kysymys päätöksen tunnustamisesta sellaisenaan on riidan kohteena, voi jokainen, jonka etua päätöksen tunnustaminen koskee, pyytää vahvistettavaksi, että päätös on tunnustettava (23.2 artikla). Jos päätökseen vedotaan jäsenvaltion tuomioistuimessa vireillä olevassa asiassa ja tuon asian ratkaisu riippuu siitä, onko päätös tunnustettava, on asiaa käsittelevä tuomioistuin toimivaltainen ratkaisemaan tunnustamista koskevan kysymyksen (23.3 artikla). Päätös, joka on tehty jäsenvaltiossa, jota vuoden 2007 Haagin pöytäkirja ei sido, ja joka on siellä täytäntöönpanokelpoinen, pannaan täytäntöön muussa jäsenvaltiossa, kun päätös asiaan osallisen hakemuksesta on siellä julistettu täytäntöönpanokelpoiseksi (26 artikla).

yhdysvaltojen välillä voimassa olevaan vastavuoroisuusjärjestelyyn (SopS 57/1996) sekä Suomen hallituksen ja Amerikan yhdysvaltain hallituksen väliseen sopimukseen elatusvelvollisuuden täytäntöönpanosta (SopS 74/2007).

²⁴⁸ HE 144/2010 vp, s. 2.

²⁴⁹ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 57.

5.4 ELATUSAVUN INDEKSISIDONNAISUUS

Eräiden elatusapujen sitomisesta elinkustannuksiin annetussa laissa (583/2008, Indeksil) on huomioitu tarve tarkistaa elatusapuja silloin, kun tuon tarpeen aiheuttaa rahan arvon muuttuminen.²⁵⁰ AL:ssa tarkoitettuja elatusapuja voidaan korottaa elinkustannusten nousun seurauksena. Korotuksia ei tarvitse vahvistuttaa erillisessä menettelyssä. Vallitsevan kannan mukaan indeksikorotuksista ei voi etukäteisesti luopua sopimuksella, mutta ne voidaan ikään kuin antaa anteeksi jälkikäteen kuten erääntyneet elatusapuerät.²⁵¹

Elatusapusuoritusten määrästä sopiminen on vahvasti dispositiivista. Kirjallisuudessa on tältä kannalta ajatellen esitetty mahdolliseksi sopia elatusapu vapaaksi indeksisidonnaisuudesta.²⁵² Sen sijaan nimenomaiseen elatusapusopimukseen ei voitane ottaa ehtoa indeksisidonnaisuudesta luopumisesta. Elatusapuelvelkojan tulee seurata elatusavun muutoksia ja ryhtyä toimiin alimittaisen suoritusten johdosta. Joskus elatusavun saajan passiivinen käyttäytyminen voi johtaa siihen, ettei indeksikorotuksia tule maksaa.²⁵³

Elatusapuja korotetaan kalenterivuositain vuoden alusta elinkustannusindeksin nousua vastaavasti (IndeksiL 2.1 §). Vuotuinen muutos lasketaan mainitun indeksin kuluvaan vuoden lokakuun ja edellisen vuoden lokakuun pistelukujen mukaan (IndeksiL 2.2 §). Korotus tehdään myös elatusapuun, jonka määrä on päätöksellä tai sopimuksella vahvistettu edellisen korottamisajankohdan jälkeen (IndeksiL 2.3 §). Elatusapuun oikeutettu voi vaatia elatusapua tarkistetun määrän mukaisena. Jos taas elinkustannusindeksin lokakuun indeksiluvun on todettu laskeneen aikaisemman ajankohdan indeksiluvusta, on elatusapuja alennettava noudattaen vastaavasti, mitä niiden korottamisesta säädetään (IndeksiL 5 §).

²⁵⁰ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 222.

²⁵¹ Gottberg-Talve: Puolison elatusapua koskevista sopimuksista avioerossa. Teoksessa: Kartio, Wikström, Saarnilehto & Nuutila (toim.): Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta, 1991, s. 79.

²⁵² Esimerkiksi puolisoitten sopiessa laskevammääräisestä elatusavusta he pääsevät laillisesti samantyyppiseen tilanteeseen kuin sopimalla suoritettava elatusapu indeksisidonnaisuudesta vapaaksi.

²⁵³ Gottberg-Talve: Puolison elatusapua koskevista sopimuksista avioerossa. Teoksessa: Kartio, Wikström, Saarnilehto & Nuutila (toim.): Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta, 1991, s. 80–82.

6 ELATUSVELVOLLISUUDEN VAIKUTUKSIA

6.1 OIKEUS SAADA TOIMEENTULOTUKEA

Joidenkin taloudelliseen tarveharkintaan perustuvien sosiaalietuuksien saaminen on riippuvaista hakijan tulojen lisäksi hänen puolisonsa tuloista. Tämä seuraa siitä, että puolisolta saatavaa elatusta pidetään näissä tapauksissa ensisijaisena julkiseen turvaan katsottuna. Toimeentulotuki on esimerkki tällaisesta puolison tuloista riippuvaisesta etuudesta.²⁵⁴ Kysymys on elatusvastuun jakautumisesta puolison ja yhteiskunnan kesken.²⁵⁵

Oikeus saada toimeentuloa on otettu sääntelyn kohteeksi toimeentulotuesta annetussa laissa (1412/1997, TTTL). Sosiaalihuoltoon kuuluvana se on viimesijainen taloudellinen tuki, jolla on tarkoitus turvata henkilön ja perheen toimeentulo ja edistää itsenäistä selviytymistä. Toimeentulotuen avulla turvataan ihmisarvoisen elämän kannalta vähintään välttämätön toimeentulo (TTTL 1 §). Lähtökohtaisesti jokaisella on velvollisuus kykynsä mukaan pitää huolta itsestään ja omasta elatuksestaan. Siinä laajuudessa kuin AL:ssa säädetään, on lisäksi huolehdittava oman puolison elatuksesta (TTTL 2.2 §). Avioliitossa elävi- en osalta tämä tarkoittaa, että avioliiton solmineen henkilön on huolehdittava puolisonsa elatuksesta kykynsä mukaan (AL 46.1 §).

Avioliitosta seuraava elatusvelvollisuus vaikuttaa mahdollisuuteen saada toimeentulotukea. Jokainen on kuitenkin oikeutettu toimeentulotuen saamiseen, jos tuki on tarpeellinen eikä henkilö voi saada toimeentuloa muulla tavoin (TTTL 2.1 §). Toimeentulotukeen nähden ensisijaisia toimeentulon muodot on lueteltu laissa. Niiden lisäksi myös muut tavat toimeentulon hankkimiseksi ovat mahdollisia. Toimeentulotuen tarpeessa olevan ja avioliiton solmineen henkilön on tukeuduttava aviopuolisonsa tuloihin tai varallisuuteen ennen kuin hän voi saada toimeentulotukea.

²⁵⁴ Huhtanen: Julkinen elatus. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 56.

²⁵⁵ Gottberg: Yksityinen elatus. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 18.

Siitä huolimatta, että perustuslakivaliokunta on tähdentänyt puolisoiden itsenäisyyttä ja yksilöllisyyttä periaatetasolla, se on päätenyt edellyttämään työssä käyvän puolison tietyin edellytyksin elättävän toista puolisoa. Perustoimeentulon turva ei ole yksilölle perustuslain tasolla säädetty subjektiivinen oikeus.²⁵⁶ Sosiaaliturvasäännösten tarveharkinnan on esitetty epäsuorasti ilmentävän miehisen perheenelättäjämallin olemassaoloa.²⁵⁷

On mahdollista, että toimeentulotuen myöntävä toimielin määrää tukipäätöstä tehdessään, että toimeentulotuki tai osa siitä peritään takaisin tuen saajan elatusvelvolliselta, jos hän on tahallaan laiminlyönyt elatusvelvollisuutensa (TTTL 20.1 §:n 4 kohta). Tämä lainkohta mahdollistaa sen, että toimeentulotuki, jonka henkilö on saanut, voidaan edellytysten täytyessä periä takaisin hänen avio- puolisoltaan. Korvausvelvollisella on oltava asiasta päätettäessä tai myöhemmin oikeus saada tuloja tai varoja, jotta tuki voidaan periä häneltä takaisin. Tällä edellytyksellä varmistetaan se, ettei itse korvausvelvollisen tai sellaisen henkilön, josta hän on velvollinen pitämään huolta, toimeentulo vaarannu (TTTL 21.1 §).

KHO 2009:79

Puoliso ei perheen taloudellisista ja muista olosuhteista saatu selvitys huomioon ottaen ollut tahallaan laiminlyönyt elatusvelvollisuuttaan. Hallinto-oikeuden päätös kumottiin ja sosiaalilautakunnan hakemus puolison velvoittamisesta korvaamaan toisen puolison avioliiton aikana puolisojen erillään asuessa saama toimeentulotuki hylättiin.

Tapauksessa oli kysymys ensinnäkin siitä, oliko puoliso tahallaan laiminlyönyt elatusvelvollisuutensa. Toiseksi oli ratkaistava, voitiinko samainen puoliso velvoittaa maksamaan kaupungille takaisin toimeentulotuki, jonka hänen aviovaimonsa oli saanut puolisojen avioliiton aikana. Kaupungin sosiaalilautakunta vaati ensin hallinto-oikeudessa, että aviomies velvoitetaan korvaamaan kaupungille 1 094,57 euroa hänen vaimolleen maksetun 1 241,33 euron suuruisen toimeentulotuen takia. Perusteena takaisinperinnälle oli aviomiehen laiminlyömä elatusvelvollisuus. Miehen katsottiin olleen sosiaalityöntekijän yhteydenotosta

²⁵⁶ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 91.

²⁵⁷ Pykkänen: Puolison elatus sukupuolittuneena oikeudellisena ilmiönä. Teoksessa: Nousiainen & Wilhelmsson (toim.): Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia, 1994, s. 141.

lähtien tietoinen siitä, että hänen puolisonsa oli vailla toimeentuloa. Hallinto-oikeuden mukaan mies oli laiminlyönyt tahallaan elatusvelvollisuutensa.

Hallinto-oikeuden päätös kumottiin ja sosiaalilautakunnan mieheen kohdistama hakemus vaimon saaman toimeentulotuen takaisinperinnästä hylättiin, sillä mies ei KHO:n mukaan ollut laiminlyönyt elatusvelvollisuuttaan tahallaan TTTL 20.1 §:n 4 kohdassa tarkoitetulla tavalla. KHO totesi arvioinnissaan, että puoliso on kyllä TTTL:n mukaan velvollinen pitämään huolta puolisonsa elatuksesta niin kuin AL:ssa säädetään. Ratkaisussa huomioitiin puolisojen olosuhteita koskevan asiakirjaselvityksen lisäksi se, että mies oli puolisonsa pois muuttamisen jälkeen yksin vastannut perheen kuluista sekä lapsen hoidosta aiheutuneista ylimääräisistä menoista.

6.2 SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON ASIAKASMAKSU JA PALVELUSETELI

Laissa on joissakin tapauksissa voitu säätää julkisoikeudellinen maksu määritettäväksi niin, että maksuvelvollisen muut sitoumukset otetaan määrittelyssä huomioon. Maksun suuruus on silloin mahdollista määrittää tarkalleen vasta silloin, kun sitoumusten laajuus on ensin selvitetty.²⁵⁸ Kotiin yksinään jäävän puolison taloudellinen asema voisi heikentyä merkittävästi, jos pitkäaikaisen laitoshoidon asiakkaaksi joutuneen ja perheen talouteen aiemmin suuremmalla rahaosuudella panostaneen puolison laitoshoitomaksu mitoitettaisiin vain tämän omien tulojen perusteella. Asiakasmaksuasioissa kohtaavat kunnan oikeus periä asiakkailta maksuja sosiaali- ja terveydenhuollosta aiheutuvista kustannuksista ja aviopuolison elatuksen turvaaminen.²⁵⁹

Tilanne, jossa aviopuolisot asuvat toisistaan erillään toisen puolison pitkäaikaisen laitoshoidon takia, on otettu sääntelyn kohteeksi sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetussa laissa (734/1992, AsiakasmaksuL). Sillä seikalla, elääkö pitkäaikaisen laitoshoidon asiakas avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa, on vaikutusta hänen asiakasmaksunsa suuruuteen. KHO on todennut, että puolisojen velvollisuus osallistua toistensa elatukseen AL:ssa

²⁵⁸ Kangas: Puolisoiden elatusvelvollisuus ja laitoshoitomaksu. Teoksessa: Van Aerschot, Ilveskivi & Piispanen (toim.): Juhlakirja Kaarlo Tuori 50 vuotta, 1998, s. 189.

²⁵⁹ Luoto: Pitkäaikaispotilaiden asiakasmaksu ja puolison asema, 2002, s. 3–5.

säädetyllä tavalla tulee aina huomioida sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksua määrättäessä riippumatta siitä, onko elatusapusopimus vahvistettu vai ei.²⁶⁰

Maksukykyä arvioitaessa ja maksun suuruutta määrättäessä voidaan ottaa huomioon muun muassa henkilön eläminen yhteistaloudessa avioliitossa siten kuin AsiakasmaksuL:ssa tai sen nojalla annetussa asetuksessa tarkemmin säädetään (AsiakasmaksuL 10.1 §). Maksukyvyn mukaan määräytyvän maksun suuruutta määrättäessä otetaan huomioon palvelua käyttäneiden henkilöiden tulot siten kuin AsiakasmaksuL:ssa tai sen nojalla annetussa asetuksessa tarkemmin säädetään (AsiakasmaksuL 10.2 §). AsiakasmaksuL:n nojalla on annettu asetus sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista (912/1992, AsiakasmaksuA).

Kunnat voivat päättää asiakasmaksujen suuruuden AsiakasmaksuL:n ja AsiakasmaksuA:n sisältämien määräysten puitteissa. Ennen maksun määräämistä pitkäaikaisessa laitoshoidossa olevan henkilön ja hänen kanssaan yhteistaloudessa avioliitossa juuri ennen laitoshoidon alkamista asuneen henkilön kuukausitulosta vähennetään muun muassa suoritettavaksi vahvistetut elatusavut ja tosiasiallisista perhesuhteista johtuvat muut vastaavat kustannukset (AsiakasmaksuL 10 c.1 §:n 1 ja 2 kohta). Vähentää ei kuitenkaan voida suoritettavaksi vahvistettua elatusapua, jos elatusavun saajana on aviopuoliso, jonka kanssa elatusavun suorittaja on elänyt yhteistaloudessa välittömästi ennen laitoshoidon alkamista (AsiakasmaksuL 10 c.2 §). Lainkohdan mukaisesti vähennettävänä kustannuksena ei pidetä myöskään henkilön hallinnassa olevasta asunnosta aiheutuvia asumismenoja.²⁶¹

Siinä tapauksessa, että henkilö on välittömästi ennen laitoshoidonsa alkamista elänyt yhteistaloudessa avioliitossa ja hänen kuukausitulonsa ovat suuremmat kuin puolisonsa kuukausitulot, maksu määräytyy puolisojen yhteenlaskettujen kuukausitulojen perusteella. Tässä tilanteessa kuukausitulona otetaan pitkäai-

²⁶⁰ Ks. ratkaisun KHO 2002:3 esittely sivuilla 51–52.

²⁶¹ Tapauksessa KHO 2009:24 kunnan perusturvalautakunta oli päättänyt jatkossa periä pitkäaikaisen laitoshoidon asiakkailta AsiakasmaksuL:n mukainen maksu huomioimatta heille asunnon hallinnasta aiheutuvia kustannuksia. KHO:n mukaan päätös ei ollut lainvastainen.

kaisessa laitoshoidossa olevan henkilön ennakonpidätyksen ja ennakonkannon jälkeisten tulojen sekä verovapaiden tulojen lisäksi vastaavalla tavalla huomioon sen henkilön tulot, joka on välittömästi ennen laitoshoidon alkamista elänyt yhteistaloudessa avioliitossa pitkäaikaisessa laitoshoidossa olevan kanssa (AsiakasmaksuL 7 c.2 § ja 10 b.1 §). Pitkäaikaisessa laitoshoidossa olevalta perittävä maksu voi olla tällöin enintään 42,5 % puolisoiden yhteenlasketuista kuukausituloista. Laitoshoidossa olevan henkilökohtaiseen käyttöön tulee kuitenkin jäädä vähintään 90 euroa kuukaudessa (AsiakasmaksuL 7 c.2 §).²⁶²

Pitkäaikaisesta laitoshoidosta perittävä maksu voi muodostua alhaisimmaksi tilanteessa, jossa vain parempituloinen puoliso on hoitolaitoksessa asiakkaana ja maksu määräytyy puolisoiden yhteenlasketuista tuloista. Sääntelyn ansiosta puolisoiden keskenään tekemät etukäteiset elatussopimukset eivät ole enää tarpeellisia.²⁶³ Tilanteessa, jossa kumpikin puolisoista on laitoksessa, maksut määräytyvät erisuuruisiksi. Kummankin maksu määräytyy tällöin oman kuukausiansion mukaan, joten parempituloinen puoliso voi maksaa hoidostaan enemmän ja pienempituloinen vastaavasti vähemmän.²⁶⁴

Laitoshoitomaksun enimmäismäärisiä prosentteja ei ole tarkoitettu säännön mukaisiksi maksun määriksi, vaan maksu on asetettava kunkin henkilön osalta omakohtaisesti.²⁶⁵ Sosiaalihuollon palveluista määrätty maksu ja terveydenhuollon palveluista henkilön maksukyvyyn mukaan määrätty maksu on kuitenkin jätettävä perimättä tai sitä on alennettava siltä osin kuin maksun periminen vaa-

²⁶² Jos pitkäaikaista laitoshoidoa tarvitseva ja hoidossa oleva henkilö ei ole välittömästi ennen laitoshoidon alkamista elänyt yhteistaloudessa avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa, häneltä peritään hänen maksukyynsä mukainen maksu, joka voi olla enintään 85 % hänen omasta kuukausitulostaan. Kuukausitulona otetaan huomioon pitkäaikaisessa laitoshoidossa olevan henkilön tulot ennakonpidätyksen ja ennakonkannon jälkeen sekä verosta vapaat tulot. Maksu voidaan kuitenkin määrätä enintään sen suuruiseksi, että hoitoa saavan henkilökohtaiseen käyttöön jää kuukausittain vähintään 90 euroa (AsiakasmaksuL 7 c.1 § ja 10 b.1 §). Jos molemmat puoliset ovat pitkäaikaisessa laitoshoidossa, maksu määräytyy silloinkin AsiakasmaksuL 7 c.1 §:n mukaisesti (AsiakasmaksuL 7 c.2 §).

²⁶³ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, 2013, s. 12.

²⁶⁴ Ks. esimerkilaskelma pitkäaikaisesta laitoshoidosta perittävän asiakasmaksun suuruudesta (LIITE 2).

²⁶⁵ Kangas: Puolisoiden elatusvelvollisuus ja laitoshoitomaksu. Teoksessa: Van Aerschot, Ilveskivi & Piispanen (toim.): Juhlakirja Kaarlo Tuori 50 vuotta, 1998, s. 209.

rantaa henkilön tai perheen toimeentulon edellytyksiä tai henkilön lakisääteisen elatusvelvollisuuden toteuttamista (AsiakasmaksuL 11.1 §).²⁶⁶

Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelusetelistä annetun lain (569/2009, PalveluseteliL) tarkoituksena on palvelusetelin avulla lisätä asiakkaan ja potilaan valinnan mahdollisuuksia, parantaa palvelujen saatavuutta ja edistää kuntien sosiaali- ja terveystoimen sekä elinkeinotoimen ja yksityisten palvelujen tuottajien yhteistyötä (PalveluseteliL 1 §). Palvelusetelillä kunta myöntää palvelun saajalle sitoumuksen korvata palvelujen tuottajan antaman palvelun kustannukset kunnan ennalta määräämään arvoon asti (PalveluseteliL 3.1 §:n 2 kohta). Palvelusetelin voi saada jokainen sosiaali- ja terveyspalveluja tarvitseva henkilö. Asiakkaan palvelun tai hoidon tarve on kuitenkin arvioitava ennen palvelusetelin myöntämistä.²⁶⁷

Kunnan on määrättävä palvelusetelin arvo sellaiseksi, että se on asiakkaan kannalta kohtuullinen. Palvelusetelin arvoa määrättäessä tulee huomioida se, että kaikilla tulisi tuloista riippumatta olla mahdollisuus käyttää palvelusetelillä hankittavia palveluja.²⁶⁸ Kohtuullisuusarvioinnissa on huomioitava kustannukset, jotka aiheutuvat kunnalle vastaavan palvelun tuottamisesta kunnan omana tuotantona tai hankkimisesta ostopalveluna. Asiakkaan maksettavaksi jäävä arvioitu omavastuuosuus on myös otettava arvioinnissa huomioon (PalveluseteliL 7.1 §).

Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetun lain 4 ja 5 §:ssä asiakkaalle maksuttomiksi säädettyjen sosiaali- ja terveyspalvelujen hankkimiseksi annettavan palvelusetelin arvo tulee määrätä niin, että asiakkaalle ei jää maksettavaksi omavastuuosuutta (PalveluseteliL 7.2 §). Palvelusetelin arvoa on korotettava, jos asiakkaan tai hänen perheensä toimeentulo tai asiakkaan lakisääteinen elatusvelvollisuus muutoin vaarantuu (PalveluseteliL 8.1 §). Tarkoituksena on mahdollistaa asiakkaiden palvelusetelin käyttö heidän maksukyvyys-

²⁶⁶ KHO on todennut ratkaisussaan (KHO 2009:24), että kunnan päätöksellä olla huomioimatta tiettyjä kustannuksia asiakasmaksua määrättäessä ei ole yksittäisen henkilön kannalta sitovaa merkitystä, sillä AsiakasmaksuL 11 § mahdollistaa maksun alentamisen tai jopa perimättä jättämisen kussakin yksittäistapauksessa erikseen.

²⁶⁷ HE 20/2009 vp, s. 26.

²⁶⁸ HE 20/2009 vp, s. 19.

tään riippumatta. PalveluseteliL 8.1 § vastaa AsiakasmaksuL 11.2 §:ää, ja mahdollistaa asiakkaalle palvelun hinnasta maksettavaksi jäävän osan alentamisen. Palvelusetelin arvon korottamisen on kuvattu voivan olla ensisijainen toimi suhteessa toimeentulotuen myöntämiseen.²⁶⁹

6.3 PÄIVÄSAKON RAHAMÄÄRÄ

Päiväsakon rahamäärän vahvistamisesta säädetään rikoslaissa (39/1889, RL). Määrä on vahvistettava kohtuulliseksi sakotettavan henkilön maksukykyyn nähden. Kohtuullisena päiväsakon rahamääränä on pidettävä yhtä kuudeskymmenesosaa sakotettavan keskimääräisestä kuukausitulosta, josta on vähennetty valtioneuvoston asetuksella määriteltävät verot ja maksut sekä kiinteä peruskulutusvähennys.

Päiväsakkoa voidaan alentaa, jos sakotettava henkilö on elatusvelvollinen (RL 2 a:2.1-2). Valtioneuvoston asetuksen (1037/2001) mukaan sakotettavan henkilön elatuksen varassa olevasta puolisoista vähennetään päiväsakon rahamäärästä 3 euroa (päiväsakon rahamäärästä annetun asetuksen muuttamisesta annetun asetuksen 3 §).

6.4 VEROTUKSESTA

Tuloverolain (1535/1992, TVL) mukaan puolisoita verotetaan valtion- ja kunnallisverotuksessa saamiensa tulojen perusteella eri verovelvollisina (TVL 14 §). Puolisoiden erillisverotukseen siirryttäessä tavoiteltiin naisten ansiotyössä käymisen laajentamista.²⁷⁰ Kotityötä tehneiden puolisoitten ajautumisen kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön ajateltiin helpottuvan erillisverotuksen myötä. Vuonna 1976 toteutunut aviopuolisoiden erillisverotus – koskien tuolloin muita kuin pääomatuloja – muovasikin perheen sisäistä työnjakoa ja naisten osallistumista työmarkkinoille. Erillisverotuksella ilmaistiin sitä, että perheoikeuden lähtökohtana ei ollut tässä suhteessa enää perheyksikkö, vaan yksilö. Naiset ja äidit näh-

²⁶⁹ HE 20/2009 vp, s. 17 ja s. 30.

²⁷⁰ Pyllkkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 147.

tiin yksilöinä, eikä perhettä tullut pitää yhtenäisenä kokonaisuutena verotukselliselta kannalta.²⁷¹

Erillisverotus koskee nykyään sekä ansio- että pääomatuloja. Puolisoiden tulojen yhteisverotuksesta luopumisesta huolimatta avioliitto ei ole muuttunut täysin merkityksettömäksi tuloverotuksen kannalta: esimerkiksi joidenkin vähennysten ja alijäämähyvityksen tarkastelussa henkilöiden pitämistä puolisoina on vaikutusta. Jos esimerkiksi verovelvollisen veronmaksukyky on erityisten syiden takia alentunut olennaisesti, vähennetään hänen puhtaasta ansiotulostaan kohtuullinen määrä – ei kuitenkaan enempää kuin 1 400 euroa. Erityisenä syynä laissa mainitaan elatusvelvollisuus. Arvioinnissa on otettava huomioon verovelvollisen ja hänen perheensä käytettävissä olevat tulot ja varallisuus (TVL 98 §).

Niin sanottu elatusvelvollisuusvähennys ei sen sijaan koske avioliiton perusteella maksettavia elatusmaksuja. Puolisolleen elatusapua maksavan elatusvelvollisen ansiotulosta valtiolle suoritettavasta tuloverosta ei vähennetä osaa verovuonna maksetun elatusavun määrästä – toisin kuin lapsen elatusta koskevan lainsäädännön mukaisesti sopimuksella tai tuomiolla vahvistetun elatusavun maksajan osalta voidaan tehdä (TVL 127 §).

Veronkantoviranomainen voi kuitenkin hakemuksesta myöntää osittaisen tai täydellisen vapautuksen veronkantolain (609/2005, VeronkantoL) nojalla kannettavasta verosta ja maksusta sekä niiden viivästysseuraamuksista ja muista seuraamuksista.²⁷² Vapautuksen myöntäminen on mahdollista, jos vero- tai maksuvelvollisen veronmaksukyky on elatusvelvollisuuden vuoksi olennaisesti alentunut (VeronkantoL 38 a.2 §:n 1 kohta). Verohallinto voi hakemuksesta myöntää vapautuksen elatusvelvollisuuden takia myös verotililain (604/2009) nojalla kannettavasta verosta tai maksusta sekä niiden viivästysseuraamuksista ja muista seuraamuksista (verotililaki 46 §).

Veronalaiseksi tuloksi ei katsota rahana tai tavarana saatua avustusta, joka vapaaehtoisen sitoumuksen tai muun velvoitteen nojalla suoritetaan määrääjoin

²⁷¹ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 76–77.

²⁷² Vapautusta ei kuitenkaan voi myöntää tuloveron ennakosta, korkotulon lähdeverosta eikä metsänhoitomaksusta (VeronkantoL 38 a.1 §).

entiselle tai välien rikkoutumisen vuoksi pysyvästi erillään asuvalle puolisolle (TVL 91 §). Perintö- ja lahjaverolain (378/1940, PerVL) mukaan lahjaveroa ei ole suoritettava siitä, mitä joku on käyttänyt toisen elatukseksi tai muutoin antanut toiselle tähän tarkoitukseen sellaisessa muodossa, että lahjansaajalla ei ole mahdollisuutta käyttää lahjoitettua määrää muihin tarkoituksiin (PerVL 19 §). Puolisolle maksettava kotityöpalkka katsotaan sen sijaan lahjaksi.²⁷³ Lahjansaaja on tällöin velvollinen suorittamaan saamastaan omaisuudesta valtiolle veroa PerVL:n mukaisesti edellyttäen, että ainakin toinen lahjoituksen osapuolista asui lahjoitushetkellä Suomessa (PerVL 1.1 § ja 18.1 §:n 1 kohta).

²⁷³ Ks. kotityöpalkasta sivulta 24.

7 AVIOPUOLISOIDEN VÄLISESTÄ

ELATUSVELVOLLISUUDESTA MUUALLA

7.1 RUOTSI

Pohjoismaissa on tehty onnistunutta yhteistyötä 1920-luvun avioliittolakeja säädettyäessä. Sen sijaan viimeisen muutaman vuosikymmenen ajan pohjoismaista lakiyhteistyötä on tehty perheoikeudessa harvemmin. Muutokset yhteiskunnassa eri ajankohtina ovat olleet yhteistyön rajoittajia. Esimerkiksi Ruotsi lähti seuraamaan 1970-luvulta lähtien muista maista riippumatonta ja erottuvaa väylää parisuhdesääntelyssään. Pohjoismaat ovat solmineet perheoikeudellisia valtiosopimuksia 1930-luvulla. Merkittävin perheoikeuteen liittyvä sopimus on avioliitokonventio, jota on muutettu sen perustana olleiden asioiden muuttumisen takia.²⁷⁴

Aviopuolisoiden keskinäisen elatusvelvollisuuden sääntely lain tasolla on toteutettu Ruotsissa ja Suomessa samantyyppisesti, mutta joitakin eroavaisuuksiakin löytyy. Aviopuolisoiden välinen elatusvelvollisuus on otettu Ruotsissa sääntelyn kohteeksi Suomea aikaisemmin. Ruotsin voimassa oleva avioliittolaki (äktenskapsbalk 1987:230, ÄktB) sekä sen edeltäjä (giftermålsbalk 1920:405, GB) sisältävät kumpikin määräyksiä elatusvelvollisuudesta. Siitä lähtien, kun GB tuli vuonna 1920 voimaan, aviopuolisot ovat olleet taloudellisesti itsenäisiä suhteessa toisiinsa.²⁷⁵ Aikaisemman lain säännökset siirrettiin sisällöllisesti muuttamattomina uuteen, vuonna 1988 voimaan tulleeseen lakiin.²⁷⁶ Lapsen elatuksesta on oma lakinsa (föräldrabalk 1949:381). ÄktB:n III osan 6 luvussa säädetään aviopuolisoiden taloudellisista suhteista.

GB:n sisältämät säännökset aviopuolisoiden velvollisuuksista toisiaan kohtaan avioliiton aikana olivat yksityiskohtaisempia kuin ÄktB:n säännökset. Yksityis-

²⁷⁴ Mikkola: Kansainvälinen avioliitto- ja jäämistöoikeus, 2009, s. 35–36 ja s. 48–49.

²⁷⁵ RH 2000:42.

²⁷⁶ Agell: Underhåll till barn och make, 1986, s. 10–11.

kohtaista sääntelyä poistettiin vuoden 1978 tarkistusten²⁷⁷ yhteydessä. Kokeumus oli osoittanut, ettei säännöksiin vedottu oikeudenkäynneissä tuskin koskaan. Tärkeänä pidettiin kuitenkin sitä, että laissa olisi aviopuolisoiden laajasta valinnanvapaudesta huolimatta säännöt taloudellisesti heikomman osapuolen suojaksi avioerotilannetta silmällä pitäen.²⁷⁸ ÄktB:n elatussäännökset käsittelevät elatusavun maksamisen edellytyksiä ja niiden täyttämistä, suorittamisaikaa, pitkäkestoisen avioliiton määritelmää sekä maksettavan elatuksen suuruutta.²⁷⁹

ÄktB:n taustalla on käsitys siitä, että puolisoiden tulee elää samanlaisissa olosuhteissa ja heidän elintasonsa tulee olla yhtäläinen.²⁸⁰ Aviopuolisoiden yhtäläisen elintason korkeus jää puolisoiden päätettäväksi, sillä se muodostuu heidän taloudellisten edellytystensä mukaan.²⁸¹ Julkista sosiaaliapua pidetään myös Ruotsissa toissijaisena perheoikeudelliseen elatusvelvollisuuteen nähden.²⁸² Ruotsalaisen oikeuskirjallisuuden mukaan saamissuhdetta koskevat normaalisäännöt eivät sinänsä koske elatussuhteita.²⁸³ Tilanne on kuitenkin toinen, jos elatusapuvaatimus kohdistuu kuluneeseen aikaan tai koskee erääntynyttä elatusapua.²⁸⁴

Aviopuolisoiden välistä elatusvelvollisuutta ei voi siirtää Ruotsissakaan.²⁸⁵ Perheoikeudellista elatusvelvollisuutta voidaan pitää luonteeltaan pakottavana myös siinä mielessä, että puoliso ei voi etukäteen luopua periaatteellisesta oikeudestaan saada elatusapua.²⁸⁶ Perheen elatus käsittää sekä yhteisen talou-

²⁷⁷ Ruotsin avioliitolakiin otetuilla tarkistuksilla toteutettiin sääntelyä myös elatusvelvollisen hyväksi: oikeutta saada elatusapua takautuvasti rajoitettiin samoin kuin oikeutta vaatia vahvistettua elatusapua. Kohtuullistamissäännöt voivat myös olla eduksi elatusvelvolliselle.

²⁷⁸ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 110–111.

²⁷⁹ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 107–108.

²⁸⁰ RH 2000:42.

²⁸¹ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 109.

²⁸² Agell: Underhåll till barn och make, 1986, s. 93 ja s. 117.

²⁸³ Esimerkiksi elatukseen oikeutetun vaade tulevasta elatuksesta ei vanhene, vaadetta ei voida valvoa elatusvelvollisen konkurssissa eikä sitä saa osituksessa tai pesänjaossa vähentää kuten elatusvelvollisen velkaa.

²⁸⁴ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 107.

²⁸⁵ Agell: Underhåll till barn och make, 1986, s. 146–147.

²⁸⁶ Tapauksessa RH 2000:42 (Hovrätten för Västra Sverige) puolisoit olivat avioitumisen yhteydessä tehneet keskenään vuokraa ja kotitaloutta koskevan sopimuksen, jonka mukaan huonossa taloudellisessa tilanteessa ollut mies maksaisi avioliiton solmimisen jälkeen vaimolle 6 600 kruunua kuukausittain. Mies menetti myöhemmin työnsä eikä kyennyt osallistumaan kotitalousmenoihin sovitussa määrin. Vaimo vaati, että mies velvoitettaisiin suorittamaan hänelle 66 000 kruunua korkojen kera kyseisen sopimuksen perusteella. Hovioikeus muutti alioikeuden tuomiota ja jätti vaimon kanteen hyväksymättä. Sen mukaan sopimus koski aviopuolisoiden lakisääteistä elatusvelvollisuutta. Miehen nähtiin luopuneen oikeudestaan saada tarvitsemaansa avus-

den tarpeet että kummankin puolison henkilökohtaiset tarpeet (ÄktB 6:1), ja molempien puolisoitten on parhaan kykynsä mukaan edistettävä perheen elatusta. Yhteisiin tarpeisiin puoliset voivat osallistua rahallisesti tai kotitöitä tekemällä.²⁸⁷ GB sisälsi nimenomaisen maininnan siitä, että toiminta kodissa oli eräs tapa osallistua elatukseen, mutta ilmaus kierrettiin vuoden 1978 lainmuutoksella. Vaikuttavana tekijänä muutoksessa oli se, että toisen puolison täysi omistautuminen kotityölle alkoi muuttua enenevässä määrin harvinaislaatuiseksi.²⁸⁸

Mielenkiintoista on se, että Ruotsin avioliittolaissa todetaan kummankin puolison olevan vastuussa kodin ja lasten hoitamisesta (ÄktB 1:2). Tämä yhteisvastuun korostaminen lain tasolla on tarkoitettu tähdentämään molempien puolisoitten sukupuolesta riippumattonta vastuuta perheen suhteen. Aviopuolisoiden tulee lain mukaan myös jakaa tehtäviä ja askareita keskenään (ÄktB 1:4). Yhteisvastuullisuuden ajatusta on kehitetty tällä tavoin edelleen.²⁸⁹ Aviopuolisoiden välinen elatusvelvollisuus voidaan nähdä täydennyksenä tuohon ÄktB:n johdantoluvussa olevaan yleiseen käyttäytymisohjeeseen.²⁹⁰ Lainsäätäjä on halunnut korostaa sellaisen toimintamallin suotavuutta, jossa molemmat puoliset kantavat kortensa elatukseen liittyvien asioiden kehoon. Se, miten tehtävien jakautuminen tapahtuu, on kuitenkin puolisoitten välinen asia. Tehtävien täyttämiseen pakottamiseksi ÄktB 1:4:n nojalla ei ole mitään juridista keinoa, vaan kysymys on tältä osin moraalisesta velvoitteesta.²⁹¹

Elatusvelvollisuus päättyy pääsääntöisesti avioeroon tai toisen puolison kuolemaan. Toisen puolison kuoleman jälkeen eloonjääneen puolison tilannetta helpottavat Ruotsin perintökaaren (ärvdabalk 1958:637, ÄB) säännökset. Eloonjääneellä puolisoilla on oikeus saada tarpeellista elatusta kuolinpesästä kolmen kuukauden ajan kuolemantapauksesta (ÄB 18:5.2). Eloonjääneellä on lisäksi tietty oikeus ennakko-osuuteen, jos hän on kuolinpesän osakas. Elatuksen me-

tusta vaimoltaan kyseisellä sopimuksella. Hän ei ollut velvollinen osallistumaan yhteiseen talouteen enempää kuin mihin kykeni. Hovioikeuden perustelujen mukaan miehellä oli päinvastoin oikeus saada avustusta vaimoltaan.

²⁸⁷ Grauers: Ekonomisk familjerätt, 2012, s. 58.

²⁸⁸ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 109.

²⁸⁹ Agell: Äktenskaps- och samboenderätt enligt 1987 års lagstiftning, 1987, s. 32.

²⁹⁰ RH 2000:42.

²⁹¹ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 110.

netyksestä voi saada korvausta Ruotsin vahingonkorvauslain (skadeståndslag 1972:207) mukaisesti.²⁹²

Aiemmin oli tavallista, että toinen puoliso – yleensä mies – joutui maksamaan ankariakin elatusapueriä avioeron jälkeen. Elatuksen tarve on muuttunut monien puolisojen kouluttautumisen ja ansiotyössä käymisen yleistessä. Kummankin puolison tulee vastata omasta elatuksestaan avioeron jälkeen (ÄktB 6:7.1). Kyseisen pääsäännön oletettiin voivan myötävaikuttaa siihen, että puoliset perustaisivat suhteensa taloudelliselle riippumattomuudelle toisistaan. Tämän arveltiin puolestaan voivan olla tukemassa pyrkimyksiä sukupuolten väliseen tasa-arvoon.²⁹³ Elatuksen tarpeessa olevan puolison on kuitenkin mahdollista saada elatusapua avioeron jälkeen (entiseltä) puolisoltaan, jos se on kohtuullista tämän kykyyn ja muihin olosuhteisiin nähden (ÄktB 6:7.2). Avioeron jälkeistä elatusta koskevan erimielisyyden viemistä tuomioistuimeen pidetään kuitenkin viimeisenä oljenkortena.²⁹⁴

Elatusta tarvitseva puoliso voi saada sitä siirtymäjakson ajaksi avioeron jälkeen (ÄktB 6:7.2). Elatusapu tulee tällöin vain harvoin määrättäväksi pidemmäksi ajaksi kuin noin neljäksi vuodeksi.²⁹⁵ Elatuksen tarve voi syntyä opiskelusta, uudelleen koulutuksesta, ansiokyvyn hankkimisesta tai sen parantamisesta. Eronneen puolison elatuksen tarve arvioidaan huomioimalla hänen todelliset tai odotettavissa olevat tulot, varallisuus sekä osituksessa mahdollisesti saatava omaisuus. Saatavissa olevien sosiaalietuuksien huomioiminen elatuksen tarpeen arvioinnissa on itsestään selvää, kun kyse on eduista, jotka korvaavat ansiotuloa tai jotka maksetaan aiemman ansiotyön perusteella. Näin on esimerkiksi sairauspäivärahan ja eri eläkeluokkien kohdalla.²⁹⁶

Puolisolla on oikeus saada elatusapua toiselta puolisolta siirtymäaikaa pidemmältä ajalta, jos hänellä on vaikeuksia elättää itse itsensä pitkään kestäneen avioliiton purkaututtua tai muiden erityisten syiden takia (ÄktB 6:7.3). Muutaman tuomioistuinratkaisun perusteella lainkohdassa tarkoitettuna pitkäaikaisena

²⁹² Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 107–108.

²⁹³ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 122.

²⁹⁴ Justitiedepartementet: Familjerätt, 2013, s. 11.

²⁹⁵ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 123.

²⁹⁶ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 126–127.

avioliittona pidetään reilun 20 vuoden ajan jatkunutta liittoa.²⁹⁷ Pitkäkestoisempi elatusvelvollisuus avioeron jälkeen voi olla kohtuullista esimerkiksi silloin, kun toinen puolisoista on antanut työpanoksensa kotitöille ja tarvitsee pitkään kestäneen avioelämän jälkeen elatusapua.²⁹⁸ Elatuksen tarpeen tulee olla syy yhteydessä avioliittoon.²⁹⁹ Siirtymäajan jälkeinen elatusapu puolisolta tulee kysymykseen, kun puoliso on onnistunut yltämään hyvään asemaan työelämässä vinoutuneen kotityönjaon takia. Samaan aikaan toisen puolison, joka on panostanut aikansa kodille, on tullut menettää vastaavat mahdollisuudet työelämässä etenemiselle.³⁰⁰

Muuna erityisenä syynä – ja outona päämääränä avioeron jälkeiselle elatusavulle – oikeuskirjallisuudessa viitataan osituksen lopputuloksen parantamiseen (*bodelningskorrektiv*). Tällöin puolisolle maksettava elatusapu toimisi osituksen lopputuloksen korjaajana, kun avioeron jälkeen toimitettava omaisuudenjako on muodostunut hyvin epätasaiseksi. Esimerkiksi siinä tapauksessa, että taloudellisesti heikompi puoliso saisi osituksessa kohtuuttoman vähän omaisuutta lahjakirjassa tai testamentissa olevan ehdon takia, voisi kertaavustus tietyssä määrin tulla tasoittamaan tilannetta.³⁰¹

Eronneen puolison eläketurvan tarve tulee huomioida avioeron jälkeen siirtymäaikaa pitempiäaikaisen elatuksen harkinnassa (ÄktB 6:7.3). Eläketurva otettiin huomioon Ruotsin avioliittolaissa vuoden 1999 lainmuutoksesta alkaen.³⁰² Nykyään ansioeläkkeen suuruus riippuu siihen oikeutetun henkilön kerääntyneistä ansioista. Jos ansiot ovat niin vähäisiä, ettei ansiosidonnainen eläke yltä tiettyyn tasoon, on henkilöllä oikeus taloudellisen vähimmäissuojan muodostavaan ta-

²⁹⁷ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 129.

²⁹⁸ Grauers: Ekonomisk familjerätt, 2012, s. 57–58.

²⁹⁹ Tapauksessa NJA 1998 s. 238 (NJA 1998:37) Ruotsin korkein oikeus (HD) vapautti miehen velvollisuudesta maksaa elatusapua entiselle puolisolleen tämän jäljellä olevaksi elinajaksi. Puolisot olivat olleet naimisissa 28 vuotta. Vaimo oli avioliiton aikana omistautunut kodille ja puolisoiden yhteisille lapsille sekä saanut kodin ulkopuolisesta työstä tuloja vain satunnaisesti. Toistuvien sairastelujaksojen takia hän oli saanut sairauspäivärahaa ja myöhemmin työkyvyttömyyseläkettä. Entisen vaimon nähtiin kyllä olevan sinänsä elatusavun tarpeessa. Avioliitto ei ollut kuitenkaan HD:n mukaan syy-yhteydessä vaimon kykenemättömyyteen pitää omasta elätkestään huolta. Entisen vaimon ansiotyöstä poissa oleminen avioliiton aikana johtui HD:n kannan mukaan hänen omista sairauksista, minkä takia oikeutta elatusapuun ei ollut.

³⁰⁰ NJA 1998 s. 238 (NJA 1998:37).

³⁰¹ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 133–134.

³⁰² Puolison eläketurvan tarpeen huomioiminen tulee kysymykseen myös silloin, kun tuomioistuimien määrää elatusavun maksettavaksi kertakaikkisena määränä (Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 106).

kuueläkkeeseen. Tällaisessa tapauksessa elatusapu voi antaa eronneelle puolisolle mahdollisuuden hieman parempaan eläketurvaan. Eronneen puolison eläketurvan tarvetta arvioitaessa tulee siten laskelmoida hänen tuleva eläkkeensä.³⁰³ Puolisot voivat yhteisymmärryksessä vapaasti sopia avioeron jälkeisestä elatusvelvollisuudesta toisin.³⁰⁴

Ruotsinkaan avioliittolaissa ei ilmaista mitään alarajaa, jonka tultua saavutetuksi puolisollla katsottaisiin olevan riittävä maksukyky. Muilla oikeudenaloilla on normeja tuon tapaiseen laskelmointiin. Ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa esitetyn kannan mukaan esimerkiksi toimeentulotukinormeja voidaan käyttää hyväksi, kun selvitetään henkilön omaan toimeentuloon tarvittavaa määrää. Lapselle maksettavan elatusavun on esitetty menevän puolisolle maksettavan elatusavun edelle.³⁰⁵

Avioeron jälkeinen elatusapu tulee maksaa juoksevasti. Erityisestä syystä, esimerkiksi elatukseen oikeutetun tarvitessa avustusta saadakseen eläketurvaa, tuomioistuin voi määrätä elatusavun maksettavaksi kertakaikkisena määränä (ÄktB 6:8). On hyvin tavallista, että puolisolle maksettava elatusapu maksetaan ennakolta kalenterikuukausittain. Erityinen syy, jota yhdellä kertaa suoritettavalta elatusavulta edellytetään, voi olla esimerkiksi puolisoitten toive järjestää kaikki taloudelliset suhteensa yhdellä kertaa. Elatusvelvollisen puolison vastustuksesta huolimatta yhdellä kertaa maksettavaksi määrättävä elatusapu nähdään mahdolliseksi, jos on täysi syy olettaa, että määräaikaisen elatusavun saaminen tulevaisuudessa on ongelmallista.³⁰⁶

ÄktB ei sisällä määräystä siitä, että elatusapukanne tulisi nostaa tietyn ajan kuluessa avioliiton purkautumisesta. Jos eronnut puoliso onnistuu järjestämään oman elatuksensa jonkin ajan kuluessa avioerosta, heikentyy hänen myöhemässä vaiheessa nostamansa elatusapukanteen menestymisen mahdollisuus.³⁰⁷ Avioeron jälkeistä elatusapua ei saa määrätä Ruotsissa maksettavaksi

³⁰³ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 132.

³⁰⁴ Grauers: Ekonomisk familjerätt, 2012, s. 58–59.

³⁰⁵ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 124.

³⁰⁶ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 136–137.

³⁰⁷ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 136.

taannehtivasti enempää kuin kolme vuotta ennen kanteen nostamispäivää, jos elatusapuun velvoitettu sitä vastustaa (ÄktB 6:9).

Ennen vuoden 1978 lainmuutoksia elatusvelvollisuus päättyi elatukseen oikeutetun puolison avioituessa uudelleen. Nykyään elatusta saava entinen puoliso ei enää automaattisesti menetä oikeuttaan elatukseen, vaikka hän menisi uudelleen naimisiin tai muuttaisi asumaan toisen kanssa. Näissä tilanteissa voi kuitenkin tulla kysymykseen Ruotsin avioliittolain yleinen kohtuullistamissäännös (ÄktB 6:11), jonka perusteella muuttuneille olosuhteille saatetaan antaa merkitystä.³⁰⁸ ÄktB 6:11 koskee ensisijassa elatusapua, mutta myös asuntoirtoaimiston käyttöoikeutta.³⁰⁹

Tuomioistuin voi kohtuullistaa elatusta koskevaa tuomiota tai sopimusta, jos se on aiheellista olosuhteiden muuttuminen huomioon ottaen.³¹⁰ Kanteen nostamista edeltävään aikaan kohdistuva kohtuullistaminen toisen osapuolen kiistämisestä huolimatta on mahdollista vain siten, että maksamattomia elatusapuja alennetaan tai poistetaan. Avioeron jälkeistä elatusapua saadaan vain erityisesti syystä korottaa, eikä kertasuorituksena maksettavaksi määrättyä elatusapua saa sovitella, jos toinen osapuoli sitä vastustaa (ÄktB 6:11.1). Tuomioistuin voi kohtuullistaa elatussopimusta, jos sopimus on sen syntymisen aikaiset olosuhteet ja muut asianlaidat huomioon ottaen kohtuuton. Päätös saatujen elatusapujen takaisinmaksusta saadaan kuitenkin antaa vain, jos siihen on erityisiä syitä (ÄktB 6:11.2). Kohtuullistamisen tulisi ensisijassa tarkoittaa tulevia määräaikaisia elatusapuja.³¹¹

ÄktB oikeuttaa elatuksen tarpeessa olevan puolison määräämään rajoitetussa laajuudessa puolisonsa varoista. Puoliso saa tarpeellisessa laajuudessa nostaa sairaan tai poissaolevan puolison tuloa ja tuottoa tämän omaisuudesta sekä kuitata pankkisaamiset ja muut rahavarat, jos puoliso ei sairauden tai poissa-

³⁰⁸ Grauers: Ekonomisk familjerätt, 2012, s. 59.

³⁰⁹ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 141.

³¹⁰ Elatusavun kohtuullistaminen on mahdollista esimerkiksi tilanteessa, jossa avioliiton jälkeinen elatusapu on perusteltu sitä tarvitsevan puolison koulutuksen tarpeella. Jos koulutusta tarvitseva puoliso sen sijaan avioituu ja jääkin kotitöitä tekeväksi puolisoiksi uudessa liitossaan, tulisi elatusvelvollinen entinen puoliso vapauttaa elatusvelvollisuudestaan (Grauers: Ekonomisk familjerätt, 2012, s. 59).

³¹¹ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 145.

olon takia voi itse näitä asioita hoitaa, ja jos tilanne vaikuttaa perheen elatukseen. Kuitenkaan yhteiselämän loputtua tai tilanteessa, jossa on määrätty edustaja, holhooja, uskottu mies tai pesänhoitaja edustamaan sairasta tai poissaolevaa aviopuolisoa kyseisissä asioissa, ei puoliso saa ryhtyä edellä mainittuihin toimiin (ÄktB 6:4.1). Omaisuutta ei saa säännöksen nojalla esimerkiksi muuttaa rahaksi. Puoliso lienee myös selontekovelvollinen nostetuista varoista ja palautusvelvollinen liikaa saadusta määrästä.³¹²

Avioliiton aikana toisen puolison on tuettava rahallisesti puolisoaan, jonka tulot eivät riitä omien henkilökohtaisten tarpeiden tai yhteisten menojen täyttämiseen. Puolison on täydennettävä elatusta, jos toinen puoliso ei pysty panostamaan riittävästi yhteiseen talouteen tai siihen, mikä on ollut tämän huolehdittavana. Myös puolison henkilökohtaisissa tarpeissa on avustettava, jos se on tarpeen (ÄktB 6:2). Tulojen riittämättömyys voi johtua siitä, että puoliso tekee täyspäiväisesti tai ainakin suurella osuudella kotitöitä.³¹³ Toisen puolison laiminlyödessä velvollisuutensa luovuttaa rahaa elatusta varten voi elatusavun tuomitseminen ÄktB 6:5:n mukaisesti tulla ajankohtaiseksi.³¹⁴

Sen, mitä aviopuoliso on edellä mainitulla tavalla saanut puolisoltaan henkilökohtaisiin tarpeisiinsa, tulee osaksi ensiksi mainitun puolison omaisuutta (ÄktB 6:3). Vastaavasti, ne varat, jotka puoliso on antanut toiselle puolisolalle heidän yhteisiä tarpeitaan varten, kuuluvat edelleen niiden luovuttajalle. Ruotsissa korostetaan näin aviopuolisoiden yhteisten ja heidän henkilökohtaisten tarpeidensa eroa.³¹⁵ Asiantuntijoiden mukaan säännös olisi tullut poistaa laista. Sillä on esitetty olevan mahdollisesti ainakin tiedotuksellista merkitystä, minkä takia se jätettiin lakiin.³¹⁶

Tuomioistuin voi Ruotsissakin velvoittaa aviopuolison suorittamaan elatusapua puolisolleen, jos elatusvelvollisuus laiminlyödään (ÄktB 6:5). Avioliiton aikaisen elatusvelvollisuuden täyttäminen aiheuttaa harvoin ongelmia. Jos ongelmia aiheutuu, on seurauksena usein avioero. Riitaisissa tilanteissa täysi elatusvelvol-

³¹² Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 115.

³¹³ Grauers: Ekonomisk familjerätt, 2012, s. 58.

³¹⁴ Tottie & Teleman: Äktenskapsbalken, 2010, s. 110.

³¹⁵ Agell: Underhåll till barn och make, 1986, s. 95.

³¹⁶ Prop. 1986/87:1, s. 124.

lisuus harkinta-aikana on nähty tärkeäksi.³¹⁷ Ruotsin avioliittolain 6 luvun 1–5 pykälät sääntelevät aviopuolisoiden yhteiselön aikaisia tilanteita. Niitä sovelletaan, kun aviopari asuu yhdessä.³¹⁸

Puoliso voidaan velvoittaa täyttämään elatusvelvollisuutensa suorittamalla rahaa toiselle puolisolle, jos aviopari ei asu vakituisesti yhdessä (ÄktB 6:6.1). Laki edellyttää, että puoliso, jolla ÄktB 6 luvun 1 ja 2 §:n perusteiden mukaan on suurempi elatuskyky, täyttää velvollisuutensa maksamalla elatusapua toiselle puolisolle. Kun puolisoilla on omat erilliset kotitaloudet, ei askareiden tai työsuoritteiden jakaminen ole enää ajankohtaista. Puolisoiden samanlaisen elintason periaate pysyy voimassa, mutta elintason on katsottu pakostakin olevan alemmalla tasolla kuin heidän yhteistaloutensa aikana.³¹⁹

Puolisoiden asuessa erillään tuomioistuimien voi myös velvoittaa toisen aviopuolisista luovuttamaan koti-irtaimiston puolisonsa käyttöön. Velvollisuus on kuitenkin rajattu koskemaan vain sellaista koti-irtaimistoa, joka kuului puolisoille tai toiselle heistä, kun yhteiselämä päättyi. Tuomioistuimen tuomion jälkeen tehdyllä omaisuutta koskevalla sopimuksella kolmannen tahon kanssa ei voida rajoittaa käyttöoikeutta koti-irtaimistoon (ÄktB 6:6.2). Puolison oikeus käyttää toisen puolison kokonaan tai osaksi omistamaa irtaimistoa on yksi elatusmuoto. Esiinneen omistavalla puolisollla ei siksi ole oikeutta saada tuosta käyttämisestä korvausta.³²⁰ ÄktB:n koti-irtaimistoa koskeva säännös on sijoitettu elatusta koskevaan lukuun, kun puolestaan AL:ssa vastaavanlainen löytyy yhteiselämän lopettamisesta koskevasta I osan 6 luvusta.

Puolisolle maksettava elatusapu on myös Ruotsissa indeksisidonnainen. Sitä voidaan siten sopeuttaa hintakehitykseen. Indeksi seuraa sosiaalivakuutuslain (socialförsäkringsbalk) mukaisia muutoksia hinnoissa. Tämä ei kuitenkaan kos-

³¹⁷ Grauers: Ekonomisk familjerätt, 2012, s. 58.

³¹⁸ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 106.

³¹⁹ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 118.

³²⁰ Tottie & Telemann: Äktenskapsbalken, 2010, s. 119.

ke niitä tilanteita, joissa elatusavusta on määrätty sopimuksessa tai tuomiossa käyttämällä toisenlaista indeksiehtoa.³²¹

7.2 EUROOPAN UNIONI

Eri puolilla Eurooppaa avioliittomallit poikkeavat toisistaan. Esimerkiksi pohjoismainen avioliitto eroaa mannereurooppalaisesta avioliitosta siinä suhteessa, että viimeksi mainitussa ei korosteta samalla tavalla puolisoiden tasavertaisuuden, perheen elatuksen yhteisvastuullisuuden tai sopimusvapauden tärkeyttä.³²² Euroopan maissa elatussäännökset saattavat usein poiketa jyrkästi pohjoismaisesta sääntelystä. Esimerkiksi Etelä-Euroopassa, missä elatusapu-suoritukset saattavat olla jopa satoja tuhansia euroja kuukaudessa, avioeron jälkeisen elatusavun merkitys on aivan toista luokkaa kuin Suomessa.³²³

Toteuttaakseen tavaroiden, työntekijöiden, palvelujen ja pääomien vapaan liikkuvuuden alueellaan EU on pyrkinyt lähentämään sen jäsenvaltioiden aineellisia lakeja. EU:n vaikutus avioliitto-oikeuden sääntelyyn on jäänyt olemattomaksi, koska taloudelliset näkökohdat eivät ohjaa näitä lainsäädäntömuutoksia. Kansainvälisen avioliitto-oikeuden alueella EU:n on katsottu olevan toimivaltainen säätämään unionin oikeutta.³²⁴ EU:n toimivalta ei siten yltä Suomen aineelliseen perheoikeuteen.³²⁵

³²¹ Justitiedepartementet: Familjerätt, 2013, s. 11.

³²² Pyökkänen: Vaihtoehto avioliitolle, 2012, s. 50.

³²³ Aarnio & Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, 2010, s. 60–61.

³²⁴ Mikkola: Kansainvälinen avioliitto- ja jäämistö-oikeus, 2009, s. 37–38.

³²⁵ Nieminen: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe, 2013, s. 12–13.

8 YHTEENVETO

Aviopuolisoiden välisen elatusvelvollisuuden sääntely laissa on edelleen tarpeellista. Elatussäännösten merkityksellisyys korostuu tilanteissa, joissa puoliset ovat taloudellisesti eri asemassa tai joissa toinen puolisoista ei jostain syystä osallistu perheen yhteiseen talouteen ja puolisonsa elatukseen. Näin voi käydä selkeiden laiminlyöntitilanteiden lisäksi myös esimerkiksi työkyvyn menettämisen tai työuran katkonaisuuksien takia. Oikeus sosiaalietuuksien saamiseen voi olla riippuvainen hakijan aviopuolison tuloista, koska aviopuolisoiden katsotaan muodostavan taloudellisen yksikön. Jos esimerkiksi elatuksen tarpeessa oleva puoliso ei voi huolehtia itse toimeentulostaan, on tärkeää, että hän voi esittää tuloksellisen elatusvaatimuksen toista puolisoa kohtaan.

Osallistumalla perheen yhteiseen talouteen ja puolisojen elatukseen avioliiton solmineet kumppanit yleensä antavat ja vastaanottavat keskenään taloudellista tukea heidän elämäntilanteiden, elatuksen tarpeiden ja elatuskykyjen edellyttämällä tavalla. Aviopuolisoiden välisen elatusvelvollisuuden yksityiskohtainen sääntely laissa tuskin olisi edes mahdollista – sen mielekkyydestä puhumatta – henkilöiden erilaisista elin- ja tulotasoista, varallisuuden kertymistä sekä elatuskykyistä johtuen. Elatusvelvollisuuden ei ole katsottu tarvitsevan yksityiskohtaista sääntelyä, sillä itsenäisten ja tasa-arvoisten aviopuolisoiden oletetaan järjestävän suhteeseensa kuuluvat asiat parhaiten keskenään. Aviopuolisoiden välisen elatusvelvollisuuden tarkka sisältö jää puolisojen harkinnan varaan. Siihen puututaan silloin, kun toinen puolisoista vaatii elatusapua tuomioistuimessa tai kun puoliset haluavat saada tekemälleen elatusapusopimukselle vahvistuksen.

Paremmiin toimeentulevan puolison taloudellinen panostus perheen menoihin on ymmärrettävästi toisen puolison panostusta suurempi. Puoliso voi vaatia elatusapua tuomioistuimessa, jos hän kokee olevansa yksin vastuussa perheen taloudesta ja puolisojen elatuksesta sekä on tämän lisäksi elatuksen tarpeessa. Toisaalta puolison ei välttämättä edellytetä olevan elatuksen tarpeessa elatusapua saadakseen, jos hän on vastannut elatuksesta yli oman kohtuullisen elatuskykynsä toisen puolison laiminlyötyä pitkän aikaa omaa elatusvastuutaan.

Elatusapuasioissa elatusta vaativan henkilön oma aktiivisuus korostuu: elatusapua voi saada tuomioistuimen määräyksellä takautuvasti vain kanteen viireille panoa edeltäneeltä vuodelta ja alimittaisiin suorituksiin reagoimatta jättäminen voi aiheuttaa sen, ettei elatusavun indeksikorotuksia tarvitse maksaa.

Elatuksen tasosta sopiminen on mahdollista, mutta ihanteellisessa tilanteessa aviopuolisoilla on samanlainen elintaso avioliiton aikana. Elatusavun indeksidonnaisuudesta luopumisesta ei kuitenkaan voitane sopia. Toisen puolison velkaantuessa ja päästessä velkajärjestelyyn aviopuolisoiden tekemät sopimukset heidän yhteisten elinkustannustensa jakamisesta syrjäytyvät yksityishenkilön velkajärjestelystä annetun lain sisältämien säännösten tieltä. Aviopuolison ollessa elatuksen tarpeessa hänen velkaantunut puoliso voi suorittaa elatusapua, sillä elatusapusopimus tai tuomioistuimen määräämä elatusapu tuottavat etuoikeuden velkojiin nähden.

Tasa-arvoisina mies ja nainen voivat keskinäistä luottamusta osoittaen ja yhteisesti perheen hyväksi toimien valita rahavarojen hankkimisen ja/tai kotitöiden tekemisen elatusvelvollisuuden täyttämistavoikseen avioliitossaan niin kuin parhaaksi näkevät. Aviopuolisoiden oletetaan toimivan ja valitsevan perhevelvoitteensa järkevien laskelmien mukaisesti. Sanamuodoltaan neutraali avioliittolaki ei kuitenkaan yksin takaa tasa-arvoista kohtelua miehille ja naisille.

Vallitseva käytäntö perhevapaiden käyttämisessä aviopuolisoiden perustaessa perheen ei todennäköisesti pääse muuttumaan niin kauan kuin puoliset valitsevat työnjaon perheessään taloudellisista syistä ja palkkojen määrissä on eroja sukupuolten välillä. Perheen talouden näkökulmasta on järkevää, että hyvin ansaitseva puoliso keskittyy työuraansa. Tavoiteltua muutosta perheessä elämisen edellyttämän hoivatyön tasaisesta jakautumisesta tuskin saadaan aikaiseksi perheoikeudellisella sääntelyllä. Holhoava asenne taloudellisesti heikompaan aviopuolisoa kohtaan voi heikentää hänen tilannettaan entisestään, jos sääntelyllä samalla ylläpidetään ajatusta riippuvaisesta asemasta. Sen sijaan vanhemmuuden perusteella myönnettävien sosiaaliturvaetuuksien jakamiskäytännöllä ohjaaminen tuntuisi sopivammalta tavalta vaikuttaa puolisojen valintoihin yhteiskunnassa, jossa valinnanvapautta arvostetaan. Joka tapauksessa avioliit-

ton solmimiseen tähtäävien ja avioliitossa elävien henkilöiden olisi aiheellista käyttää heille uskottua valinnanvapautta pohtimalla valitsemansa työnjaon seurauksia laaja-alaisesti.

Elatusvelvollisuus päättyy toisen puolison kuolemaan. Eloojääneellä ja elatukseen tarpeessa olevalla puolisollla on oikeus saada tarvitsemansa elatus selvitetävänä olevasta kuolinpesästä. Entinen puoliso sen sijaan voi saada turvaa eri eläkelakien nojalla: leskellä ja entisellä puolisollla on oikeus leskeneläkkeeseen samojen edellytysten mukaisesti, jos vainaja oli kuolemahetkellä velvollinen maksamaan määrääjoin elatusapua entiselle puolisolleen lainvoimaisen tuomioistuinpäätöksen, tuomion tai vahvistetun elatusapusopimuksen perusteella. Elatukseen tai elatusapuun oikeutetulla henkilöllä on oikeus saada korvausta elatuksen menetyksestä siinä tapauksessa, että joku on tahallaan tai tuottamuksellisesti aiheuttanut elatusvelvollisen kuoleman.

Aviopuolisolta saatava elatus on ensisijainen toimeentulon lähde toimeentulotukeen nähden. Myönnetty toimeentulotuki voidaan periä takaisin joko kokonaan tai osaksi tukea saaneen henkilön aviopuolisolta, jos elatusvelvollisuus puolisoa kohtaan on laiminlyöty tahallaan. Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksun ja päiväsaikon suuruuteen voi vaikuttaa maksuvelvollisen elatusvelvollisuus hänen aviopuolisoaan kohtaan. Elatusvelvollisuus voi olla perusteena myös sosiaali- ja terveydenhuollon palvelusetelin arvon korottamiseen ja vähennyksen tekemiseen tuloverotuksessa. Jos elatusvelvollisuus on olennaisesti alentanut verovelvollisen veronmaksukykyä, voi viranomainen jopa vapauttaa hänet tietystä veroista.

Elatusavun saaminen avioeron jälkeen on poikkeuksellista, mutta sen ei kuitenkaan ole tarkoitettu rajoittuvan vain ääritapauksiin. Henkilö, jolla olisikin joko riittävästi tuloja tai kertynyttä varallisuutta, ei ole velvollinen elättämään entistä aviopuolisoaan, jos tällä on mahdollisuus hankkia omia tuloja tai käyttää säästöjään elatustaan varten. Toisaalta avioliitossa ollut henkilö, jolla ei kyseisen avioliiton takia ole tuloja eikä varallisuutta, joita hän voisi käyttää tarvitsemaansa elatukseen, voi vaatia entiseltä – maksukykyiseltä – aviopuolisoltaan elatusapua.

Elatusapujärjestelmällä on kuvattu olevan sosiaaliturvatarkoitus, mutta toisaalta puolisoiden tasa-arvon ja taloudellisen itsenäisyyden periaatteita ei ole pidetty yhteensopivina avioliiton jälkeisen elatusvelvollisuuden kanssa. Avioliitto ei ole luotettava elatuslaitos, koska siitä voi irtautua vain toisen puolison niin halutessa. Kummankin aviopuolison on syytä huomioida mahdollisen avioeron mukanaan tuomat riskit ja jakaa oman taloutensa turvaamiseksi ansio- ja kotitöihin sekä mahdollisiin perhevapaisiin käytettävä aika keskenään mahdollisimman tasaisesti. Jos työnjako kuitenkin määräytyy niin, että toisen puolison työura muodostuu lyhyeksi, voidaan myöhemmässä elämäntilanteessa ilmaantuviin seurauksiin vaikuttaa elatusavusta jo ennakoivasti sopimalla.

Pohjoismaiden välisen perheoikeudellisen lakiyhteistyön väheneminen ei ole rajoittanut samantyyppisiin lainsäädäntöratkaisuihin päätymistä Ruotsissa ja Suomessa. Sääntelyn pelkistämisestä huolimatta Ruotsissa pidettiin tarpeellisenä sitä, että laissa olisi taloudellisesti heikompaa puolisoa suojaavia määräyksiä. Ruotsalainen lakiteksti määrää nykyään yksityiskohtaisemmin asioista, joita Suomessa ei ole AL:ssa huomioitu. EU:n vaikutus avioliitto-oikeuden sääntelyyn on vähäistä. Elatusapukysymykset kuuluvat kuitenkin kansainvälisen toimivalta- ja täytäntöönpanosääntelyn piiriin.

Elatusapujen vahvistaminen avioerojen yhteydessä on Suomessa tällä hetkellä vähäistä muulle kuin pohjoismaiselle avioliittomallille perustuviin maihin verrattuna. On kuitenkin ennustettu, että kansainvälisten avioliittojen ja niiden avioeroon päättymisten lisääntyessä elatusapuasioiden ratkaiseminen suomalaisissa tuomioistuimissa tulevaisuudessa kasvaa. Tämän tulevaisuudenkuvan käydessä toteen tullaan aviopuolisoiden väliseen elatusvelvollisuuteen todennäköisesti myös kiinnittämään aiempaa laajemmin huomiota.

LIITE 1: ASIAKIRJAMALLI ELATUSAPUSOPIMUKSESTA

ELATUSAPUSOPIMUS [AVIOLIITON AJAKSI/VASTAISEN AVIOERON VARALTA]

Sopimusosapuolet

[Etunimi Sukunimi]
Syntymäaika [pp.kk.vvvv]
[Ammatti]
[Kotipaikkakunta]

[Etunimi Sukunimi]
Syntymäaika [pp.kk.vvvv]
[Ammatti]
[Kotipaikkakunta]

Elatusapu

Sovimme [avioliittomme aikaisesta elatusavusta/vastaisen avioeron varalta suoritettava elatusavusta] seuraavasti:

[Etunimi Sukunimi] suorittaa puolisolleen [Etunimi Sukunimi] avioliiton aikana [xxx] euroa kuukaudessa tämän elatusta varten. Elatusapua on suoritettava [pp.kk.vvvv] alkaen.

[Etunimi Sukunimi] suorittaa entiselle puolisolleen [Etunimi Sukunimi] avioeron lainvoimaiseksi tulemisen jälkeen [xxx] euroa [kertasuorituksena/kuukaudessa] tämän elatusta varten [avioeroa seuraavien [xx kuukauden/vuoden] ajan/toistaiseksi]. Elatusapua on suoritettava [pp.kk.vvvv] alkaen.

Elatusavut erääntyvät maksettaviksi [pp.kk.vvvv].

Paikka ja aika

[Paikkakunta, pp.kk.20vv]

[Etunimi Sukunimi]

[Etunimi Sukunimi]

LIITE 2: ESIMERKKILASKELMA PITKÄAIKAISESTA LAITOSHOIDOSTA PERITTÄVÄN ASIAKASMAKSUN SUURUUDESTA

Esimerkitilanne I (AsiakasmaksuL 7 c.1 §):

A (ei ole välittömästi ennen laitoshoidon alkamista elänyt yhteistaloudessa avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa; pitkäaikaisen laitoshoidon tarpeessa; tulot vähennysten jälkeen 3 000 euroa kuukaudessa)

A:n laitoshoitomaksu muodostuu enimmillään 2 550 euron suuruiseksi ($85 \% \cdot 3\,000$).

Esimerkitilanne II (AsiakasmaksuL 7 c.2 §):

B (on elänyt välittömästi ennen hoidon alkamista avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa; pitkäaikaisen laitoshoidon tarpeessa; tulot vähennysten jälkeen 3 000 euroa kuukaudessa; parempituloinen puoliso)

C (B:n puoliso; ei pitkäaikaisen laitoshoidon tarpeessa; tulot vähennysten jälkeen 1 500 euroa kuukaudessa)

B:n laitoshoitomaksu muodostuu enimmillään 1 912,50 euron suuruiseksi ($42,5 \% \cdot 4\,500$).

Esimerkitilanne III (AsiakasmaksuL 7 c.2 §):

X (on elänyt välittömästi ennen hoidon alkamista avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa; pitkäaikaisen laitoshoidon tarpeessa; tulot vähennysten jälkeen 3 000 euroa kuukaudessa)

Y (X:n puoliso; pitkäaikaisen laitoshoidon tarpeessa; tulot vähennysten jälkeen 1 500 euroa kuukaudessa)

X:n laitoshoitomaksu muodostuu enimmillään 2 550 euron suuruiseksi ($85 \% \cdot 3\,000$).

Y:n laitoshoitomaksu muodostuu enimmillään 1 275 euron suuruiseksi ($85 \% \cdot 1\,500$).

Puolisoiden X ja Y yhteenlasketut laitoshoitomaksut ovat enimmillään 3 825 euroa.